

ქართველთა მატიანე

შესავალი

თვით სახელოვან მეცნიერებსაც ბინდ-ბუნდი წარმოდგენა აქვთ ქართლის-ცხოვრებაზე: ერთნი მას სთვლიან თხზულებად მეფის ვახტანგ VI-ისა, რომელიც მოკვდა აშტარხანს 1737 წელს, მეორენი ამტკიცებენ, ქართლის-ცხოვრება მოგონილია რომელიმე გაუნათლებელ კაცისაგანო, რომელსაც ამ მატიანეში უფრო მეტი სიცრუე შეუტანიაო, ვიდრე ისტორიული სიმართლე კავკასიის ერთა შესახებო. არის კიდევ ბევრი წინა-უკმო თქმულება შესახებ ქართველთა მატიანისა და ეს თქმულობანი ამტკიცებენ ანუ მათ ავქსონთა უმეცრებას ანუ საგნის არსებითად შეუგნებლობას.

საქართველოს დაწერილი ისტორია ძველადგანვე იწოდება ქართლის-ცხოვრებად, რომელიც დაბეჭდილია ორ დიდ ტომად. პირველი მათგანი შეიცავს საქართველოს ისტორიას უუძველეს დროიდან 1469 წლამდე და დაბეჭდილია ბროსეს-მიერ 1849 წელს, ხოლო მეორე გამოცემულია ჩუბინაშვილის ზედამხედველობით 1854 წელს და შეიცავს საქართველოს ისტორიას 1469 წლიდან 1800 წლამდე.

მაშასადამე, როდესაც ვლაპარაკობთ შესახებ ქართლის-ცხოვრებისა, ვითარცა ისტორიულ ძეგლისა, უნდა გვახსოვდეს, რომელს მისს ნაწილს შეეხება ჩვენი მსჯელობა, უუძველესს, თუ ახალს, რომელიც იწყება 1469 წლიდან.

I

2

მაამზე

ორთავე ეს ნაწილები საკმაოდ განირჩევიან ერთმანეთისაგან ენის მხრივაც და იმ ქრონიკებითაც, რომელნიც შეადგენენ ამა თუ იმ ნაწილს ქართლის-ცხოვრებისას.

პირველის ნაწილის ენა, საზოგადოდ, ძველებურ-მწიგნობრულია, შიგა და შიგ მწერლებს უხმარიათ იმისთანა სიტყვები და ფორმები, რომელნიც მეათე-მეთორმეტე საუკუნეს აქვთ

აღარა გვხვდებიან, მეორე ნაწილის ენა კი უფრო ლიტერატურულია, სასაუბრო ენის მიმსგავსებული.

ავტორები ქართლის-ცხოვრების პირველის ნაწილისა, რამდენიმეს გარდა, არ ვიცით, ვინ არიან: იგინი, თარგმანთა მზავსად, არ გვაცნობენ თავიანთ სახელსა და გვარს. მეორე ნაწილის ავტორებს კი, ერთის გარდა, ჩვენ არა თუ არ ვიცნობთ, არამედ სრულიად და სავსებით ვიცით, როდის დაიბადნენ, სად დაასრულეს თვისი ქვეყნიური ცხოვრება.

ამას გარდა, პირველის ნაწილის ქრონიკებში, მეტადრე რომელნიც დაწერილან IX – X საუკუნემდე, შემთხვევათა ქრონიკონები აღნიშნულია აქა-იქ, ხშირად შეცდომით, მეორე ნაწილის მემატეანეები კი, განსაკუთრებით ვახუშტი, თითქმის მუდამ აღნიშნავენ ყოველი ამბის თარიღს.

გარნა, საერთო მგზავსებაც არის მათში: აქაც და იქაც მემატეანენი აუწყებენ მკითხველს, თანამედროვენია იგინი იმ ამბებისა, რომელსაც აღწერენ, თუ სხვის ნაშრომთაგან სარგებლობენ, უცვლელად გადმოაქვთ დედნის პირი, თუ ცვლილებით აწუ შემოკლებით, ტყავზედ ეწერა დედანი, თუ ქალაღზედ, ვის, სად და როდის გადაეწერა ეს დედანი.

აღნიშნეთ-რა ქართლის-ცხოვრების საზოგადო თვისებები, განვიხილოთ ახლა მისი ნაწილები ცალკ-ცალკე პირველად კი მეორე ნაწილი, რომელსაც უფრო ნდობით ეპყრობიან მეცნიერნი.

ქართველთა მემატეანე

3

I. ქართლის-ცხოვრების მეორე ნაწილი

ა. ავტორები, რომელთა შრომანი შეადგენენ ქართლის-ცხოვრების მეორე ნაწილს, ესენია:

1. ბატონიშვილი ვახუშტი, ავექსონი საქართველოს ისტორიისა და გეოგრაფიისა, შობილი 1696 წლის ახლო ჟამს და გარდაცვლილი მოსკოვს 1772 წელს. ქართლის-ცხოვრების მეორე ტომი იწყება მისის ისტორიით. ვახუშტი ხელმძღვანელობს მრავალ ისტორიულ წყაროებით, რომელთა ბლომა ნაწილმა ჩვენამდე მოაღწია, და წარმოგვიდგენს საქართველოს

ისტორიას 1469 წლითგან 1745 წლამდე (ქართლის ცხ., ტ. II, გვ. 1 – 258). ვახუშტისა და მის შრომის შესახებ ჩვენი წერილი უკვე დაიბეჭდა 1902 წლის „მომბეში“ (№ III).

2. „განგრძობა ქართლის-ცხოვრებისა“ (ქართ. ცხ., გვ. 259 – 306). ეს ქრონიკა შეიცავს ქართლის ისტორიას 1466 წლითგან 1605 წლამდე და თავდება გადამწერის შენიშვნით: „ქ. სამი დედანი ვნახე. ამის მეტი არ ეწერა. და სიტყვანიცა და ლექსნიც ესრეთ ეწერნეს. სხვა თუ არის სადმე მეტი და ან თვით ამისსავე ავქსონსა ლექსსა და სიტყვას დაუწუნებთ, თქვენ იცით და მან, მე შენდობილმცა ვიყო, აღმწერი აღმკითხავთაგან, ცოდვილი ზაქარია, ძე დეკანოზისა, უღირსი მღვდელი. აგვისტოს წელსა ქრისტესით ჩლდა.“

ქორონიკონი ჩლდა უდრის 1761 წელს. ამ მატიანის შინაარსს ემოწმება: ა) „მესხეთის დავითნის“ ქრონიკა, რომელიც უკვე დაბეჭდა ე. თაყაიშვილმა, ბ) ზემოხსენებული შრომა ვახუშტისა და გ) ზოგიერთი სიგელ-გუჯარი.

3. სეხნია ჩხეიძე (ქ. ცხ., გვ. 307 – 342). მისი ქრონიკა, მოღწეული 1739 წლამდე, იწყება ისტორიით მეფის ვახტანგ V-ისა, რომელიც აღვიდა ტახტზე 1658 წელს. სეხნია ჩხეიძე კარგად ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწეა მე-XVII საუკუნის დასასრულისა და მე-XVIII-ის დასაწყისისა, და ამ

4

მომბე

დროის ამბებს იგი აღწერს, ვითარცა თვალთ მხილველი, ვითარცა თანამშრომელი მის დროის მეფეთა და მმართველთა.

4. პაპუნა ორბელიანი, ავტორი „ქართლის ისტორიისა“ (ქ. ცხ., გვ. 343 – 474). მისი შრომა არის გაგრძობა სეხნია ჩხეიძის მატიანისა და შეიცავს ისტორიას 1739 წლითგან 1758 წლამდე. პაპუნა თანამედროვეა იმ ამბებისა, რომელსაც მოგვითხრობს. თავის მატიანის დასაწყისშივე ეს ავქსონი გვაუწყებს:

შევუდექ ამბავს ქართლისას
პაპუნა ორბელიანი;
განმადლიერა მეფემან,
ვინ არის გვირგვინიანი;
აღვსწერე ყოვლი ყოფილი,
მრავალგზის საჩივრიანი.
ვინ წარიკითხოთ, ნუ მკიცხავთ,
სიტყვა თქვით შენდობიანი.

პაპუნას მატიანე თავდება შნიშვნით: „სრულ იქმნა მალთა ღვთისათა წიგნი ესე მცირე ქართლის-ცხოვრება ხელითა ხარების საყდრის დეკანოზის ძის დავითისითა. აღმომკითხველთა გვედრებით, უკეთუ ნაწერსა ამას შინა ჩემსა ცთომილება იხილოთ რაიმე, ნუ მწყევთ, არამედ კურთხევასა ჰყოფდეთ ჩემთვის, თქვენ უზრუნველად იქმნებით და მე დიდად შემწე მექმნება. თვესა აგვისტოსა რიცხვსა ლ, ქორონიკონსა უდა“ (= 1773 წ.).

5. ომან ხერხეულიძე, თანამედროვე ერეკლე II-ისა და ავქსონი მატიანისა „ერეკლე მეორის მეფობა“, რომელშიაც მოთხრობილია ამბები 1722 წლითგან 1780 წლამდე (ქ. ცხ. გვ. 475 – 500).

ომან ხერხეულიძის შრომა უნდა საფუძვლად დასდებოდეს პ. გ. ბუტკოვის თხზულებას „Материалы для новой истории Кавказа“, რომელიც ვითარცა ხერხეულიძის ქრონიკაც, იწყება 1722 წლითგან.

ქართველთა მატიანე

5

6. ბატონიშვილები დავით და ბაგრატ გიორგისძენი, ავქსონნი „კახეთის ისტორიისა“, რომელიც არის გაგრძობა ვახუშტის-მიერ შედგენილ საქართველოს ისტორიისა. მათი ისტორია შეიცავს 1744 წლითგან 1800 წლამდე მომხდარ ამბების მოთხრობას (ქ. ცხ. გვ. 501 – 516).

7. ფარსადან გორგიჯანიძე (ფარსადან გიორგი ჯანაშვილი *), თანამედროვე მეფის როსტომისა († 1658), ვახტანგ V ისა († 1675) და სხვ. მის მიერ შედგენილ ვრცელ „ქართლის-ცხოვრებიდამ“ დაბეჭდილია მხოლოდ წაწილი, ისტორია როსტომისა, ვახტანგისა, გიორგი XI-ისა (ქ. ცხ., გვ 517 – 569).

ამ მოკლე ნუსხიდან სჩანს, რომ საქართველოს ისტორია 1469 წლითგან 1800 წლამდე დაუწერიათ კარგად ცნობილ და ფრიად სარწმუნო კაცებს, რომელნიც, აქვე დავუმატებთ, არ კმაყოფილდებიან მარტო საქართველოს ისტორიის მოთხრობით, არამედ თვისს ნაწერში შემოაქვთ მვირფასი მასალა არა თუ მარტო კავკასიის ყველა ერთა ისტორიის შესასწავლად, არამედ შორეულებისაც – თურქთა, სპარსთა, ავღანთა, რუსთა, ყირიმელთა.

და ასე, ქართლის-ცხოვრების მეორე ნაწილი ჩვენ უნდა მივიღოთ ნამდვილ და ძვირფას ისტორიულ წყაროდ, თუ, რასაკვირველია, არ უარ-ვყოფთ მის უქველს ღირსებას მხოლოდ მისთვის, რომ დაწერილია ქართველთაგან ქართულს ენაზე.

II. ქართლის-ცხოვრების პირველი ნაწილი.

ქართლის-ცხოვრების პირველი ნაწილი იწყება ვახუშტის ვრცელის გამოკვლევით (ქ. ცხ., გვ. 1 – 14), რომელიც მას წაუძღვარებია თავის საკუთარ შრომისთვის, „საქართველოს ისტორიისა და გეოგრაფიისთვის“ რა ადგილი აქვს აქ ვახუშ-

*) ამ ისტორიკოსის ცხოვრებისა და მის ნაწერების შესახებ ცნობები იხ. ჩვენს წიგნში „ფარსადან გორგიჯანიძე და მისნი შრომანი.“

6

მომხმე

ტის შრომის წინასიტყვაობას, მის მიერ დაწერილს სულ სხვა მიზნით, ჩვენ არ ვიცით.

ამ „წინასიტყვაობას“ მიჰყვება მერმენდელი 9-სტრიქონოვანი ჩანამატი, რომლის ღირსებაზე ლაპარაკი გვექმნება ქვემოთ. ამ ჩანამატის შემდეგ იწყება თვით მატთანე.

აღვნიშნავთ იმ წყაროებს, რომლებზედაც დამყარებულია ქართლის-ცხოვრების პირველი ნაწილი.

I. ქართლის ცხოვრების I-ის ნაწილის წყაროები.

ა. ქრონიკები.

1. ქართლის მოქცევა. ამ წყაროდგან ქ-ის-ცხოვრების პირველს ნაწილში შეტანილია (გვ. 57 – 101) ყველა ცნობა შესახებ ქრისტიანობის გავრცელებისა საქართველოში და საყდრის დაარსებისა ივერიაში. ქართლის-ცხოვრება თვითონვე აღნიშნავს (გვ. 41 და სხ.), რომ ამ ცნობებს იღებს ქართლის-მოქცევიდგან, ასე:

„ვითარცა წერილს არს ესე განცხადებულად მოქცევასა-ქართლისასა“.

მოქცევა-ქართლისა, როგორც ნათქვამია მასში, უწერიათო წმ. ნინოს თანამედროვეთ, მღვდელს აბიათარს, სიდო-

ნას, სალომეს, პეროჟავრას და მეფე მირიანს. ყველა ამათ დაუწერიათ ის, რაც თავის თვალთ უნახავთ და რაც წმ. ნინოს უამბუნია მათთვის.

რომ, მართლაც, ეს ქრონიკა ძველს დროს შედგენილია, სჩანს იქიდან, რომ იგი თავდება ამ სიტყვებით:

„წიგნი ქართლის-მოქცევისა“, რომლითა ღმერთმან ნათელი გამოაბრწყინვა, ... ვითარცა ტალანტი, წინამძღვართაგან დაფარული, შემდგომად მრავალთა ჟამთა და წელთა ვპოვეთ.“

არა სჩანს, ვის ეკუთვნის ეს შენიშვნა, ბერაის, შატბერდის კრებულის შემდგენელს, თუ მროველს რომელიც სცხოვრებდა მე-VII საუკუნის დასასრულს და მე-VIII-ის დასაწყისს.

ქართველთა მატანე

7

ვიცით მხოლოდ, რომ ეს მროველი იძიებდა ქართლის მოქცევის ამბავს. შეიძლება ამ მროველის მიერ შეკრებილი ცნობები ქართლის მოქცევის შესახებ მის შენიშვნითურთ ბერაიმა უმეტეს-ნაკლებოდ შეიტანა თავის დიდს კრებულში (მე-X ს.).

2. უსახელოს ქრონიკა, ქართლის მოქცევისთვის წამმდგარებული. მასში მოყვანილია მოკლე ისტორია საქართველოსი, მის მეფეებისა, ღმერთებისა, ეპისკოპოსებისა, კათალიკოზებისა და სხ. 324 წლითგან ქრ. უწინარეს ჟამისა მეცხრე საუკუნემდის საქრისტიანო ხანისა. თუმცა ამ ქრონიკაში ქართლის-ცხოვრებასთან შედარებით ბევრი ახალი ცნობაც არის, გარნა ამ ორივე ძეგლების მოთხრობათა მსვლელობა, საზოგადოდ, ერთნაირია.

3. მცხეთის ცხოველ-მყოფელ ჯვრის აღმართვა. ეს ქრონიკა არის ვარიანტი ამგვარივე მოთხრობათა, რომელნიც შეტანილია ქართლის-მოქცევისა და ქართლის ცხოვრებაში. იგი გადაწერილია ვინმე გოგაის მიერ მე-X – XI საუკუნეში და იოანე ბოლნელის ფრიად საყურადღებო ქადაგებებთან ერთად შეტანილია დიდს ეტრატის კრებულში (№ 144, in folio, გვ. 424). სხვა-და-სხვა ადგილას, წერილებ შუა, გადამწერის ხელით ჩაწერილია „სტეფანე“. ეს სტეფანე შეიძლება იყოს ის სტეფანე, რომელიც მე-VIII საუკუნეში სთარგმნიდაო წიგნებს ქართულად ან და ის სტეფანე, რომელიც მე-X საუკუნეში ითვლებოდა გამოჩენილ მწიგნობრად.

ეს ვარიანტი ჩვენ უკვე სრულად დავბეჭდეთ (ივერია, 1898, №№ 184, 185).

4. სომეხთა მოქცევა, თხზულება აგათანგელისა, რომ-

ლისაგანაც სარგებლობს ქართლის ცხოვრება (გვ. 71), როდესაც შეეხება რიფსიმეს, გაიანეს და მათთან ერთად წამებულთა ისტორიას („ვითარცა წერილარს წიგნსა მას წამებისა მათისისა, მოქცევასა სომეხთასა“). ეს თხზულება თ. ჟორდანიამ აღმოაჩინა მე XI საუკ. კრებულში და მისი ერთი ნაწილი დაბეჭდა თავის ქრონიკებში (ტ. 1, გვ. 19 – 27).

8

მოამბე

5. ჯუანშერ ჯუანშერიანი, სიძე მეფის არჩილ II-ისა

(X 718 წ.) მის ქრონიკას ასრეთი სათაური აქვს: „ამბავი ვახტანგ გორგასლისა მშობელთა და შემდგომად თვით მისი, დიდისა მის და ღვთის მსახურისა მეფისა, რომელი უმეტესად კაცთაგან განთქმულად გამოჩნდა ყოველთა მეფეთა ქართველთასა.“ ეს ქრონიკა შეიცავს საქართველოს ისტორიას მე-V საუკუნითგან მე-VIII საუკ. დასაწყისამდე (ქ. ცხ., გვ. 108 – 184) და თავდება ამ სიტყვებით:

„ხოლო წიგნი ესე ქართველთა ცხოვრებასა ვიდრე ვახტანგისამდე აღიწერებოდა ჟამითი-ჟამად, ხოლო ვახტანგ მეფისითგან ვიდრე აქამომდე აღწერა ჯუანშერ ჯუანშერიანმა, ძმისწულის ქმარმა წმ. არჩილისამან, ნათესავმან რევისამან, მირიანის ძისამან: და ამიერითგან შემდგომთა ნათესავთა აღწერონ, ვითარცა იხილონ და წინამდებარემან ჟამმან უწყებად მისცეს გონებასა მათსა, ღვთივ განბრძობილსა“ (ქ. ცხ., 184).

ამ ჯუანშერს სამთავროდ მიეცა ჯვარი, ხერკი (საგურამო), მთიულეთი, ტფილისი და მანგლისი (ქ. ცხ. 179).

6. სუმბატ დავითისძე, ავტორი „ბაგრატიონებთა ამბავისა“

(ქ. ცხ., გვ. 161 – 221). ბაგრატიონების ამბავს სუმბატი იწყებს ამ სამეფო გვარის გენეალოგიით და საქართველოს ისტორიას მოგვითხრობს მე-XI საუკუნემდე. მისი მოთხრობა სწყდება ფრაზაზე: „მარიამ, დედა ბაგრატი მეფისა, წარვიდა კოსტანტინეპოლს რომანოზ იმპერატორის წინაშე... ძიებად პატივისა კურატპალატობისა ძისა თვისისათვის, ვითარცა არს ჩვეულებაი და წესი სახლისა მათისა და მოყვანებისათვის მის ცოლისა“.

რომანოზ იმპერატორი გარდაიცვალა 1034 წელს და ამ წლის ახლო ხანს, ალბად, სცხოვრებდა ჩვენი სუმბატ დავითისძეც.

ბაგრატიონების ჩამომავლობას ურიათა მეფის დავითისაგან აღნიშნავს თვით მეათე საუკუნის მწერალი იმპერატორი-

სუმბატის ქრონიკა უკვე გამოსცა ე. თაყაიშვილმა თავის შენიშვნებით (ნახე მისი „სამი ქრონიკა“).

7. ბაგრატ III (980 – 1014), ქართლისა და აფხაზეთის გამაერთიანებელი 985 წელს. მან დასწერა წიგნი „აფხაზეთა ცხოვრება“. ამ თხზულებიდან იერუსალიმის პატრიარქს დოსითეოსს, რომელიც მოვიდა საქართველოში მე-XVII საუკ. მეორე ნახევარს, როგორც თვითონვე ამბობს, ამოუღია ცნობები შესახებ აფხაზეთა მეფეებისა და ისტორიისა. ამავე ქრონიკას არა ერთხელ იხსენიებს ქართლის-ცხოვრებაც, მაგ.: „და იყო მათ შორის ბრძოლა ფიცხელი, რომელი თვითვეულად ჰპოო ცხოვრებასა აფხაზეთასა“ (ქ. ცხ., გვ. 196). ეს წიგნი დღეს დაკარგულად ითვლება.

8. თანამედროვე, ავტორი გიორგი მეფის (1072 – 1089) და მის ძის დავით აღმაშენებლის (1089 – 1125) ცხოვრებისა. მწერალი, რომელსაც თავის სახელი არ გამოუცხადებია, აღნიშნულ მეფეების ცხოვრებას მოგვითხრობს ისე, როგორც თვალთ მხილველი, როგორც თანამედროვე და უმაღლესს კარზე მყოფი მოხელე. მაგალითებრ:

(გვ. 239) ესე ყოველი თვალთა ჩვენთა ვიხილეთ და ფრიად უფროს ამათ წარმრთქმულთასა, რამეთუ ვინ წარმოთქვა თვითვეულად, რა დღეთა ჩვენთა მოიწია ჭირი.

(გვ. 254) წინა დაიდვა ოდესმე სამოციქულო წასაკითხვად, და რა ჟამს დაასრულის, ნიშანი დასვის ბოლოსა წიგნისასა. ხოლო მოქცევასა წელიწდისასა მით ნიშნითა აღვთვალეთ: ოცდაოთხჯერ წარეკითხა.

(გვ. 257) მრავალგზის გვიხილავს იგი დამლტობელად ღაწვთა თვისთა ცრემლითა ხილვასა ზედა თვითო სახეთა სენტასა.

(გვ. 260) ნათესავი ქართველთა ორგულ-ბუნება არს პირველითგანვე თვისთა უფალთა. რამეთუ რაჟამს განდიდნენ, განსუქნენ და დიდება ჰპოონ და განსვენება, იწყებენ განზრახვად ბოროტისა, ვითარცა მოგვითხრობს ძველი მატიაწე ქართლისა და საქმენი აწ ხილულნი.

როგორც ზემო ამონაწერიდამ სჩანს. დავით აღმაშენებლის მემატიანე, საზოგადოდ, ფრიად ნასწავლი კაცი ყოფილა, მას ხელთ ჰქონია არათუ მარტო ქართული წყაროები, არამედ ევროპიულებიც, რომლებიდანაც აქა-იქ ნაწყვეტები მოჰყავს, მაგალ.,

(ქ. ცხ; გვ. 260) ალექსანდრე (მაკედონელმა) ქმნა ესრეთ: პირველად მამულისა თვისისანი შეკრიბნა და მით დაიპყრნა დასავლისნი ევროპი, იტალია, რომი და აფრიკეთი და მათითა წარტანებითა დაიპყრა ეგვიპტე შესრულმან კარქედონით და მიერ ეგვიპტით – პალესტინე და ფინიკე და კილისკისა თვისად შემქმნელი წინა-განეწყო დარიოზს და რაჟამს სპარსეთი მოირთო, მაშინდა ჰსძლო პიროს ჰინდოსა, და ეგრეთცა ამით მოვლო ყოველი ქვეყანა და ჰქმნა, რა იგი ქმნა.

ჩვენმა ავტორმა ალექსანდრე მაკედონელის ისტორიის გარდა იცის აგრეთვე უმიროსი, არისტოტელი, ტროიანელთა მეომრების მაგალობელი, იოსიპოსი, ტიტლივი და სხ. (ქ. ცხ., გვ. 248, 200 და სხ.).

9. თანამედროვე, ავტორი გიორგი III დიდისა (1156 – 1184) და მის ასულის თამარ მეფისა (1184 – 1213). ავქონის თანამედროვეობა მტკიცდება მით, რომ იგი სწერს ამბავს, როგორც თვალთ მხილველი. მაგალ.:

(გვ. 283) რომელი აწ სჩანს დაწერასა შინა ამისსა ათერთმეტა მოქცევათა ჟამთა თამარ სამგზის სანატრელისათა.

(გვ 271) ესე იქმნა დღეთა ამათ ჩვენთა.

(გვ. 333) ხოლო საქმეთა მისთათვის რადლა სახმარ არს თქმად..., ვითარცა თვით მოწამე არს ჩვენ მიერ ხილული.

შენიშ. ენა მე-X – XII საუკ. მემატიაანეებისა უმაღლესად განვითარებულია და პოეზიით აღსავსე, ზოგიერთგან მემატიაანე თითქო კიდევ ლექსობს, ისე კეთილხმოვანად, შეწყობილად სწერს.

აღნიშნულ დროის ამბებს, მემატიაანეებს გარდა, შეეხებიან არა თუ მარტო ქართული წყაროები, რომლების შესა-

ხებ საუბარი გვექმნება ქვემოთ, არამედ არაბულიც, სომხურიც და ბიზანტიურიც.

10. „ამბავი ჩინგიზ-ყაენისა, თუ ვითარ გამოჩნდეს ქვეყანასა აღმოსავლეთისასა“ თვალთმხილველისა (ქ. ცხ., გვ. 342 – 425).ს

მემატიანემ კარგად იცის მონგოლური ენა, მატიანეში ხშირად ურთავს მონგოლურს სიტყვებს, ფრაზებს. იგი მიუდგომელი მწერალია, იმოდენად მიუდგომელი, რომ საცა საჭიროა, იქ უშიშრად ამხილებს თვით მეფესაც კი.

ღვთის მხილველი მოსე იტყვისო, სწერს მემატიანე (ქ. ცხ., გვ. 336), „მთავარსა ერისა შენისასა არა რქვა ბოროტი“, გარნა ვინათგან ესე წიგნი შუამდებარე არს კეთილის მოქმედთა და ბოროტის მოქმედთათვის, შენდობილ იყავნ სიტყვანი ჩემნი, რამეთუ ჟამთა აღმწერელობა ჭეშმარიტის მეტყველება არს და არა თვალხმა ვისთვისმე. შემდეგ ავტორი ჰკიცხავს რუსუდან მეფეს დასაზრახ საქციელისათვის.

რის მოწამეც თითონ არ ყოფილა მემატიანე, იმის შესახებ ცნობებს იღებს სხვათა ნაწერებიდან, მაგ., ვინმე **მღვიმელის ქრონიკიადამ** („ვითარცა დასწერს ბერი ვინმე მღვიმელი“, ქ. ცხ., გვ. 354).

შალვა ახალციხელის დატყვევებისა და წამების ისტორიას ავტორი გადმოგვცემს მოკლედ: „ესე აქამომდე სულ მცირედ აღიწერა ჩვენ მიერ“, (ქ. ცხ., გვ. 351).

რომ მემატიანე ყოფილა სამცხელი ანუ მატიანის წერის დროს სამცხეში უცხოვრია, ეს სჩანს მისის შემდეგის გამოთქმიდამ:

„მოვიდა სამცხეს“ (ქ. ცხ. გვ. 392)

„მოვიდა ბექას წინაშე“ (გვ. 492)

„მოვიდა პირველად კოდას და არტანს“ (გვ. 445)

„მივიდეს ქუთაისს“ (405)

„მივიდეს ტფილისს“ (410).

12

მოამბე

რომ „მონგოლთა მოსევის ამბის“ დამწერად შეიძლება ყოფთლიყო ცნობილი მოღვაწე **აბუსერიძე** (მე – XIII საუკ.), ამის შესახებ რაოდენიმე სიტყვას ვიტყვით თავის ადგილას.

11. „**ძეგლი ერისთავთა**“ **თანამედროვისა** შეტანილია ეტრატზე გადაწერილს სვინაქსარში. ქრონიკაში წარმოდგენილია მოკლე ისტორია საქართველოსი და ვრცელი – ქსნის ერისთავებისა, ოსეთიდან მოსულ მთავართა. დაახლოვებით,

ქრონიკა შეეხება 1292 – 1400 წლების ამბებს.

ეს შესანიშნავი ძეგლი ხელში ჰქონია ცნობილს მეღვინეთ ხუცესიშვილს, რომელსაც ამ ძეგლის პირი გადუღია და მიუცია ბროსესთვის და მას გადუთარგნია ფრანგულად და დაუბეჭდია („Addit.“ გვ. 372 –384). მეღვინეთ ხუცესიშვილის გარდაცვალებას შემდეგ ეტრატზე ნაწერი დედანი დაკარგულა, გარნა შენახულა მისი პირი, რომელიც თ. ჟორდანიამ თავის ძვირფას შენიშვნებით დაბეჭდა მის მიერ გამოცემულ „ქრონიკების“ მეორე ტომში (გვ. 1 30)

როგორც ეს ქრონიკა, ისე ერეკლე II-ის მიერ შედგენილი „სია თავად-აზნაურთა“ ერისთავების შემოსვლას ქსან – არაგვის ხეობაში მიაკუთვნებს იმპერატორის იუსტინიანეს დროს.

„ძეგლი ერისთავთა“ ფრიად საყურადღებო წყაროა არათუ მარტო ქართლის ცხოვრებისა, არამედ ოსეთის ისტორიისაც. მასში, ვითარცა ქართლის ცხოვრებაშიაც, სხვათა შორის, მოხსენებულანია ოსთა მთავარნი და მეფენი – სუნდუ, ფარეჯან ამასაჯან, ბალათარ და სხ. ერთ ადგილას ნათქვამია (ქრონიკები, გვ. 7): „შალვა მოიყვანა ცოლად ოვსთა მეფის ასული სახელად ბირდი.“ ეს შალვა, ბალათარი და მეფე ოსთა ფარეჯან თანამედროვენია ვახტანგ II-ისა (1282 –1292), დავით VI-ისა (1292 – 1310).

12. ცხოვრება გიორგი ბრწყინვალისა (1318 –1346)

შევსებულა ისტორიკოსის ვახუშტის მიერ თანახმად ამ მეფის გუჯრებისა და „სამართლის წიგნისა“ (ქ. ცხ., გვ. 448, შენ. 1).

ქართველთა მატიანე

13

13. ლანგ-თემურის შემოსევა და მისი ბრძოლა ზაგრატ მე V-სთან (1360 – 1395) და ამის შვილ გიორგი მე-VII-სთან (1395 – 1407). ეს ქრონიკა დაწერილია თანამედროვესაგან. ლანგ-თემური შვიდჯერ შემოესია საქართველოს, შვიდ გზის ააოხრა და ქართველები ყოველთვის მამაცურად უხვდებოდნენ, დიდად აზარალებდნენ. მემატიანე ამბობს (ქ. ცხ., 461):

„მე ვგრეთ ვერ ძალ-მიძს აღწერა და შესხმა ქებისა ახოვნებათა მათ ჭაბუკთა ქართველთასა, ვითარ იგი სპარსთა წიგნთა შინა წერილ არს ქება სპათა ქართველთასა.“*)

და მართლაც, ქართველებთან ბრძოლისათვის ამ ლანგ-

თემურს მაჰმადიანობისაგან მიეზოდა უმადლესი ჯილდო – ყაზი-ობა. (ედ. გიბზონ, ტ. VII, გვ. 178).

ჩვენ გავათავეთ განხილვა ქრონიკებისა, რომელნიც შეადგენენ ქართლის-ცხოვრების პირველს ნაწილს. მკითხველი კარგად დაინახავდა, რომ ეს ქრონიკები დაწერილია ხვა-და-სხვა პოლიტიკურ მდგომარეობის დროს.

ამისთანა ქრონიკები რომ ხელად გვაქვს, უსამართლოდ მიგვაჩნია პატკანოვის სიტყვები: „საქართველოს ძველს მატთანეში ჩვენ ვხედავთ, „შედარებით, ახალს, უგერგილო კომპილიაციას, გამოუცდელის ხელით გამოჭრილს, ცნობილს ყალიბზე“; „რამდენიმე წმიდანის ცხოვრების გარდა საქართველოს ლიტერატურის ძველის ხანადგან სხვა ძეგლი ისტორიულ შინაარსისა არ დაშტენილაო“ (Ванск. надписи, გვ. 201, 206).

პირიქით, ქართული მატთანე დამყარებულია არა თუ „რამდენიმე წმიდათა ცხოვრებაზე“ და ჩვენ მიერ ზემო-აღნიშნულ ქრონიკებზე, არამედ კიდევ სხვა უჭკნობელ და უხრწნელ ძეგლებზედაც.

*) ზედ მიწევნით არვიცი, სახელდობრ, რა წიგნებია ეს სპარსთა წიგნები, რომლებშიაც არის ქება ქართველებისა; ვიცი მხოლოდ თხზულება შიხ-აბ-ედ-დინ ელკალკაშენდისა († 1418), რომელშიაც, მართლაც, დიდი, უმაგალითო ქებაა ქართველ მეფეებისა. (იხ. „Царица Тамара“ გვ 17 – 18.

14

მომბე

ქართველი მემატთანეები არას დროს არა სწერენ წინდაუხედავად, როგორმე, გარნა ყოველთვის სცდილობენ, რაც შეიძლება, სიმართლით აღწერონ ეს თუ ის ამბავი, საცა თვითონ არ დასწრებიან პირად, იქ ცნობებს იღებენ სხვა-და-სხვა სარწმუნო წყაროთაგან – გუჯრებიდამ, სიგელებიდამ, სვინაქსრებიდამ, წარწერებიდამ, გადმოცემებიდამ და სხ. აი, ამგვარ წყაროების განხილვას შევუდგებით აწ.

ბ. ქართლის-ცხოვრების მემატთანეთა წყარონი.

1. გამოლაშქრება იმპერატორის ირაკლისა (622 – 629)

და სკვითთა ხაყანის ჯიბლუსი (ძიბელისა). ამ თხზულებას ხშირად იხსენიებენ ქართლის-ცხოვრების ქრონიკების ავტორები და მისგან მოჰყავთ სხვა და სხვა ცნობებიც.

„თამარ მეფის ცხოვრების,, აღმწერელი რუს-გიორგის სა-
ქციელს ადარებს სკვითთა ხაყანის ჯიბლუს ყოფა-ქცევას; იგი
ამბობს (ქ. ცხ., გვ. 288): „მისვე ძველისა ხაღან სკვითისა
შემსგავსებულად მოსდგომია აქაცა: მუნ (ბიზანტიას) თუ იგი
მოადგა დედოფალსა ქალაქთასა (ე. ი. კოსტანტინეპოლს),
აქა ესე დედოფალსა დედოფალთასა და მეფესა მეფეთასა (ე.
ი. თამარ მეფეს). ხაღანი ჯიბლუ რომ შემოერთყა კოსტანტინე-
პოლესო, ისე გაგდებული რუსი დაბრუნდა და ომი აუტეხა
თამარ მეფესო.

სხვა ადგილას (ქ. ცხ., I, 373) მოყვანილია მისგან შემდეგი
ნაწყვეტი: „ოდესმე იხსნა ერი თვისი ღვთისმშობელმან უმსჯავ-
რისა მისგან სიკვდილისა, ვითარ ოდესმე იხსნა ქალაქი იგი კოსტან-
ტინეპოლი, რაჟამს ბარბაროზთა გარემოეცვა მხედავრთ მთავრობასა
სარკასონისსა და მძვინვარედ აღდგომასა ხაღან სკვითთა მთავრისასა,
ვითარ დაანთქნა მზრძოლნი მისნი ზღვად; რამეთუ აღდუღნა ზღვა და
განდნა ნივთი ნავისა და დაინთქნეს მძვინვარედ და ხმელეთსა ზედა
მყოფთა აწვიმა ცეცხლი, ვითარ ძველ-ოდესმე სოდომელთა ზედა“.

ქრონიკა „გამოლაშქრება ირაკლისა და ჯიბლუსი“ ჩვენ
გადმოვწერეთ ტყავზედ ნაწერ წიგნიდან (ეკლ. მუზ., № 471),

ქართველთა მატანე

15

რომელიც გამოსცა გიორგი მთაწმინდელმა 1042 წელს, და
დავებუდეთ კავკასიის სასწავლო ოლქის „სბორნიკში“ (XXVII).

ქრონიკაში წარმოდგენილია საშიშარი მდგომარეობა კოსტან-
ტინეპოლისა, რომელსაც ჩრდილოეთის მხრით მიჰსეოდა სკვით-
თა ხაღანი და სამხრეთის მხრით კი სპარსთა ლაშქარი სარვა-
რონის სარდლობით. ღვთისმშობელმა იხსნაო ერი თვისი გან-
წირულებისაგან, ჰქმნა მრავალი სასწაულები, ზღვა ააღელვა
და დაანთქმევინა მტრის ნავები ლაშქრითურთ, ცეცხლის
წვიმა აწვიმაო და სხ.

ირაკლი შეურიგდა სკვითთა ხაღანს და მასთან ერთად
გამოილაშქრა, დაამარცხა ყაენი, აიღო ტფილისი და ძლევა-
მოსილებით დაბრუნდა.

ეს ქრონიკა არ უნდა იყოს ბერძნულ თქმულებათაგან
ნათარგმნი, ამ თქმულებათა ნამდვილი პირი, რადგან ასრე
დაწვრილებით, როგორც ჩვენი ქრონიკა, აღნიშნულ ამბებს
არ გადმოგვცემს არც ერთი უცხოური წყარო.

ჩვენი ქრონიკა შედგენილი უნდა იყოს ქართულის ძვე-
ლის გადმოცემების თანახმად: მისი ნაწყვეტები გვხვდება ა)

დავითისა და კოსტანტინეს ცხოვრებაში (სამოთხე, 323), ბ) ქართ. ცხოვრებაში (გვ. 170 – 174) და გ) ბაგრატის შრომაში (№ 186, გვ. 2315 – 2822). ბაგრატი ამბობს-რომ მოთხრობა უღვთო მაჰმადიანთა სარწმუნოების შესახებ ამოვიღე ძველ წიგნებიდანო, და ამგვარ წიგნებად კი ჩვენ მიგვაჩნია ა) აბუ-კურაჲ (XI ს.), ბ) წინამძღვარი 1217 წელს გადაწერილი (№ 65), გ) უწყებანი არსენი კათალიკოზისა (X ს), დ) უწყებანი ეფრემ-მცირისა (XI – XII ს.). ეს ეფრემ-მცირე, მოგვითხრობს-რა ირაკლის გამოლაშქრების ამბავს და მაჰმდის გამოჩენისას, ისევ იმოწმებს ძველს წიგნებს (№ 162, გვ. 144 და სხ.).

2. ნებროთის წიგნი. მირიანის († 342). ცხოვრებაში ნათქვამია, ამ მეფემ ქრისტიანობის მიღება იწეოდა მხოლოდ მაშინ, როდესაც დარწმუნდა, რომ ძველნი და ახალნი წიგნნი

16

მოამბე

ერთნაირად მოგვითხრობენო ქრისტეს მოსვლის ამბავს და „ნებროთის წიგნიც“ ამტკიცებს მათს ნათქვამსო.

ამ ნებროთის წიგნიდამ ჯუანშერ ჯუანშერიანს ამოუღია ცნობები (ქ. ცხ., 122 – 123) შესახებ ბაბილონის გოდლის აშენებისა, ენათა შერევისა, ერთა გადასახლებისა (მოხსენებულია სულ შვიდი ერი: ინდი, სინდი, ჰრომი, ბერძენი, აგმაგუგი, სპარსი, ასური)

ამავე ენათა შერევის ამბავს მთელს 91-ს ტაეჰს უძღვნის პოეტი შავთელი (XII საუკ.) და ჩამოსთვლის იმავე შვიდს ერს – ასურს, ინდს, რომს, სინდს, ბერძენს, სპარსს, აგმაგუგს.

„ნებროთის წიგნის“ ზოგი ადგილები ჩვენ უკვე დავბეჭდეთ ქართლის-ცხოვრების მაგვარსავე ცნობებთან შედარებით (:სბორნ., XXIX).

ძველის-ძველად საქართველოში მეფობდნენ ნებროთიანნი. ამ ნებროთიანებს შეიძლება ჰქონოდათ საგვარეულო ძეგლი – „ნებროთის წიგნი“, და როგორც ქ. ცხოვრება ამბობს (გვ. 123), საიდუმლოდ დაეცვათ იგი თავიანთ გვარეულობაში.

3. ცხოვრება ანდრია მოციქულისა. ეს თხზულება, როგორც მოწმობს გიორგი მთაწმინდელის მოწაფე გიორგივე, ძველადვე თარგმნილი იყო ქართულად და ითვლებოდა საეკლესიო – სარჯულო კითხვების განსამართავ წიგნად. ამავე წიგნით სარგებლობდნენ ქართველი მემკვიდრეები როდესაც საჭირო იყო აღეარათ, რომ საქართველოს ეკლესია არის სამო-

ციქულო ეკლესია და დამყარებულია იმისთანა სიმტკიცეზედ, ვითარიც არის კვართი უფლისა (ქ. ცხ., 39 – 37 და სხ.) .

4. ცხოვრება პეტრე (მურვანოს) მაიუმელისა. ამ ეპისკოპოსის ცხოვრება ასურულს ენაზე დასწერა მისმა მოწაფემ ზაქარიამ და მერე ითარგმნა ქართულად*) (ქ. ცხ. 102 –103).

*) ნ. მარმა შემოკრიბა სრული ცნობები შესახებ პეტრესი და მის „ცხოვრებასთან“ ერთად ჩინებულად გამოსცა (Житие Петра-ивера, царевича, подвожника и епископа майумскаго, V вѣка“.

ქართველთა მატიანე

17

5. ცხოვრება აბო ტფილელისა († 786 წ. 6 იანვ.). ეს

შესანიშნავი თხზულება დაწერილია თანამედროვე იოანე საბანიძისაგან ქართლის კათალიკოზის სამოელის ბრძანებით და შეტანილი ტყავზედ ნაწერ კრებულებში – IX საუკუნისა (№ 19), IX – X საუკუნისა (№ 95) და X საუკუნისა (№ 425 წ. კ. საზოგად.)

ამ ვრცელს ნაწარმოებში ბევრი ძვირფასი ცნობებია, შესახებ საქართველოს, აფხაზეთის და ხაზარეთის პოლიტიკურ-სარწმუნოებრივ ყოფა – მდგომარეობისა არაბთა მფლობელობის პირველს საუკუნეს.

აბოს ცხოვრება უკვე გადმოვსწერეთ სამივე ვარიანტიდამ და ერთად დავბეჭდავთ მაშინდელ დროის ლექსიკონითურთ.

6. ცხოვრება წმ. არჩილისა († 718), დაწერილი თანამედროვის ლეონტი მროვლისაგან, შემოკლებულად შეტანილია ქ. ცხოვრებაში (გვ. 181 – 184) და სრული პირი კი ჩვენ გადმოვიღეთ 1733 წლის მამათ ცხოვრებიდამ და დავბეჭდეთ ჩვენს წიგნში „მწერლობა მეთე საუკუნემდე.“

7. ცხოვრება წმ. რაჟდენისა († 504 წელს ანუ მის ახლო ხანს) შედგენილია, როგორც ამბობს ავქსნი, თანახმად ძველთა მატიანეთა და აღწერათა (სამოთხე, გვ. 169, 178)

8. ცხოვრება წმ. შუმანიკისა († VI საუკ.) შეტანილია ტყავზე ნაწერს კრებულში მე IX საუკუნისა(№ 95). ენა ამ თხზულებისა არის შვენიერი ნიმუში ძველის ქართულ ლიტერატურულ ენისა. მასში დაცულა წარმართულ დროინდელი სახელები თვეებისა (აპანი, ვარდობისა).

ეს საყურადღებო თხზულება უკვე გადმოვსწერეთ და დასაბეჭდავთ დავამზადეთ.

9. ცხოვრება ასურთა მამათა (სამოთხე, 193 – 302; ქ. ცხ. 151 – 158). ამ მამების ცხოვრებამ ჩვენამდე მოაღწია მე- XVII – XVIII საუკ. ნუსხებით, თუმცა ზოგიერთის ცხოვრება შედგენილი იყო ძველადგანვე, მაგალ., კათოლიკოზის ბასილის მიერ. პატრიკის ვაჩეს ძისა (სამოთხე, 253).

II

18

მომბე

10. ცხოვრება ნეოფიტე ურზნელისა (სამოთ., 306 – 313), რომელიც აწამა აჰმადმა, ამირა მუმლის ბაღდადელის სპასპეტმა. ამ ეპისკოპოსის „ცხოვრება“ თავდება ასრე: „ვპოვეთ ისტორია“ ნეოფიტესი სასწაულების მოთხრობათა შინა ღირსისა შიო საკვირველით მოქმედისათა, რომელნიცა სხვა და სხვათა მიერ აღწერილნი შეკვირბნა ნეტარმან ბასილი, მამათ მთავარმან ქართველთამან, ძემან პატრიკის ვაჩესმან“ (გვ. 312),

11. ცხოვრება ევსტათი მცხეთელისა, რომელიც აწამეს ტვილისს ხოსრო ნუშირვანის (531 – 589) დროს (სამოთხე. 413 – 322). ეს თხზულება შეიცავს კარგს ისტორიულ მასალას და ემოწმება **ქართლის მოიქცევის ცნობებს**.

12. ცხოვრება არგვეთის მთავრების დავითისა და კოსტანტინესი († 741). ამ მატიანის ავტორს მოჰყავს ცნობები შესახებ ერეკლე იმპერატორის გამოლაშქრებისა, მაჰმადის შობისა, არაბთა ლაშქრის შემოსევისა მურვან-ყრუს მეთაურობით (ქ. ცხ., გვ. 170, 173 – 174). არაბნი იჭერენ დავით და კოსტანტინე მთავრებს ლა აწამებენ წყალწითელას კიდეზედ (ქუთაისის ახლოს, მოწამეთს.) მემატიანე თანამედროვე არ არის, იგი ცნობებს იღებს, როგორც თვითონვე ამბობს (სამოთ. გვ. 324), **ძველთა უწყებათაგან**.

13. ცხოვრება წმ. კოსტანტისა, რომელიც აწამა ჯაფარმა ბაბილონს 854 წ. 10 ნოემბერს. მისი ცხოვრება დაწერილია თვალთმხილველისაგან (№ 97 და № 170 ეკლ. მუზ.), რომელსაც თავის შრომაში შეუტანია მრავალი საყურადღებო ცნობები მაშინდელი დროის აღმოსავლეთის პოლიტიკურ მდგომარეობისა.

14. ცხოვრება ილარიონ-ქართველისა, კახეთის თავადისა. ამან თვისმიერ დაარსებულნი სკოლანი და მონასტერნი შეამკო მრავალგვარ წიგნებით, მერე წავიდა პალესტინას, ბიზანტიას, თესალონიკეს, რომს; მისი დიდი მეგობარი იყო იმპერატორი ბასილი (867 – 880), რომელსაც თავის შვილების

აღზრდა მიენდო ილარიონისთვის. ეს დიდი მოღვაწე გარდაიცვალა ულუმბოს (თესალონიკეში), მის მიერვე დაარსებულს

ქართველთა მონასტერში 53 წლისა. გვამი მასი იმპერ. ბასილიმ გადმოასვენა კოსტანტინეპოლის ერის სათაყვანოდ და მერე აქედგან მიასვენა ქართველთავე მონასტერს, რომანას.

იმპერატორის მინდობით ილარიონ-ქართველის ცხოვრება აღწერა ფილოსოფოსმა ვასილიმ ბერძნულად და მერმე ბერძნულიდგან ქართულადაც თარგმნეს. მისი ცხოვრება შეტანილია ათონის კრებულში 1074 წლისა (ტფილისი, 1901 წელს), ეტრატზე ნაწერს სვინაქსარში XI საუკუნისა (№ 222 ეკლ. მუზ.), სამოთხეში და მოკლედ პროფეს. ცაგარლის წიგნში-Палестинский сбор. Вып. გვ. 32 – 42.

15. ცხოვრება გობრონისა, დაწერილი ტბეთის ეპისკოპოზის სტეფანესაგან ერისთავთ-ერისთავის აშოტის († 918) მინდობილობით. გობრონი არაბებმა შეიპყრეს ციხე ყველში და აწამეს 914 წლის ახლო ხანს; მამასადაძმე, მისი ცხოვრების აღმწერილი სტეფანე არის თანამედროვე. ეს სტეფანე იყო ფრიად განათლებული კაცი. იგი ცნობილია არა მარტო გობრონის ცხოვრებით, არამედ შატბერდის ტყავზე ნაწერ კრებულითაც.

16. ეტრატზე ნაწერი კრებული IX – X ს. (№ 19 ეკლ. მუზ., in folio, გვ. 489).

17. ეტრატზე ნაწერი კრებული X ს. (№ 96 ეკლ. მუზ., in folio, გვ. 1316).

18. ეტრატზე ნაწერი კრებული X ს. (№ 144 ეკლ. მუზ., in folio, გვ. 424).

19. ეტრატზე ნაწერი კრებული X ს. № 425, გვ. 1088)

20. ეტრატზე ნაწერი კრებული X ს. – შატბერდის კრებული იოანე-ბურაისა (№ 1141 წ. კ. საზ., გვ. 634).

ამ დიდ-დიდ ხელთნაწერებში მრავალნაირი წერილებია, სახელდობრ: ცხოვრებანი დასწავლანი ქართველთა და მსოფლიო მამათა, ფიზიოლოგი, ¹⁾ თუალთაძ, ²⁾ ტაძრის აგება

¹⁾ ჩვენის ნუსხით დაბეჭდა პროფ. ა. ხახანაშვილმა თავის წიგნში – Очерки истории груз. словес. (გამოც. 2, 326 – 328)

²⁾ დავბეჭდეთ შე XXIV გამოც. Сборник-ისა.

ლუდს³⁾, ფსალმუნთა განმარტება, ქართლის – მოქცევა და ქართველთა მეფენი 324 წლითგან ქრ. დაბადებამდე მე-IX საუკუნემდე ქრ. შ.,⁴⁾ მცხეთის ჯვრის აღმართვა, წმ. ნინოს ქადაგებანი, ბოლნელ ეპისკოპოზის ქადაგებანი, ცხოვრებანი შუშანიკისა, აბოსი, გულანდუხტისა, სატინიკისა (სატინიკის „ცხოვრება“ (ვიღაც ბარბაროზს ამოუგლეჯია დედნიდან და დაკარგულა,) გადამწერთა და მთარგმნელთა შენიშვნანი და წარწერანი. თუ რა ფასისა არიან ესრეთნი წარწერანი და შენიშვნანი, ამას ცხადად გვიჩვენებს თუნდა შემდეგი შენიშვნა № 95-ის გადამწერისა (იხ. გვ. 1222):

დიდება შენდა, სამებაო წმიდაო, დასრულდა წამება შენითა მოწამეთად საკითხავები. თავი ლწ.'¹

კურთხეულნი ერნი მომავალნი, რომელნი ჩუნსა შემდგომად ყოფად ხართ:

პირველ ოდეს ამას წიგნსა დავიწყე, ესრე მედვა გულსა, ვითა დედათა წამება და ცხორება დავწერო და მით გავასრულო. და ვიხარკე, დიდითა შრომითა და გულსმოდგინებითა ვძებნე დედად და ესთენ ვპოვე, ვერღარა შემემლო ძებნად; მერმე ესე მამათა მოწამეთად, რომელი პარხალს არა ეწერა, იშხნით მივიღე და მით გავასრულე.

და ესე ცხორებანი დედათა და ლუთის მოყუარეთა მამათანი მიწყებით ამას ქუმოსა კერძოსა მოვაქციენ; თუმცა პირველ გამეგონა, თავსა ზედა მამათა მოწამეთად კამდა. განა დედათა წამებითა და ცხორებითა ოდენ ვლამოდე გასრულებასა...

ჭირნი კულა დიდნი მინახიან. ღმერთმან დაგაჯეროს. სული გრიგოლ პატარასა მოიხსენეთ წმიდათა ლოცვათა თქუმნთა.

გაბრიელ ჰსკაველი და გაბრიელ ხორგაი დიად დამიდგეს თანა (ღმერთმან შეუნდვენ ცოდვანი!): ოდეს მიმჭირდის, მათ მივჰმართი, პურაი მციან.

³⁾ გამოსცა პროფეს. ნ. მარტა პეიერბურგს 1901 წელს.

⁴⁾ გამოსცეს ე. თაყაიშვილმა და თ. ჟორდანიამ განმარტებით და ძვირფას შენიშვნებით.

იოვანე გაცუეთილმან კუტალითა ღვინოდ მომართუა.

კრებულში № 425 შესანიშნავია კიდევ მით, რომ თავიდან- ბოლომდის საგალობო ნიშნებით მოწყობილია. მისი შემდგენილი მიქელ მოდრეკილი ამბობს, რომ ეს საგალობლები ვპოვე ძველს წიგნებშიო, ქართულს ენაზე გავაწყეო საგალობ-

ბლები ქართული, ბერძული და მეხური.

აღნიშნულს ხელთნაწერებზე, ვითარცა ხელთ-უქმნელ ძეგლებზე მე IX-X საუკუნოებისა, დამყარებულია აგრედ-წოდებული ოქროს ხანა საქართველოსა.

21. „განყოფა ქართველთა და სომეხთ ეკლესიისა“, თხზულება კათალიკოზის არსენისა (მე X ს.). ეს ვრცელი მატიაწე იძლევა ძვირფასს ცნობებს, რომელნიც საკმაოდ შეავსებენ ამგვარსავე ქარ.-ცხოვრების უწყებას. არსენის შრომა თ. ჟორდანიამ საყურადღებო შენიშვნებითა და საფუძვლიან განმარტებით დაბეჭდა თავის ქრონიკებში (ნაწილი I, გვ. 303 – 342).

22. ათონის ეტრატზე ნაწერი კრებული 1074 წლისა, უკვე დაბეჭდილი ჩვენ მიერ საეკლ. მუზეუმის საფასით და ა. ხახანაშვილის წინასიტყვაობით (XXVI † 368).

შ ი ნ ა რ ს ი: ა.) ივერიის ლავრის დამაარსებელთა ისტორია, დაწერილი გიორგი მთაწმინდელის მიერ 1035 წლის ახლო ხანს იმის ჩვენებით, რომ იგი ამ ისტორიას სწერს თვალთ მხილველთა სიტყვით, აგრეთვე თანახმად „მამათა ცხოვრებისა“, ეფთვიმეს ნუსხისა, მამათა ნაწერებისა, წიგნისა, რომელშიაც შეტანილი იყო სახელები ძველთა წიგნთა (გვ. 1, 17, 18, 24); ბ) ცხოვრება ილარიონ-ქართველისა, გ) ცხოვრება მოციქულის იოვანესი, დ) საგალობლები პატივად ზემოხსენებულთა წმ. მამათა, ე) აღაპნი მათ მოსახსენებლად, ვინც რაიმე სამსახური გაუწია ლავრას. დამატება: ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა (†1066), დაწერილი მის მოწაფის გიორგი-მწერლისაგან.

კრებული შეიცავს დიდს მასალას არა თუ მხოლოდ საქართველოს მე-X – XI საუკ. ისტორიისათვის, არამედ ქართველ-

ბერძენთა და ქართველ-რუსთა კავშირისა და განწყობილების შესახებაც. ორიოდე მაგალითი.

ა) ქართველ-ათონელნი ბერძნებს უთმობენ კუნძულ ნეონის შემოსავალს და კარაკალის მონასტერს; სალუნის სლალვიანებს აძლევენ მიწას ტაძრის ასაგებად. ბულგარიაში, დღევანდელს ჩეპელდერეს და მაშინდელს პეტრიჩს, აგებენ საკუთარს ეკლესიას ბულგართა გასანათლებლად, აგრეთვე აშენებენ ტაძრებს თესლონიკეს ნათლის მცემლისას და დობროიკს წმ. გიორგისას, და ყველა ამ ტაძრებში ამწესებენ სახელოვან მოღვაწეთ, მაგალ., ფილოსოფოსს იოვანე პეტრიწის და სხვ.

თვით წმ. გიორგი მთაწმინდელი ჰმუსრავს საკერპოს ლივედიაში, საცა მოსახლეობდნენ ბულგარნი.

ბ) ქართველ-ათონელთა ღვაწლით მყარდება კეთილი განწყობილება საქართველოსა და ბიზანტიას შორის. ქართველები ჰშველიან უკანასკნელს ამბოხებათა და უბედურებათა ჟამს.: ნიჭიერ ქართველებს იმპერატორები ამწესებენ თავის სამსახურში. ქართველ წმიდანთა ცხოვრება იწერება ბერძნულს სვინაქსრებში. ქართულს წიგნებს ასწორებენ ბერძნულის თანახმად.

ყველა ეს ცნობები მტკიცდება არა მხოლოდ ქართულის მატანიით და მის წყაროებით, არამედ ბერძენთა და სომეხთ მწერლების გადმოცემითაც. ჩვენ ვიცით, მაგალ., რომ ჯოჯიკი (Tzitzi), ძე ივერიის პატრიკის თევდოტესი, იყო დაროსტოლოს პრეფექტად 1016 წელს, რომ ბიძაშვილი თევდოტესი, ვარაზვაჩე იყო იმპერატორის პროტოსფათარად და 1038 წელს იხსნა ედესა არაბთა აოხრებისაგან რომ აბულარბის (Aboucap) შვილმა ვასილიმ დავით კურატპალატის († 1001) კარვის მცველმა, მანძიკერტის რაზმით უკუაბრუნა სახელოვანი ტოდრულბეგი 1054 წელს. ყველამ იცის ისიც, რა სამსახური გაუწიეს ბიზანტიას თორნიკიმ (მე-X ს.) და ლიპარიტ ორბელიანმა 1048 წელს.

გ) ქ. ცხოვრებაში ვკითხულობთ (გვ. 215): საბერძნეთში შეჰქმნა დიდი ღელვა. ბასილი იმპერატორის სპასალარი და წარვიზი, ძე განდგომილის ფოკასი, შეითქვენ და მეფედ

ქართველთა მატანიე

23

გამოაცხადეს კსიფენი და მიიბირეს მთელი აღმოსავლეთი. ბასილი შეძრწუნდა, გარნა ღმერთმა უშველა მას. წარვიზი ჰგანუდგა კსიფენს თავის მომხრეებით, გარნა წარვიზი მოჰკლეს და კსიფენი კი შეამწყვდიეს დალასონის ციხეს, შეიპყრეს და მიჰგვარეს იმპერატორს. ამან კსიფენი დაამწყვდია ერთს კუნძულზე და მისთა თანაგამზრახთა თავები გააყრევინა და მათ შორის ფერისსაც, ჯოჯიკის ძეს.

ამ ფერისის შესახებ ათონის კრებული იუწყება (გვ. 290 – 291): ბევრს ჰსურს შეიტყოს, სად შეისწავლა ჩვენმა მამამ (გიორგი მთაწმინდელმა) ბერძნული ენა და ვინ მოგვიძღვნა ჩვენ ეს დაუმრეტელი საუნჯე. ვინ და ფერის ჯოჯიკის ძემ, ქმარმა ბაგრატ მეფის († 1014) ასულის წულისამ. რად მოვიხსენე აქ ბაგრატის ასული, დაი ვასილი ბერისა? იმიტომ, რომ

ეს ქალი თავის ძმას ვასილზე ნაკლები არ იყო სიწმინდით. ამ ფერისმა და მისმა მეუღლემ მოინდომეს მიეწვიათ თავისთვის რჯულის მოძღვარი და მასწავლებელი, და ორივემ გადასწყვიტეს მიეწვიათ გიორგი-მწერალი, დავით კურატპალატის(† 1001) მწერალთა უხუცესი. მიიწვიეს და მიანდეს მას თვისი სასულიერო და სახორციელო საქმენი. ამ გიორგისთანვე იყო მცი. რე წლოვანი მისი ძმისწული გიორგი მთაწმინდელი. ცოლქმარმა, ნახეს-რა მშვენიერი ყრმა გიორგო თავის შვილად გამოაცხადეს. გავიდა რამდენიმე ხანი. იმპერატორი ბასილი გაურისხდა ფერისს და თავი მოჰკვეთა: ამბოხში მონაწილეობის მიღება შესწამეს; მისი სახლობა კი კოსტანტინეპოლის წაასხეს. იქ დარჩნენ 12 წელს. ფერისის ცოლმა და გიორგი მწერალმა ყრმა გიორგი მიაბარეს სწავლულ კაცებს, რომელთაგან ისწავლა ბერძენთ ფილოსოფია და სიბრძნე. შემდეგ ფერისის ცოლს ეპატია და ნება მიეცა სამშობლოში დაბრუნებულიყო. გამოეთხოვნენ კოსტანტინეპოლს და მოვიდნენ სამშობლო სოფელს ტვარწათავას. აქ გიორგი ყრმამ შეიტყო, რომ მისი დედა მომკვდარიყო. ეს ცნობა მოუტანა მას მისმავე მამამ, აქ გადმოსახლებულმა...

24

მომბე

აჯანყება ნიკიფორე ფოკასი, როგორც ვიცით, იყო 1022 წელს. არისტაკესი ამბობს, ფერისს და მისს სიძეს ანდრონიკეს თავები გააყრევინეს აგარაკს, არსენის (არზრუმის) სანახებზედო (Hist. De la Géord, გვ. 308; არისტაკესი, თ III).

თუ რა გვარი ძვირფასი ცნობებია ათონის კრებულის აღაპებში შეტანილი, სჩანს შემდეგის ორიოდე მაგალითიდანაც.

ა) აღაპნი №№ 60, 120 და 121: აპრილსა 30-ის დავაწესეთ აღაპი სუმბატ კურატპალატისათვის საბა ქმნილისა და მეუღელისა მისისა მარიამისთვის, ბასილიკის ასულისა...

სუმბატ კურატპალატნი ორნი იყვნენ, ერთი იყო სუმბატ დავითისძე († 992) და მეორე სუმბატ ბაგრატისძე († 1011). აღაპში სუმბატი ახლად გარდაცვალებულად სჩანს. გარნა აღაპი შეუდგენია (დაუწერია) ლავრის მამას იოვანეს, ბერძენთაგან ქართველთ მონასტრის (ათონის) გამარცვის თვალთ მხილველს. ეს იოვანე უნდა იყოს ეფთვიძემ მამა, ვინაითგან მამა ივოონე II იყო მხოლოდ 1168 წელს და ბერძნებმა კი ქართველთა ათონი აიკლეს 1021 – 1022 წ.

ბ) აღაპი № 153: ივლისის 25-ს, წმ. ანას გარდაცვალე-

ბის დღეს ვაწესებთ თამარ მეფის აღაპს. ოდეს ჩვენნი კელინ-ნი გადიწვა, აღმოსავლეთს (საქართველოს) წარვგზავნეთ ჩვენნი ძმანი, რომელთაც თამარმა უბოძა 20 დუკატი და 2-ნი სტავრანი, ღირებულნი ოც-ოც დუკატად. კვალად იმავე თამარ მეფეს ნიკოლოზ გულამბრისძის ხელით გამოეგზავნა ჩვენთვის 20 პერპერი, რომლითაც საწისქვილე არხი გამოვიყვანეთ, ავაშენეთ წისქვილი და ბოსტანი შევექმენით. მანვე გაიმეტა ჩვენთვის კიდევ ბევრი, გარნა ამ წყალობათ ჩვენამდის ვერ მოაღწიეს ღორთა კაცთა გამოს.

ღორ-კხცებად, ალბად, იგულისხმება იმპერ. ალექსი, რომელმაც ფულის მოყვარეობით შეიპყრა საქართველოდგან დიდის შესაწირავით მიმავალი ბერები პალესტინეს და ათონს და გაძარცვა იგინი. ბერები ისევ დაბრუნდნენ საქართველოში. თამარმა წინანდელზე მეტი მიუბოძა მათ და ალექსის წინააღმდეგ კი გაგზავნა დიდძალი ლაშქარი, რომელმაც კირ-ალექსი

ქართველთა მატიაზე

25

კომნიანესთან ერთად დაიჭირა ტრაპეზუნტი (Le beau – Hist. Du Bas Emo., XVII, 254, შენ. 2; ქართ. ცხ. გვ. 318.).

ნიკოლოზ გულამბრისძე ფრიად განათლებული კაცი იყო: კათალიკოზობა და მწიგნობართ უხუცესობა მისთვის მიეტაცა მიქელ კათალიკოზს. თამარმა გამეფებისავე უმაღლეს ნიკოლოზ გულამბრისძე დაიბარა იერუსალიმიდან.

გ) ქარ.-ცხოვრება არ ამბობს, სად ასაფლავია ბაგრატ IV († 1072). ათონის კრებული კი ამბობს (გვ. 305):

„ხოლო არს მამულსა მისსა (ბაგრატ მეფის) წარჩინებული სამღვდელთ მოძღვრო საყდართა შორის სამეფოსა მისისათა – საყდარი ჭყონდიდისა, სადა იგი მრავალთა წმიდათა მარტვილნი დაუსუენებინ და თვისი საფლავი მუნ განემზადა, რათა, რაჟამს აღესრულოს, მუნ დაემარხოს“.

დ) აღაპი № 164: ოკტომბრის 10-ს აღაპი არს ბაადურისთვის, ყვარყვარეს († 1582) ძისა. იგი გარდაიცვალა 21 – 22-ის წლის. მშობელნი და ძენი მისნი დიდად შეწუხდნენ და გამოეგზავნეს დიდი საწირავი იერუსალიმს, სინას, ტრაპიზუნტს, კოსტანტინეპოლს და ათონს; მხოლოდ ჩვენს ლავრას მოსცეს 20,000 ოთმანური ოქრო და ვერცხლი (ათ. კრ., გვ. 267 – 269; ქ. ცხ., ტ. 2, გვ. 165 – 167)

ე) წმ. ეფთვიმემა და წმ. გიორგი მთაწმინდელმა ბევრი სიკეთე დასთესეს. უკანასკნელი საქართველოში მოგზაურობდა

1059 – 1065 წ. და ყველგან ასწავლიდა ერს, აგროვებდა ყმა-
წვილებს ათონს აღსაზრდელად. გიორგი მთაწმინდელს სამგოს-
ნო ნიჭიც არ აკლდა. მის მიერ გამართულ და გადაწერილ სა-
ხარებაში სწერია შემდეგი აკროსტიხონი:

განსაკრთომელთა ღვთისა საქმეთა წიგნი,
ემბაზითა მადლით აღმომშობელი ჩვენი,
ოტკივრად გაქუს ოფლით ნამუშაკვენი;
რომელთა გწყურის, სვამდათ წყალსა ცხოველსა,
გარნა ჩვენდადცა იოხდით, რომლისაცა
იტყვან თავნი სტიქარონთანი სახელსა.

26

მომბე

მართლაც, სტიქარონთა მეთაური ასოები შეადგენენ სა-
ხელს: გეორგი. ამავე მოღვაწეს გამოუთქვამს სხვა ლექსიც,
რომლის შინაარსი ესრეთია:

რეკა მწუხრისა, რეკა მწუხრისა
რავდენს აღგვიძრავს საგონებელსა
სიყრმისა დღისას სამშობლო მხარეს,
რომელ მიყვარდა, სად არს სახლი მშობლისა,
და, მას რომ ვშორდებოდი ჟამსა მიმდებსა,
უკანასკნელად მესმა რეკა ძელისა!

და ვეღარც ვიხილავ მე ბრწყინვალე დღეთა
ჩემისა მაცთურის გაზაფხულისასა.
რავდენი არღარა ჩანს აწ შორის ცოცხალთა
მაშინდელთაგან კისკასთა, ნორჩთა ყრმათა!
რეკა მწუხრისა არღა ესმისთ ყურთა მათთა
და მტკივ არს დამინებაჲ მათი საფლავთა...

მხვდება მეცა წოლაჲ მიწას ნესტიანსა,
ჩემზედა ხმასა მწუხარეს, ნაღვლიანსა
ქარი მიმოჰფენს მიდამოს ველიანსა;
სხვა მღერადი გაივლის ამას ადგილსა
და, ეჰა, არა თუ მე. არამედ ისა
დაჰმღერს ხმასა მწუხარეს და ნაღვლიანსა.*)

23. არტანუჯის კრების დადგენილებანი. ეს კრება შესდგა ხრტილას (ქ. ცხ., 225) ბაგრატ III-ის († 1014) მეფობაში. დადგენილება ამ კრებისა დაბეჭდა თ. ჟორდანიამ (ქრონიკები, 125–128).

24. ძეგლის-წერა ანუ დადგენილებანი ურბნისის კრებისა 1103 წელს. (ქ. ცხ., 242).

**) ეს ლექსი, კალინოვსკის ცნობით, სიტყვა სიტყვით კაზლოვს უთარგმნია ინგლისურიდამ. რუსულად ასრე იწყება; „Вечерний звонъ, Вечернй звонъ, какъ много думъ наводитъ онъ“...*

ქართველთა მატანე

27

25. ანდერძი დავით აღმაშენებლისა

26. დავით აღმაშენებლის „შესხმა“. თქმული მის მოძღვრის არსენის მიერ.

ეს სამი ძეგლი (23, 24, და 25) შეტანილია დიდს სჯულის წიგნში, რომელიც გადაწერილია 1217 წელს და აგრეთვე გელათის კრებულში (თ. ჟორდანი. ქრონიკები, 1, 238).

27. თამარ მეფის „შესხმა“ ანუ შავთელის (ჩახრუხადის) „აბდულმესიანი“.

28. თამარ მეფის „შესხმა“ შოთა რუსთაველისა.

29. ვეფხის-ტყაოსანი მისივე.

ამ სამს თხზულებაში (27, 28, 29) გალექსილია თამარ მეფის „ცხოვრება“, უფრო ვრცლად მოთხრობილი მემატანის მიერ (იხ. ჩვენი წერილები „ივერიაში“, №№-ები 160, 162, 167, 188, 199, 204, 223 და აგრეთვე ჩვენივე ჯერ დაუბეჭდავი წერილი რუსთველისა და შავთელის (ჩახრუხადის) შესახება).

30. ეტრატზე გადაწერილი კრებული მე XIII ს. (№ 85, გვ. 752). შინაარსი: გამოკვლევა ქართულის კვინკლოსისა იოვანე შავთელის მიერ 1233 წელს. საგალობელნი კათალიკოზის არსენი ბულმანისიმისძისა და კარელ ეპისკ. საბასი. საგალობელნი დავით აღმაშენებლისა. ქრონიკა აბუსერიძე-ტბელისა შესახებ ლავრის აშენებისა ოპიზის ახლოს, საქართველოს დაპყრობისა ხორაზმელთაგან, მონასტრის აგერისა ხიხას.

მართო სახელები ამ წერილებისა კმარა, რომ კრებული № 85 ჩავსთვალოთ დიდ-ფასიან ძეგლად მე XIII საუკუნისა. კრებულის შემდგენელნი და ის პირნი, რომელთა ცხოვრება

ან ნაწერები შეტანილია მასში, კარგად ცნობილ არიან ქართ. ცხოვრებითაც. იგინი არიან სახელმწიფო მოღვაწენი მე XI, XII და XIII საუკ.

თვით აბუსერიძე, ვგონებთ, არის ის მესხი, რომელმა დაგვიტოვა საქართველოში ჯელალედინის და მონგოლთა შემოსევის ამბავი (ნახე ზემო, გვ.).

კრებულის ზოგიერთი წერილები თ. ჟორდანიას შენიშვნებით და განმარტებით დაბეჭდილია ქ ქრონიკებში (ნახე 2,

28

მომბე

103 – 123), გარნა იოვანე შავთელის კვინკლოსის გამოკვლევა და კრებულის ზოგიერთი წერილები გადმოწერილია ჩვენ მიერ სრულად და დასაბეჭდად დამზადებული.

31. ძეგლის-წერა გაანის მონასტრისა ეტრატზე დაწერილი და დამტკიცებული კათოლიკოსის გიორგისა და თამარმეფის სპასალარის ივანე მხარგმელის მიერ. († 1227 წ.). ეს შესანიშნავი ძეგლი წარმოგვიდგენს არა მხოლოდ თამარის, ლაშა-გიორგის და რუსუდანის დროის მოღვაწეთა ისტორიას, არამედ საქართველოს შინაურ ცხოვრებასაც საზოგადოდ და მონასტრებისა კი განსაკუთრებით. ენა და ხერხი წერისა და შინაარსი ნაწერისა ღირსია ყოველმხრივ შესწავლისა.

ძეგლის-წერა მთლად გადმოწერილია დაუღალავის თ. ჟორდანიას მიერ და სათანადო შენიშვნებით დაბეჭდილია მის წიგნში – *Историч. Документы Шіомгвимскаго монастыря (Тифлисъ. 1896, გვ. 29 – 49).*

მ . ჯანაშვილი

(შემდეგი იქნება)

ქართველთა მატთანე

გ. გუჯრები, სიგლები, წყალობის ბარათები და სხ.

სიგელ-გუჯრებსა, წყალობისა და შეწირულობის ბარათებს უბოძებდნენ მეფენი, კათალიკოზნი და მთავარნი ეკლესიებს, თავად-აზნაურებს და სხვათ. იგინი იწერებოდნენ –ძველს დროს,

დაახლოვებით მე-XIV – XV საუკუნემდის – ტყავზედ, და შემდეგ კი – ქაღალდზედ. უწყალობებდნენ მათ „ძალთა“ ღვთისათა, მსოფლიო და საქართველოს ეკლესიის უმთავრეს წმიდანთა, დედაქალაქის მცხეთისა და უფლის კვართისა; შემდეგ ამსა მათში იწერებოდა, ვის რა ეწყალობებოდა ანუ ეძლეოდა ხშირად იხსენიებდნენ წყალობის მიზეზსაც („ერთგულს სამსახურს“, მამულისთვის თავდადებას“, „ტყვეთა გამოსყიდვას“, „ტაძრის აგებას“, „სკოლათა გამართვას“, „წიგნების გადაწერას“ და სხ.), მერმე იწერებოდა კრულვა, თუ ვინმე დაარღვევდა შეწურულობას და წყალობის წიგნის სიმტკიცეს და ბოლოს მწყალობელნი და შემწირველნი ამ გვარს წიგნებს ხელს აწერდნენ და ხანდახან ბეჭედსაც ასომდნენ (მეფენი, ამას გარდა, იხსენიებდნენ იმასაც, თუ სადამდის უწვდებოდა მათი თვითმპყრობელობა).

ამგვარ ნაშთთა რიცხვი ფრიად დიდია, რამდენიმე ათასი და უმეტესიც. მათს შესწავლას რასაკვირველია არა ყველასი, მოჰხმარდა დიდი შრომა; მათ იძიებდნენ ბროსე, იოსელიანი,

*) იხ. «მომბე» № 2, 1901 წლისა.

I

2

მომბე

ბაქრაძე, ფურცელაძე და დღესაც იძიებენ ცაგარელი, ხახანაშვილი, მარრი, ჟორდანიას, თაყაიშვილი და სხ.

ე. თაყაიშვილმა გამოსცა დიდი კრებული სიგელგუჯრებისა და წყალობისა და შეწურულობის ქაღალდებისა (ტფილისი, გვ. 529).

ა. ხახანაშვილმა თავის კრებულში (ქუთაისი, 1891, გვ. 178) შეიტანა ფრიად საყურადღებო სიგელ-გუჯარნი.

თ. ჟორდანიამ დიდძალი შესანიშნავი ისტორიული სიგელ-გუჯრები და ქაღალდები ზოგი შემოკლებულად, ზოგი სრულად შეიტანა თავის წიგნებში, (ქრონიკები, ნაწილი I და II, „შომღვიმის მონასტრის დოკუმენტები“ და სხ).

დ. ბაქრაძემ გურიის მთავრების სიგლები, გუჯრები და ბარათები დაბეჭდა თავის შრომაში Археолог. путеш. по Гуріи и Адчарѣ.

დ. ფურცელაძემ საეკლესიო, სათავად-აზნაურო და გლეხ-სიგელ-გუჯარნი და ბარათები შემოკლებულად გამოსცა

რუსულად.

მრავალი ამგვარივე საბუთები გამოქვეყნებულ იქმნა სხვა-დასხვა პირთაგან სხვა-და-სხვა დროს. ბევრი დავბეჭდეთ აგრეთვე ჩვენც და სხვათაც „ივერიაში“, „მომბემში“, „მწყემსში“ და „კვალში“.

ჩვენ გადმოვიდეთ კიდევ ასიოდე ფრიად საყურადღებო სიგელ-გუჯრის პირი: იგინი შეეხებიან ისტორიას კათოლიკოზობისას და სხ.

დიდძალი სიგელ-გუჯარი ჯერ გამოუქვეყნებელია. იგინი შენახულია ქუთაისისა და თბილისის გუბერნიის სახელმწიფო ქონების უწყებაში, საეკლესიო მუზეუმში, წერაკითხვის საზოგადოების ბიბლიოტეკაში, აგრეთვე მოსკოვს, პეტერბურგს, ათონს, კერძო პირთა ხელში და ეკლესია-მონასტრებში.

ამ საბუთებითა და ქაღალდებით ყოველთვის ხელმძღვანელობდნენ მემატეანენი, ისტორიკოსნი, სჯულმდებელნი, ქვეყ-

ქართველთა მატეანე

3

ნის მზომელნი და აღმწერელნი გლებთა, აზნაურთა, თავადთა, სამღვდელთა, მთავართა მამულებისა*).

ქართლის ცხოვრება გუჯრებით სარგებლობს ძველადგანვე, მე-VII საუკუნიდგან. ჯუანშერ ჯუანშერიანის მატეანის სხვა-და-სხვა ადგილას ვკითხულობთ:

...შეიტანეს ყოვლისა საგანძურისა გუჯარნი, და რა გუჯარნი დაწერნეს, აღწერეს ნათესავნი თვისნი და ქვეყანაჲ, და დადვეს... (ქ. ცხ., I .171).

...რჩილ ჰრქვა მიჰრს: გუჯარნი იგი ტყავისანი მარტოდ დავსხენ (იქვე 175),

...კეისარმან წარმოსცა ორი გვირგვინი და გუჯარი**) მიჰრსა და არჩილს (იქვე, 177).

... ესე მოგვითხრობს ჩვენ აღწერილი გუჯარი, რომელსა შინა აღწერილ არიან მეფენი და წარჩინებულნი ტომებით და სოფლებით მათით (იქვე. 178).

*) ამგვარი აღწერა, სავსე მრავალის საყურადღებო ცნობებით, სხვათაშორის, დაგვიტოვა ერეკლე II-მაც. აი ამ აღწერილობის სათაური: „შემოკლებით აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, რომელნიც აღწერილ არიან ძველად მეფეთაგანცა და უკანასკნლ მეფისა მიერ ირაკლისაგანცა, ვითარცა არს მოხსენებულ ტრაქტატს შინა დადებულსა, ოდესცა შეეკრა მის დიდებულებას იმპერატორიკა ეკატერინასა წელსა 1783.“ („ივერია“, 1884, №№ IV, V, VI, VII, IX, XI).

**) „გუჯრად“, რასაკვირველია, იგულისხმება აქ „ბულა“. ბიზანტიის იმპერატორები, როგორც ამ შემთხვევაში, დასდებდნენ რა ხელშეკრულობას ქართველ მეფეებთან, ეს ხელშეკრულობანი შეჰქონდათ „ოქროს ბულაში“. ასე, როდესაც იმპერ. ლეონ მოწითომოსილმა (886 – 912) თავის ჯარს უბრძანა დაეჭირათ ცეცეუმი, ციხე არზრუმის ახლოს, ქართველთა მეფე ადარნასემ (881 – 928) უკმაყოფილება გამოუცხადა და მიუთითა „ბულაზე“, რომელნიც ამტკიცებდნენ მისს უფლებას ცეცეუმიზე და ამ მიზნით) კოსტანტინეპოლს გაგზავნა თავისი პროტოსფათარი (მეჭურჭლეთ უხუცესი) ჩორჩანელი და გაატანა პირი „ოქროს ბულაბისა“, რომელთაგან ერთი მის მიერაც ხელმოწერილი იყო (Addit. 1851, გვ. 188 – 152; გან, II, 27 – 28).

4

მომბე

აქ აღვნიშნავ ზოგიერთ უფრო საყურადღებო სიგელ-გუჯრებს.

1. ეტრატზედ ნაწერი გუჯარი შიომღვიმის მონასტრისა (№ 1 ეკლ. მუზ.), დამტკიცებული მეფემბის ფალლესაგან († 893), კვირიკესაგან. († 913), კოსტანტინესაგან († 908) და ბაგრატისაგან. მასში ცნობაა შესახებ „სალარებთან“ ბრძოლისა. ამ სალარებს დაეპყრათო ბარდავი (განჯა) და ადარბადაგანი (ქ. ცხ., 197). გუჯარი საყურადღებოა იმ მხრივაც, რომ მასში მოიპოვება ძველი სახელები ზომათა, ფულთა, აღნიშნულია. ფასები სხვა-და-სხვა საგნებისა და სხ.

„სალარი“ (არაბულად) ვაჭარი (იხ. გორგიჯანიძის ლექსიკონი).!

ნამდვილი პირი ამ გუჯრისა შენახულა მე-XIII საუკ. ტყავზე ნაწერ გუჯრის უკანა მხარეს, საიდგანაც იგი უმეტნაკლებოდ გადმოუწერია თ. ჟორდანიას და დაუბეჭდია (Докум. ШИОМГВ., 1 – 3).

2. იერარქიული დადგნილება და მირონის შემზადების წესრიგი. ეს ძველი, დამტკიცებული არჩილისაგან († 718), დამთენილა ნაგვიანვეს ნუსხებში (ქრონიკები, 1, 45 – 46), ქ. ცხოვრებაში იგი შეტანილია მოკლედ 680 წლის ქვეშე (გვ. 172): „... ხოლო ოდესცა ენებოს შემზადება და კურთხევა მირონისა, აკურთხოს თვისსა ეკლესიასა... მრავალნი მრავალგზის ამათ პირთათვის გვკითხვიდეს და დავბრკოლდებოდით ჩვენ უმეცრებით. და ესე მცირედნი სიტყვანი, ვითარცა თესლის მკრებელმან მიმოგანთესულნი, წმიდათა წერილთაგან ერთად შემოვკრიბენ ჯერჩინებითა შენითა, კაცო ღვთისაო“.

3. მცხეთის გუჯარი 1040 დაბეჭდილია პროფ. ჩუბი-

ნაშვილის მიერ (ქრისტომ., 203 – 208) და თ. ჟორდანია-საგან (ქრ., 1, 181 – 188). მისი ზოგი ადგილები იგივეა, რაც ქ. ცხოვრებაშია (ნახე. გვ. 212 – 213, 218, 221 – 222). მასში მცხეთისთვის შეწირულ წიგნთა შორის ნახსენებია:

**მატიანენი საშინაონი
და საადაპონი,**

ქართველთა მატიანე

5

**ვეცხლით მოქედინი
და მატიანენი სათვეონი,
ვეცხლით მოცურვილნი.**

ზუჯარი შეიცავს მდიდარს მასალას შესახებ საქართველოს მე XI საუკ. ისტორიისა და განსაკუთრებით კი საპატრიარქო საყდრისა.

4. ტყავზე ნაწერი გუჯარი მე XI ს. მასში ბაგრატ IV არჩევს მიჯნაძორელთა და ოპიზართა დავას. მიჯნაძორელნი თავის უფლებას სადავო აგარაკზე ამყარებდნენ სიგელებზე ერისთავთერისთავის გურგენისა († 968), მეფეთ მეფის გურგენისა († 1008), ბაგრატ III-ისა († 1014) და გიორგი I-ისა († 1027), გარნა ოპიზარნი – ბაგრატ მამფალის († 883) სიგელზე. დავის გასარჩევად მეფეს მიეწვია კათალიკოზი, ეპისკოპოსნი, ერისთავთერისთავნი, ერისთავნი, ხევსბერნი ზემონი და ქვემონი.

ეს გუჯარი დაბეჭდილია ბაქრადისა, ფურცელადისა და სხვათაგან.

5. ეტრატზე ნაწერი სიგელი, ბაგრატ IV-საგან ნაბოძები 1058 წელს.

ეს ძვირფასი ნაშთი უკვე დაიბეჭდა საფუძვლიანის შენიშვნებით თაყაიშვილის მიერ („Сигель Баграта IV“) და თ. ჟორდანიისა („Къ материаламъ исторіи Грузіи XI – XII вѣка“).

6. ტყავზედ ნაწერი გუჯარი, მიცემული შიომღვიმისათვის გიორგი II-ის მიერ 1073 წელს.

წმ. შიოს მონასტრის წინამძღვარ მიქელმა გვთხოვა განვუახლოთ სიგელები, მიცემული მონასტრისთვის მამა-პაპათა ჩემთაგან, მთავართა და აზნაურთაგან, და ჩვენც შევიწყნარეთ მისი თხოვნა, განვუახლოთ ძველი სიგელები და დავუმტკიცეთ ლავრას ყველა მისი მამულები (Докум. Шіомгв., 9 – 11).

7. ტყავზე ნაწერი გუჯარი, იმავე მეფის მიერ იმავე მონასტრისთვის ბოძებული 1082 წელს.

6

მომბე

„სახელითა ღვთისათა. ესე ბრძანეს ჩემი არს, გიორგი ბაგრა-ტონიხნისა, ნებითა ღვთისათა მეფისა აფხაზთა და ქართველთა: რანთა, კახთა და სომეხთა, და შანშთა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვითმპყრობელისა“ (იქვე 12 – 14).

8. ტყავზე ნაწერი სიგელი, მიცემული შიომღვიმისთვის დავით აღმაშენებლის მიერ 1123 წელს.

... შიომღვიმის მამებმა კარგა გვემსახურეს მაშინ, ოდეს წინააღვიდგა ძაგამი თავის უღვთო შვილით მოდისტოსით. ამისთანა ერთგულებისათვის ბერს არსენის ვუბრძანეთ ააგოს შიომღვიმელის უდაბნოში ეკლესია ყ^ედწმიდისა ..., ამას გარდა მონასტერს განუახლე ყველა მისი სიგელები, ძველნი და ძველის ძველნი ნასყიდობანი: ნუ ვინ გაბედავს ამ მონასტერს გამოახვას ჩემ მიერ შეწირული ბროლისა, ბაზიჯისა და მინის კანდელნი, სასანთლენი, ჭურჭელნი და 30 ლიტრა ვერცხლი. სანთელი მას უნდა მოუტანონ ვაჭრებმა. პური უნდა მიეცეს სამარდისოდ 500 დრაჰკნისა ყოველწლივ, ღვინო თითო კერასაული... ვწირავ მონასტერს 30 ჯორს, 2000 ცხვარს. ამასათან მონასტერს ჰყავს კიდევ ვიცი ცხვარი. ამ დიდს ფარას (5000 ცხვრიანს) უბაჟოდ ეთმოზა საზამთრო და საზაფხულო საბალახე... თვალსა და მარგალიტს და ორს ბროლის სასანთლეს ვწირავ ჩემს ხატს, 100 დრაჰკანს ვუნიშნავ მღვდელსა და მგალობლებს; ნუ ვინ იკადრებს მოუსპოს ამათ ეს ულუფა.

ეს სიგელი, რომლის შინაარსი მოკლედ მოვიყვანეთ, სიგელი კი არა, უფრო ქრონიკაა, მატიანე. იგი სრულდება თვით დიდის მეფის აღმაშენებლის ამგვარ ხელმოწერით: სიმტკიცეო ყოველთაო ღმერთო, მტკიცე მტკიცედ აქციე.

9. ტყავზე დაწერილი სიგელი მანდატურთ-ხუცესის და ამირსპასალარის ჭიაბერისა, მიცემული შიომღვიმისათვის.

„...ჩემსა ჟინოვნისა ქუნებასა შინა ვჰკადრე და მოვახსენე ღუთისა სწორსა მეფეთ მეფესა თამარს და მათ მიერ ბრძანებითა და კითხვითა გკადრე და მოვახსენე შენ, წმიდასა, შიოს და შენთა ცრემლთა მიერ აღშენებულსა უდაბნოსა მღვიმესა ...მეხითარაისძენი ოქროი და მახარაი, ბრაჭი და იოანე

მათითა სახლითა და მამულითა, ნასყიდითა და უსყიდულითა, რომელნი მიიღებდნენ ყოველთა წელიწადსა შინა ცუინსა თხუთმეტსა ლიტრასა... გიბედნიერენ ღმერთმან მიუკუნისამდე ჟინოვნით მიხითარაისძენი მათითა სახლითა და მამულითა ჳელ-მოსხლეტით და მოუდევრად მომიხსენებიან და შეუვალად ყოვლისა შესავლისაგან ღა არა ზედა-აც ბეგარაი. ვითა სადაცა სხუაგან შემოწირულნი ვაჰარნი თქვენნი ყოვლისა მავნებელი-საგან შეუვალნი ღა ნებიერნი სხენანა, ეგრეთვე ესენი სხედნენ...

ამ დიდ მნიშვნელოვანს სიგელს ხელს აწერენ მეფე (თა-მარი?), თვით ჳიაბერი,, კათალიკოზი თეოდორე, შოთაი, როლ. მელიც თავის ჳინოვნის მამულსაც შიო მღვიმელს უმტკიცებს, ავაგ ორბელი, იოანე ურბელი. (დაწვრილებით იხ. ჩვენს წი-გნში Царица Тамара, გვ. 122 – 125).

ეს სიგელი ემოწმება ქართლ. ცხოვრებას, როდესაც ჳია-ბერის ჳინოვნის მამულზე ღაპარაკობს. მემატიანე ამბობს: „ჳიაბერს, მანდატურთ-უხუცესს, მოუმატეს და უბოძეს ჳინ-ვანი, ქალაქი და ციხე, მრავლითა მთეულითა“ (გვ. 297.).

10. ტყავზე ნაწერი სიგელი, მიცემული თამარ მეფის მიერ 1202 წელს და მის მიერვე ხელმოწერილი.

სიგელი დაბეჭდილია თ. ჟორდანიას Докум. Шіомгвимс-каго монастыря-ში (გვ. 25 – 28), ხოლო ხელმოწერა თამა-რისა ჩვენს პალეოგრაფიულს ტაბულაში (Царица Тамара, გვ. 120).

11. ტყავზე ნაწერი სიგელები 1200 წლისა და სხვა წლე-ბისა, რომელნი შეიცავენ საგულისხმო ცნობებს შესახებ ქარ-თველების გაღაშქრებისა მცირე აზიას მონგოლების ყაენებთან ერთად (იხ. ქრონიკები, ნ. II, Документы, კრებულები ხახა-ნიშვილისა, თაყაიშვილისა და სხ.).

ადარ განვავგრძობ სიგელ-გუჯართა აღნუსხვას. ვიტყვი მხოლოდ, რომ ასრეთი საბუთები კიდევ მრავალია, სიგელ-გუჯარნი ბარათაშვილებისა, თუმანიშვილებისა, ჟურულიანთი, მეფის ალექსანდრესი († 4142), მეფის ღუარსაბისა († 1558),

როსტომისა († 1658), მრავალძალისა, ზევდგინიძეთა და სხ. უაღრეს მნიშვნელოვანნი არიან, როგორც ისტორიულნი წყა-რონი. ამათ შორის ფრიად საგულისხმოა ღუარსაბ მეფის

გუჯარი, რომელშიაც მოხსენებულია წიგნი ქართლის ცხოვრება

აი თვით ამ ლუარსაბ მეფის გუჯრის მოკლე შინაარსი:

...5446 წელს მე, მეფე ლუარსაბმა და კათალიკოზ-პატრიარქმა შევადგინეთ მცხეთის საყდრის ქონების ნუსხა და აღმოჩნდა მაცხოვრის ხატი, შემკული 501 თვალ მარგალიტით... ერთი ცალი ქართლის ცხოვრება, ერთი ცალი სამართლის წიგნი, ვერცხლი ერთნახევარი ლიტრა, ფულად ვერცხლი 2^{1/4} ლიტრა, მეფის შემოწირული ფული 1^{1/4} ლიტრა ტფილისის საწვავით, ფული ვერცხლისა 3 ლიტრა...

ეს სიგელი ჩვენ სრულად დავბეჭდეთ „ივერიაში“ (1899, № 39) და ამავე სიგელის ნუსხის მიხედვით საპატრიარქო ტაძრის ქონება მილიონად შევაფასეთ.

ხახანაშვილმა დაბეჭდა კიდევ ერთი გუჯარი, რომელიც შეიცავს ცნობებს შესახებ ქრისტიანობის გავრცელებისა კავკასიის მთიულეებში (იხ. გუჯრები, გვ. 60).

ზევით შევნიშნეთ, რომ სიგელ-გუჯრებით მემატიანეებიც სარგებლობდნენო. ასრე: ვახუშტი მოიყვანს-რა ზევდგინიძეთა ისტორიას, ამბობს: „ესრე წერილ არს გუჯარსა მათსა“ (საქ. ისტ., გვ. 307). იგივე მემატიანე ამბობს: მცხეთის აღმაშენებლის ალექსანდრეს ქორონიკონო ემოწმებიან მრავალნი სიგელ-გუჯარნიო“ (ქ. ცხოვ., 2, გვ. 6) ვახუშტსვე თავის გეოგრაფიაში თავად-აზნაურთა სიები მოჰყავს ამ თავად-აზნაურთა სიგელ-გუჯრების თანახმად.

და ხშირად თვით მოთხრობასაც ამყარებენ სიგელ-გუჯრებზე. მაგალ. დავით ლაშასძის და დავით რუსუდანისმის ისტორიის დამწერი ამბობს: „მრავალი სიგელი იპოების და მეცა მინახავს, რომელ სიგელისა თავსა სწერია: „მეფენი ბაგრატოანი, ნებითა ღუთისათა, დავით და დავი“. და ხელიცა ორთა-

ქართველთა მატიანე

9

ვესი ჰრთავს „ჩემ დავითისაგან მტკიცეა“ და „ჩემ დავითისაგანცა მტკიცეა“ (ქ. ცხ., I, გვ. 382).

დ. ხელნაწერები ისტორიულის მინაწერებითა და წარწერებით.

თითქმის ყოველს ქართულს ხელნაწერში არის რაიმე

საყურადღებო ისტორიული მინაწერი, წარწერა, შენიშვნა, აღაპი და სხ. იგინი უჩვენებენ, სად, ვინ და როდის დასწერა ანუ თარგმნა ხელნაწერი, ვინ და სად შეამზადა სამისო ეტრატე, მელანი, ვინ შეკაზმა, დახატა ასომთავრულები, ვინ გამოიყიდა ტყვეობიდან და რამდენად, – რა მიზეზით ჩავარდა ტყვეობაში ხელნაწერი და სხ.

ქართული ხელნაწერები გადაწერილია ტყავზე (ეტრატზე), ქალღვრე. ყველა ხელნაწერი, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია, ჯერხნობით რამდენიმე ათას ცალად ითვლება. იგინი ინახებიან წერა-კითხვის საზოგ. ბიბლიოტეკაში, საეკლ. მუზეუმში, აგრეთვე გელათს, სხვა და სხვა ეკლესიაში, კერძო ოჯახებში, მოსკოვს, პეტერბურგს, ლონდონს, პარიჟს, ვენას, რომს, ათონს, პალესტინას, სინაზე და სხ. მათგან, დაახლოვებით, 20000-მდე ხელნაწერი დაწერილია ეტრატზე მხოლოდ ტფილისში ჩვენ შვისწავლეთ რავდენიმე ასი ტყავზე ნაწერი წიგნი. ამაზედ უფრო მომეტებულ ხელნაწერების აღწერა წარმოადგინეს ა. ა. ცაგარელმა, დ. ზ. ბაქრაძემ, ა. ს. ხახანაშვილმა, ნ. ი. მარმა, ე. ს. თაყაიშვილმა, თ. დ. ჟორდანიამ, პლ. იოსელიანმა, მ. ბროსემ, გ. ე. წერეთელმა და სხ.

მომყავს მოკლე ცნობები ზოგიერთ უფრო საყურადღებო ხელნაწერების შესახებ.

1. ურბნისის ტყავზედ ნაწერი ოთხთავი, დახატულის იდეოგრაფიულის ასომთავრულებით შემკული და გადაწერილი იოვანე ტატანელის წარჩინებულის ხელით. ბაქრაძის აზრით, ეს სახარება გადაწერილია მე-VII საუკ. დამდეგს (ქორონიკონი წაბლალული აქვს).

10

მომბე

სახარების თარგმნას ადრევე იხსენიებს ქართლის ცხოვრება. ჯუანშერ ჯუანშერიანი ამტკიცებს (ქ. ცხ., გვ. 110), რომ ვახტანგის († 537) დედამ სანდუხტმა, რანის ერისთვის ბარზაბოდის ასულმა, ქრისტიანობა მიიღო მხოლოდ მაშინ, როდესაც სახარება უთარგმნესო. შიოს „ცხოვრებაში“ ნათქვამია (სამოთხე, 237), რომ მეფე ფარსმანმა (მე-VI საუკ.) შიომღვიმის მონასტერს, საცა სამოღვაწეოდ შევიდა ევაგრე, მეფის მოადგილედ ყოფილი, შესწირა 30 ლიტრა ოქრო, ოქროს ბარძიმი, ვერცხლის ჭურჭელნი, ოქროს დიდი ჯვარი და შვენიერად მოკაზმული სახარება ვახტანგ გორგასლისაო (ევაგრეს შესახებ იხ. ქართ. ცხოვრება, გვ. 154, 159).

ამ წიგნის გადამწერის ტატანელის გვარი ჩვენ არსად სხვაგან არ შეგვხვდრია, ნიმუში მისი ხელისა და აგრეთვე იდეოგრაფიულ ასომთავრულებისა ჩავურთეთ ჩვენს წიგნში „Царица Тамара“.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ მე VII საუკუნისად მიჩნეულ სახარების ტექსტი გადაწერილია ასომთავრულით, ხოლო სახარებათა საკითხავები ნუსხურით. და ორთავეს შემსრულებელი, როგორც ვთქვით, ყოფილა იოვანე ტატანელი. ან ეს სახარება არ უნდა ჩავთვალოთ მე VII საუკ. ძეგლად და ან არ უნდა ვამტკიცოთ ბაქრამესავით, რომ, ვითომ, ნუსხური განვითარდა მთავრულისაგან მე X – XI საუკუნეებში!

2. ჟამის-წირვა იაკობისა, ძმისა უფლისა, ეტრატზე დაწერილი (№ 86, გვ. 168).

ენა წიგნისა, წერის ხელი და სხვა ნიშნები საბუთს გვაძლევენ, ეს ხელნაწერი მივიჩნიოთ 786 წელს გადაწერილ ძეგლად (იხ. ჩვენი „ქართული მწერლობა“) გვ. 84).

მთელი წიგნი გადაწერილია ასომთავრულით, მხოლოდ უკანასკნელი ორი გვერდი (დანაშთენი და კარგულა) გადაწერილია კათალიკოზის სვიმონის მიერ ნუსხურით. გადამწერი წიგნისა თუ თვითონ კათალიკოზი სვიმონ არ ყოფილა, მისი თანამედროვე იქნებოდა, რაიც სჩანს ამგვარ ადგილებით (გვ. 98):

ძლიერებითა ცხოველს მყოფელისა პატიოსნისა ჯუარისა მცხეთისადათა... ბრძანებითა დხ გამორჩევითა და ჳელდასხმითა ღირსისა მა-

ქართველთა მატთანე

11

მისა ჩუწნისა ქრისტეს მიერ სჳმონ ქართლისა კათალიკოზისადათა...
იკურთხევის ძმად ჩუწნი...

3. ჯრუჭის ტყავზე ნაწერი ნახატებიანი სახარება 936 წლისა, რომლის შესახებ ბროსე სწერს: „Nous avons... un bel Evangile, au couvent de Djroudch, copié en 256 – 936, 6540 du monde, suivant le système chronologique géorgien“ (Hist., გვ. 281).

მეათე საუკუნემდის დაწერილი თარიღიანი სახარება ჯერეთ ითვლება მხოლოდ ოთხი:*) ჯრუჭისა (936 წლ.), ათონისა (913 წ.), პარხალისა (973 წ.) და გრუზინსკისა (955წ.).

4. ტყავზედ ნაწერი კრებული, რომელშიაც შეტანილია მოძღვრებანი ბასილი დიდისა, მარკოზისა, ეფრემისა, მაკარისა და სხ., გადაწერილი 924 წელს (ბაქრამე, საქართველოს ისტორია, გვ. 235).

5. ტყავზედ ნაწერი კრებული, გადაწერილი ცოდვილის

იოანეს მიერ საბას ლავრაში 941 წელს (იქვე, გვ. 236). პას-ხალიონს გარდა მასში ჩართულია სახალხო თქმულება იმის შესახებ, როგორი იქნება წელიწადი, ბედნიერი თუ უბედური, როდესაც პირველი იანვარი მოვა ორშაბათს, სამშაბათს და სხ.

6. მეტაფრასი 861 წლისა, ტყავზე დაწერილი. ხელნაწერი შეიცავს გრიგოლის ცხოვრებას, აგრეთვე ხანძოეთის და შატბერდის აღმამენებელთა ცხოვრებას და სხ.

...ცხოვრება ესე დაიწერა ქნ`სა 861, დასაბამითგან 6551, პატრიარქობასა იერუსალიმს აგათონისსა, კათალიკოზობასა მიქელისსა, მეფობასა ქართლს აშოტისსა, ძისა ადარნასესსა, მეფობასა აფხაზეთს გიორგისსა, კოსტანტინეს ძისა, ერისთაობასა სუმბატსსა, ადარნასეს ძისა, მაგისტროსობასა ბაგრატ მაგისტროსისა, ძისა ადარნასესისა, მაგისტროსობას ბაგრატ მამფლისა, ადარნასეს ძისა, ერისთაობასა დავით მამფლისა, სუმბატის ძისა, დროსა მას, ოდეს ანჩას მამადმთავრობდა მაკარი, ოდეს ნეტარის გრიგოლის მიერ აღმენებულს მონასტრებში მამასახლისობდნენ აზნაურთა ძენი – ხანძოეთს – მამა თეოდორე, დის

*) Н. Кондаковъ. Опись памятниковъ древности, გვ. 153.

წული ცხვედასი, და შატბერდს – მამა გრიგოლი ლიპარიტის ძე. ხანძოეთს წინამძღვარმა, მისმა ძემ იოანემ და ამ წიგნის გადამწერმა გიორგიმ იგულის მოდგინეს და შეადგინეს ცხოვრება ნეტარის გრიგოლისა. ხანძოეთის მკვიდრი მოძღვარი გაბრიელ ბასილის შესასებ გვიამბობდა, რომ ეს ღირსი კაცი თავის მრავალწლოვან წინამძღვარობის დროს გარაშე სატრაპეზოისა საჭმელს არ იგემებდაო.

ხანძოეთი, შატბერდი, ანჩა, ოპიზა, ტბეთი, პარხალი – ეს იყო უმთავრესი ადგილები, საცა ქართველი მოზარდობა იღებდა განათლებას მე-X-ე საუკუნეში. უშესანიშნავესი ხელნაწერები, რომელთაც კი მოაღწიეს ჩვენამდე მე X – XI საუკუნეიდგან, ანუ დაწერილნია აქ, ანუ გადაწერილნია აქაურ დედნებით, ანუ დაწერილია აქაურ ს კოლებში ნასწავლთაგან. ამ მონასტრების მამები ხანდისხან სახელმწიფო საქმეებშიაც ერეოდნენ, იარაღს იხამდნენ და მამაცურად იბრძოდნენ სამშობლოს თავისუფლებისათვის (იხ. ქვემო).

7. პარხალის ტყავზე ნაწერი სახარება 948 წ.

...ღირს ვიქმენ მე გლახავი იოვანე, ნართაულად ბერად, აღს-

რულებად წმიდასა ამას სახარებასა, ოთხთავსა, მოღვაწეობითა სულისა წმდისაჲთა და შეწევნითა ღმერთ შემოსილთა კაცთაჲთა... სალოც-ველად მეფეთა ჩვენთათვის: ღვთივ დიდებულისა ბაგრატ ქართველთა მეფისა, დავით მაგისტროსისა, სუმბატ ერისთავთ ერისთავისა და ღვთივ მონიჭებულთა ძეთა მათთათვის. დაიწერა ქ'ნსა 973... მე იოვანე ბმრამან, მწერალმან მატბერდელმან, მატბმრდს დავსწერე და პარხალს შევწირე სალოცველად ყოველთა ძმათა მატბმრდელთა *)...

8. ტყავზე ნაწერი წიგნი – სამოთხე, გადაწერილი 977 წელს მრავალის ისტორიულის მინაწერებით. (ქრონიები, 1, გვ. 108).

...მე იოვანე თორნიკ ყოფილმან და ძმამან ჩემმან იოვანე ვარა-ზვაჩე, ძეთა სულკურთხეულისა ჩორდვანელისამან მოვიგეთ წმიდა ესე

*) სრული გამოკვლევა ამ წიგნის შესახებ იხ. თაყაიშვილის გამოცემაში „სამი ქრონიკა“, გვ. XLV – LVII.

ქართველთა მატანე

13

წიგნი... სალოცველად და სადიდებლად ძლიერისა და ღვთის მსახურისა მეფისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა კუროპალატისა დავითისათვის..., რამეთუ მართლმადიდებლობისა თვალი არს და მსგავსად შემოქმედისა თვისისა სიმდაბლისა წესსა შინა დაუკლებელად იქცევის... და მათსა შემდგომად სალოცველად თავთა ჩვენთა: პირველად იოვანე თორნიკ ყოფილისათვის და აწ წმიდათა მეფეთა მიერ იოვანე სვინგელოზისათვის... (ამან) მსწრაფლ შეიკვალა ხატი ერისკაცობისაჲ და შეიმოსა მეუდაბნოეთა... რაჟამს აღმოჩნდა საბერძნეთს კაცი განლაღებული (სკლეროსი) და მხდომად აღუდგა მეფეთა, ამან ისწრაფა და მოიწია ძლიერისა და ყოველ უძლეველისა დავით კურატპალატისა და ბრძანებითა ამათითა დაამსვა განზრახვაჲ მისი და განამტკიცა მეფენი... და მერმე იოვანე ვარაზვაჩესთვის და მეუღლისა მისისა და შვილთა მისთა მიქაელისა და ჩორდვანელ – ზორვარისა, ჩოროლოჰდისათვის და თორნიკისათვის და ძმისწულთა ჩემთა ჩორდვანელ მპტრიკისათვის და ბაგრატ პატრიკისათვის. და სალოცველად სულისა ბაგრატ მაგისტროსისა და შშობელთა ჩემთა ჩორდვანელისათვის და მარიამისთვის და ძმათა ჩემთა ბჰარატასთვის და არშუშაისათვის და აბუჰარბისათვის და მამის ძმისა აბუდჰარბისათვის და არშუშაისათვის და ყოველთა სახლისა ჩემისა მიცვალეზულთათვის... ესე ანდერძნი მე უღირსმან დავით, დისწულმან ღმერთ შემოსილისა მიქელ მოდრეკილისამან დავსწერე.

9. ტყავზე ნაწერი ბიბლია (დაბადება) 978-წლ. (ქართული მწერლობა

გვ. 125 – 126).

მეფეთა წიგნის ბოლოს:... „მე იოანე თორნიკ ყოფილმან ძემან სულკურთხეულისა ჩორდვანელისამან მოვიგე წმიდა ესე „წიგნი მეფეთა“... კურთხეულარს მწერალი, კურთხეულ არს მკითხველთ, მადლი მსმენელთა. დაიწერა წმიდა ესე წიგნი ჴელითა სამთა მწერალთადათ: მიქელისითა, გაორგისითა, და სტეფანესითა... ოდეს ნანდვილი ესე ბიბლია დაწერილან, ქორონიკონიყოფილა რჳჳ“ (=978).

მინაწერები ორ უკანასკნელ წიგნებისა (8, 9) ემოწმებიან ქართ. ცხოვრების და სხ. მოთხრობათა შესახებ ამ დროის

14

მოამბე

ქართულ ისტორიისა, დავით კურატპალატისა, მის სპასალარის თორნიკისა და ჩორდვანელის გვარშთამომავლობისა.

ეს დავით კურატპალატი, „თვალი მართლმადიდებლობისა“ და „სახე სიმდაბლისა“ ასოდიკის თქმითაც (გვ. 135, 179) „თვისის სიწყნარითა და შვიდოსბის-მყოფელობით აღემატებოდა ყველა თანა მედროვე მეფეთ. მისის წყალობით მშვიდობა და კეთილ-დღეობა დამყარდა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, მეტადრე არმენიასა და ივერიაში. მან მოსპო ყოველ მხრივ ატეხილნი ომნი, აჯობა ყველა მეზობელ ხალხებს და ყველა ხელმწიფენი თავის ნებითვე დაემორჩილნენ მას“.

ჩვენამდე მოაღწია ამ დიდებულის მეფის ვერცხლის დიდ ჯვარმა, რომელზედაც აწერია:

ა'ვ	ქ'ე	იესო	ქრისტე
ქე	დთ	ქრისტე	დავით
ად	კო	ადიდე	კურო-
დე	ოა		პალა-
დღ	ლა	დღეგრ-	ტი
ეგ	ტი	ძელობით	ამინ.
რძე	ან		
ბით			

ეს ჯვარი ეკუთვნის საეკლესიო მუზეუმს. დავით კურატპალატი გარდაიცვალა 1001 წელს.

ჩორდვანელები სახელგანთქმულ იყვნენ მე X – XI საუკ. ამათ გვარს ეკუთვნოდნენ დიდებულნი მოხელენი, ჩინებულნი სპასალარნი, სწავლულნი კაცნი, მთარგმნელნი, მწერალნი, მხატვარნი.

ხსენებული ხელნაწერების მინაწერების შემწეობით შეგვიძლიან აღვადგინოთ შთამომავლობის ხე ჩორდვანელებისა, გარნა ვიდრე მოვიყვანდეთ ამ „ხეს“, ჯერ უნდა განვიხილოთ გიორგი მთაწმინდელის მიერ მეთორმეტე საუკ. მეორე მეოთხედს თარგმნილი სვინაქსარი.

ქართველთა მათიანე

15

10. ტყავზე ნაწერი სვინაქსარი, XI საუკ. (№ 222 საეკლ. მუზ.). ამ წიგნში მოყვანილია მოკლე ცნობები შესახებ მსოფლიო წმიდანებისა 1-ლ ენკენისთვიდგან დაწყებული მეორე წლის 31 აგვისტომდე.

სვინაქსარში შეტანილია ქართველ წმიდანების ცხოვრებაც, სახელდობრ ილარიონ-ქართველისა (გვ. 86), იოანესი (გვ. 359), ეფთვიმისა (319 – 326).

ეფთვიმეს ცხოვრება საკმაოდ ვრცლად მოთხრობილია ...ნეტარი მამა ჩვენი ეფთვიმე ტაოდგან იყო. მამა მისი იყო სახელოვანი მხედარი. მან მოიძულა მსოფლიო ცხოვრება, ჩოხა შეიმოსა და ათონს მივიდა. ეფთვიმე დაშთა დედისა და პაპის ხელში. პაპამ იგი წაიყვანა კოსტანტინეპოლს და წარუდგინა იმპერატორს ნიკიფორეს († 966). იქვე ათონიდგან მივიდა მამა მისი იოანე და მოითხოვა, რომ მისცენ შვილი მისი, გარნა პაპამ არ ისურვა დაეთმო შვილისშვილი. მაშინ ნიკიფორემ დააყენა ყმაწვილი ეფთვიმე თავისთან ახლოს, ხოლო მისი პაპა და მამა მოშორებით, ცალკ-ცალკე და უბრძანა მათ: „ამ ყმაწვილს მე განვუტევებ და თქვენგან რომელთანაც მოვა, მან აღზარდოსო“. იგინი დათანხმდნენ. ეფთვიმემ მიირბინა მამასთან, რომელმანც ათონს წაიყვანა.

სვინაქსარის ცნობით (გვ. 359) ეფთვიმეს მამის საერო სახელი იყო აბულჰერი, „ათონის კრებულით“ (გვ. 7) ზემორე-ხსენებული პაპა ეფთვიმესი იყო სიმამრი აბულჰერისა, ე. ი. დედის მამა ეფთვიმესი, და აბუღარბი ერქვა.

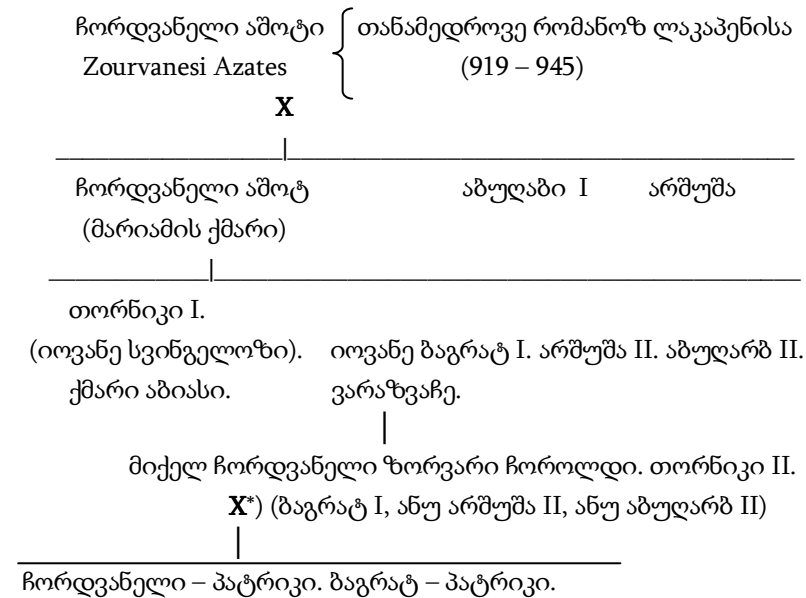
შთამომავლობის ხე მოწყლვანელებისა. ზემორე აღნიშნულ ხელნაწერების (8, 9, 10) მინაწერებიდამ სჩანს, რომ ა) თორ-

ნიკი, იოვანე ვარაზვაჩე, ბაგრატ, არშუშა და აბულარზი ღვიძ-
ლი ძმები იყვნენ, შვილნი ჩორდვანელისა და მარიამის; **ბ**) მათი
მამისძმანი (ბიძები) იყვნენ: აბულარზი და არშუშა, **გ**) იოვანე
ვარაზვაჩეს ჰყვანდა ძენი მიქელ, ჩორდვანელი-ზორვარ, ჩოროლ-
დი და თორნიკი და **დ**) ერთ-ერთის ძმისწულები იყვნენ ჩორ-
დვანელი პატრიკი და ბაგრატ-პატრიკი.

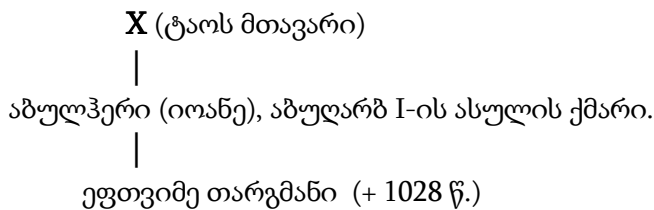
16

მომბე

თორნიკი, აზიას ქმარო, იყო ძე პროტოსფათარის ჩორ-
დვანელისა = Zourvanieli-სა, რომელიც ერთ აწეწილ საქმის შე-
სახებ მოსალაპარაკებლად წარგზავნილიყო წინაშე იმპერატო-
რის რომანოზისა (919 – 945) (Addit; გვი 146).

სხვა წყაროებით: ა) იოვანე = აბულჰერი არის „თვისი“ თორ-
ნიკი I-ის (ათონის კრებ., გვ. 8) ბ) სულიერი და ხორციელი
ძმა (ბაქრაძე, საქართ. ისტ., 245); გ) მეუღლე იოანე = აბულ-
ჰერისა, ეფთვიმეს მამისა, იყო აბულარზის ასული (ათონის კრებ.,
გვ. 7); დ) ეფთვიმე მიიყვანეს წინაშე ნიკიფორესი (+ 966
16 აგვის.).

*) თ.ჟორდანიას და ზოგი ერთნი სხვანი ამას თორნიკ 1-ად სთვლიან (ქრ., 1, გვ. 109).

ბაქრადის ცნობა, რომ ეფთვიმეს მამა იოვანე თორნიკი I-ის ძმა იყო; შეცდომად მიგვაჩნია. იგი, როგორც აღმოგვცემს ათონის კრებული, უნდა ყოფილიყო მისი სულიერი ძმა და ნათესავი, რადგან იოანე = აბულჰერს ცოლად ჰყვანდა თორნიკის ბიძის აბულარბ I-ის ასული. ამას გარდა, თუ იოანე აბულჰერი თორნიკი I-ის ძმა ყოფილიყო, თავის მამის ძმისწულს როგორღა შეირთავდა!

11. ტყავზე ნაწერი დათნები.

აღ. ანტ. ცაგარელმა გვაუწყა ცნობები შესახებ მე VII – VIII, VIII – IX და IX – X საუკუნოების დავითნებისა. დღეს ჩვენ ხელთ გვაქვს მეცნიერულად გამოცემული ხელნაწერი დავითნი 974 წლისა (№ 38 საეკლ. მუზ.) მრავალის მინაწერებით, პასხალიონით, ამა თუ იმ ფსალმუნთა ავტორების აღნიშვნით და სხ.

ეს დავითნი დაყოფილია თავებად, თავები მუხლებად. მუხლნი ითვლებიან ყოველს ფსალმუნში ცალკე და მთელს დავითნში ერთად და „ყოვლად შეკრებით ფსალმუნნი არიან 150 და მუხლნი 2900“.

ბოლოში ჩართულია გალობანი მოსე წინასწარმეტყველის დის მარიამისა, სამოელის დედის ანნასი, წინასწარმეტყველის ამბაკუმისა, იონასი, სამთა ყრმათა, ყ დ წმდის მარიამისა და სხვ.

მთელი დავითნი გადაწერილია მეტად შვენიერის და ფრიად ხელოვნურის ხელით.

პასხალიონში მოყვანილია სრული სწავლა შესახებ წელიწადისა, მთვარის მოქცევისა და სხ. ავტორის სიტყვით, გაზაშხული იწყება 20 მარტს, შეიცავს 91 დღე-ღამეს; ზაფხული იწყება 19 ივნისს და შეიცავს 91 დღე-ღამეს; შემოდგომა იწყება 18 სექტემბერს და შეიცავს 92 დღე ღამეს; ზამთარი იწყება 18 დეკემბერს და შეიცავს 92 დღე ღამეს

წელიწადში 12 თვეა, 365 დღე-ღამე, დღეთა ჟამნი წელიწადში არის 4,380 და ღამეთა აგრეთვე 4,380 და სულ 8760.

ნაკიანს წელიწადს თებერვალში 29 დღეა და მარტივში 28.

20 მარტსა და 18 სექტემბერს დღ-ღამე თორმეტ-თორმეტი ჟამია, 19 ივნისს დღე 15 ჟამია, ღამე – 9; 18 დეკემბერს დღე 9 ჟამია, ღამე – 15.

ავტორი წიგნში ურთავს ქართულს ხუთასწლოვანს კვინკლოსსაც და ასრულებს მას აგრედ წოდებულ არაბულ ციფირების ჩამომწკრივებით, ამრიგად: 9. 8. 7. 6. 5. 4. 3. 2. 1. †

სრული აღწერა ამ შესანიშნავ წიგნისა მოვიყვანეთ ჩვენს გამოცემაში „ქართული მწერლობა“ (გვ. 139–190) გარნა აქ დავურთავთ კიდევ ორიოდ სიტყვას არაბულ ციფირების შესახებ.

ცნობილმა დუბუა დე-მონპერემ ქუთაისის ბაგრატის ტაძრის „არაბულის“ ციფირებით აღნიშნული თარიღი 223 (=1003) გადაიღო და წარუდგინა პარიჟის „აზიის საზოგადოებას“. ამ საზოგადოების წევრთ, შეჰკრიბეს-რა ცნობები შესახებ „არაბულ“ ციფირების შემოღების დროისა, განაცხადეს რომ თვით არაბთ ციფირების წერა პირველად შემოიღეს 1166 წლითგანო, თუმცა ეს ციფირები ინდოეთში მე-IX საუკუნეშიაც იხმარებოდაო და აქედგან შემოვიდოდაო საქართველოში*). ნეტა რას იტყოდნენ „აზიის საზოგადოების“ წევრნი, თუ მაშინ სცოდნოდათ არსებობა 974 წელს გადაწერილ ქართულ დავითნისა, რომელშიაც ყველა „არაბული“ ციფირი მეტად მწიანად გამოსახულია!

12. ფსალმუნთა თარგმანი (განმარტება), ტყავზე დაწერილი. (№ 135 საეკლ. მუზ.). წიგნი ბერძნულითგან გადმოუთარგმნია ეფთვიმეს (†1028) და გადაწერილია 1035 წელს.

*)М. Баратаевъ. Нумизмат. Факты Грузинскаго царства, гв. 15 – 16.

გადამწერის შენიშვნა (გვ. 508 და სხ.): კაცის პირველი სიმდიდრე წიგნთა მოძღურებაჲ არს. მზე და მთოვარე ჯორცთა ჩუენთა საწმარად დაჰზადნა ღმერთმან, ხოლო წიგნნი სულთა

ჩუენთა განმანათლებელად მოგუმადლნა.

ამისთვისცა მე, დავით ჯიბისძემან, ტვრთმძიმემან ცოდვითა და უღებმან სინანულითა დავწერე ესე წიგნი ბრძანებითა ეზრა მამად მთავრისა შემოქმედისა და მწყალობელისა ჩემისადათა. დავწერე ჳელითა სულიერთა ძმათა ჩემთადათა საბაჲსითა, მიქაელი-სითა და გაბრიელისითა და გავასრულე ჳელითა შვილისა ჩემისა ივანესითა. და შევმოსე უღირსითა ჳელითა ჩემითა და დავდევე შემდგომად სიკუდილისა ჩემისა შატბერდს... სადიდებელად ეზრა მამად მთავრისა და მამისა ეფრემისთვის და მიცვალებუთა პირველთა მოძღვართათვს და სვმეონისთვის და მშობელთა ჩემთა ივანესთვის და შუშანისთვის; სულიერთა ძმათა და ჩემთანა აღსარებულთა ყოველთათვს ჳორციელთა და ძმათა ჩემთა გაბრიელის და მარიემისთვის შატბერდისა და ხანძთისა ცოცხალთა და მიცვალებულთა და ყოველთა თვსთა ჩემთათვს... აწ გევედრები ყოველთა, რომელნი მოხუალთ გამოსაცდელად საწუთოსა ამას და აჩრდილებრ წარმავალისა ცხოვრებისა: რაჟამს მოგეცეს ფლობაი ყოფად ხილულსა ამას მზესა ქვეშე და ჩუენ მტვერ და ნაცარ ქმნილ ვიყვნეთ, მოგვიხსენენით... მოვლენან ჟამნი დაუსრულებელნი და ჩუენ აღარა ჳელგვეწიფებოდის აღმოკითხვად, ვითარცა ჩუენსა პირველთა წასრულთა მამათა და ძმათა... ამის წიგნისა ეტრატი კახაისა საფასოდათა ვიყიდე... დაიწერა ქნსა: სნგ (=1035).

წიგნში არის დიდად საგულისხმო სწავლა – მოძღვრება შესახებ სესხის აღებისა, რომელიც მთლად დაიბეჭდა „ქართულს მწერლობაში“.

აქ მოხსენებული მამად მთავარი ეზრა და მტბევაი საბა 1026 წელს მომხდარ ამბითაც ცნობილნია.

ამ წელს ბერძენთ იმპერატორს გაუორგულდა ნიკიფორე კომნიანოსი, ვასპურაკანის მმართველი. მას მიემხრო ბაგრატ მეფე. ეს არ მოეწონათ ბევრს მთავრებს, რომელთაც დასტ-

ოვეს ბაგრატი და კოსტანტინეპოლეს წავიდნენ. იქიდგან მალე დაბრუნდნენ დიდის ლაშქრით, ნიკიფორე; მოჳკლეს, გააოხრეს საქართველოს დასავლეთი სათემოები და ტბეთს შემოერთუნენ. მეფის ერთგულთ – ეპისკ. საბამ, ეპისკ. ეზრამ და მრავალ აზნაურთ ტბეთში ააშენეს სიმაგრედ სვეტი, განმტკიცდნენ გულით და სახელოვანად დაიცვეს მამულისადა სამეფოს თავი-

სუფლება (ქართლ. ცხ. გვ. Скабала. გვ. 8).

ამავე ხანს ამბობება მოჰხდა იმპერიის დასავლეთ მხარესაც. მეამბოხეთა მოთავედ იყო კოსტანტინე დიოგენი, რომლის მომხრედ ბერძნები სთვლიდნენ ქართველს გიორგი ვარაზ ვაჩესაც, ნათესავს პატრიკის თევდატისა და ბერის ზაქარიასი. ბერძნულ წყაროების ჩვენებით, ეს გიორგი ვარაზვაჩე გაწვეკლეს, ხალხის წინაშე გაატარეს და გააცილეს დასამწყვდევად Скабала., გვ. 21).

ამ ამბავს აღნიშნავს გიორგი მთაწმინდელიც. იგი სწერს (ათონის კრებ., გვ. 60) „დიდად საკუთარ და წარჩინებულ იქმნა გიორგი წინაშე რომანოზ მეფისა და მერმე, თუ ვითარ იქმნა, ღმერთმან უწყის, განდგომილება და ორგულობა დასწამეს დიოგენისა ვისთვისმე, რომლისათვის თქვეს, თუ მისი უნდაო მეფობა გიორგის. და ამის მიზეზისათვის ექსორია იქმნა გიორგი მონოვატს და მუნ აღესრულა ექსორიობასა შინა და მონასტერი (ათონისა) და ჩვენ ყოველნი მას ჟამსა დიდსა ღელვასა და მიმოტაცებასა შთავცვივებით და რაიცა დრისტი ტურფად იყო, მამათა ჩვენთა მოგებული, ყოველი იავარ იქმნი და ეგრეთვე განმი და კუმაში. და ვინაითგან ბერძენთა ესე ვითარი ჟამი პოვეს, ჰელყველს ყოვლითა ღონისძიებითა, რათამცა ქართველნი ამას მონასტრისაგან აღმოჰგხურნეს...

უეჭველია, ბერძნები ათონის ქართველებზე ჯავრს ყრილობდნენ იმიტომ, რომ ბაგრატ მეფე მიემხრო იმპერატორის ორგულს ნიკიფორეს და ბერძნები, ალბად, ჰფიქრობდნენ, ათონის ქართველთა ლავრაც თანაგანმზრახია ბაგრატისაო.

ქართველთა მატთანე

21

13. სწავლანი და მოძღვრებანი, ტყავზე დაწერილი 1030 წ. († 1 საეკლ. მუზ., გვ. 908). თარგმანი ეკუთვნის – ნაწილი ეფთვიმეს და ნაწილი დავით ტბელს. გადაწერილია ბასილის მიერ დავალებით ზაქარიასი, ბანის ეპისკოპოზისა (ბანა-ოლთისის მხარეს იყო, აწ ჰქვიან ფენაკ, ფანასკეტი). მინაწერების ავტორი ჰგომბს ათაბაგს მზე ჭაბუკს, რომელმაც, ქართლის ცხოვრების თქმითაც, საქართველოს მიაყენა დიდი უბედურება. მოსახსენებლად დაწერილს წარწერებში მოყვანილია 200-მდე ქართული სახელები და გვარები. ერთს ამ გვარს წარწერაში სწერია: „მე თეოდორე დიაკვანმა მხედრული ვისწავლე სხვათა დაუხმარებლად, ხუცური კი მასწავლა ჩემმა მოძღვარმა, რო-

მელსა მოიხსენებდეთ“ (გვ. 455).

14. დასურათებული თთვენი, ტყავზე დაწერილი მე-XI-ს. (№ 460 საეკლ. მუზ.). წიგნი გამოცემულია ქართველ ეპისკ. ზაქარია ვალაშკერტელის (ვალაშკერტი = ალაშკერტი) მოღვაწეობით, იმ ზაქარიასი, რომელიც მონაწილეობას იღებდა გიორგი I-ისა († 1027) და იმპერატ. ბასილის († 1025) შორის სამშვიდობო ზავის ჩამოგდების საქმეში. ამ მაკურთხეველის სახელი იხსენიება ალაშკერტის ტაძრის დანგრეულ კედლების წარწერებშიაც. ეს წარწერები ჩვენ უკვე დავბეჭდეთ (ივერია, 1899, №№ 24, 95, 105)

ამ წიგნის შესახებ კონდაკოვი სწერს (Опись, Спб., 1890, გვ. 166): „ხელნაწერი მდიდრად დახატულია მინიატურებით... ყველანი უუმჯობესის ხელით ნახელოვნებია...“

15. ტყავზედ ნაწერი ფურცელი

ეს ფურცელი და ზემოაღწერილი სვინაქსარი (14) „სპარსთა ტყვეობიდგან“ გამოუსყიდნიათ და სიონისთვის შეუწირავთ. ეს ფურცელი ფრიად შესანიშნავის წიგნის ნაშთია ამ გადარჩენილის ფურცელზედ სწერია:

...და სალოცველად სულისა მზრდელისა და შემოქმედისა ჩემისა დავით ქართველთა კურატპალატისა († 1001 წ.), რომლისამცა სული ბრწყინავს სასუფეველსა ცათასა.

22

მომბე

და საკსენებლად სულსა მოძღუართა და მშობელთა ჩემთასა. არსენი მამად მთავრისა, ბაკურისსა და თეკლაძისა, პატრიაქისა ასათისსა, დავითისსა და დაფანჩულისა.

და მეცა უხმარი შვილი მათი და არა ღირსი წყალობისად ხსენებულმყავთ წმიდათა ლოცვათა თქვენთა, რათა ერთობით ღირს ვიქმნეთ ადგილსა მას საწადელსა მართალთა საყოფელსა და საუკუნოდ წარუვალსა.

დაიწერა ქალაქსა შინა დიდსა კოსტანტინეპოლის ახალსა ჰრომსა დასაბამითგან წელთა ვითარ ბერძენნი ითვალვენ ხფლ ინდიკტიონსა 13, ქართველთა ქნ სა სნ, მეფობასა ჰრომანოზისსა, პატრიაქობასა ალექსისა და ჩემსა მწირობასა პილურისა მონასტერსა, ჰელითა შვილისა ჩემისა ბასილი ეტრატაძისთა. ქრისტემან სასყიდელი შრომისა მისისად მიანიჭენ. ამინ.

ქნი სწ უდრის 1030 წელსა. ეს ბასილი ეტრატაჲ უნდა იყოს ის ბასილი ეტრატაჲ მალუშისძე, რომელმან 1031 წელს ათონის მამის გრიგოლის ბრძანებით გადაწერა მცირე რჯულის წიგნი, თარგმნილი ეფთვიმეს მიერ (№ 96 საეკლ. მუზ., ივერია“, 1897, № 91, 42).

სახელოვანი მალუშისძეები აწუ მარუშისძეები ქართ. ცხოვრებითაც ცნობილ არიან. ქართლის ერისთავის იოვანე მარუშისძის თაოსნობით ქართლი და აფხაზეთი შეერთდა 985 წელს და ბაგრატ III შეიქმნა გაერთიანებულ და გამლიერებულ საქართველო-აფხაზეთის თვით მპყრობელ ხელმწიფედ.

16. კრებული, ტყავზე დაწერილი 1059 წ. (№ 455 საეკლ. მუზ., გვ. 326). მასშია ოთხთავი, ისტორიული მოთხრობა ხელთუქმნელს ხატზე, შენიშვნები და მინაწერები გადამწერთა, კაცხის მამულების სია, ხელმოწერილი მეფეთა მეფის ბაგრატის მიერ.

წიგნის თავში ჩართულია უმშვენიერესად დახატული კამარები, ჯვარი და სხ. ბოლოში თვალწარმტაცად გამოსახულთ ედესის მეფე ავგაროზი, ხელთ უქმნელი ხატი და სხ.

ქართველთა მატიაზე

23

მინაწერები და შენიშვნანი დიდის ფასისანი არიან და გვაძლევენ ცნობებს ლიპარიტ ორბელიანისა, მის ძის იოვანესი და სხვათა შესახებ.

ყველა მინაწერები და შენიშვნები, აგრეთვე მოთხრობა ხელთ უქმნელ ხატის შესახებ სრულად გადმოწერილი გვაქვს.

17. ტყავზე დაწერილი წიგნი 1066 წ. (№ 134, გვ. 680). მინაწერებში ცნობებია შესახებ ბაგრატის ქალის მითსოვებისა რძლად იმპერატორისა.

ბაგრატის ასული მართა=მარიამი ჯერ ყრმობაშივე წაიყვანეს კოსტანტინეპოლის 1056 წელს, საცა მივიდა სწორედ იმ დღეს, რა დღესაც გარდაიცვალა დედუფალი თეოდორა და გიორგი მთაწმინდელმა, რომელიც მაშინ იქვე, კოსტანტინეპოლს, იყო, იწინასწარმეტყველა*): „დღეს იმპერატრიცა მობრძანდა და დედუფალი წაბრძანდაო“. მართლაც მისი სიტყვა აღსრულდა. ბაგრატის ასული მართა (მარიამი) ბიზანტიაში გახელმწიფდა, შეირთო-რა იმპერატორი მიქელი (1071 – 1078). ეს მართა (მარიამ) დედუფალი დიდად მფარველობდა ათონის ლავრაში მოღვაწე ქართველებს, რომელთაც ალაპი

დაუწესეს მას.

„თუესა ნოემბერსა კა ალაპი არს დედოფლისა ჩუენისა მარიამ მართა ყოფილისა და ძისა მათისა კოსტანტინე პორფიროგენისა და დიდთა და მრავალთა ქველის მოქმედებათა მათათვს, რომელ აჩუენნეს ჩუენზედა... (ათონ. კრებ. გვ. 250, ალაპი. 133) .

ბერძნულ წყაროებით, მაგალ, ნიკიფორე ბრიენით, იმავე წელიწადს (1071), რა წელიწადსაც მართა მისთხოვდა მიქელს, იმპერატორ ალექსის (1081 – 1118) ძმამ ისაკ კომნენმა შეერთო ალანთა ქალი ირინე, ბიძაშვილი მართასი (მარიამისა). ქართლის ცხოვრებით (გვ. 233) ამ მართასსმამას მეფე ბაგრატ IV-ს ცოლად ჰყვანდა ოსეთის მეფის დურღულელის ასული ბორენა. აქედგან ცხადად სჩანს, რომ ბერძნები ალანებად უწოდებდნენ ოსებს.

*) ათონის კრებული, გვ. 306.

ალანთა ოსობა მტკიცდება კიდევ შემდეგის საბუთით.

მეფე გიორგი I მეორე გზობის შეეუღლა ოსეთის მეფის ასულს, რომლისაგან მიეცა დემეტრე (ქ. ცხ; გვ. 221). ზოგიერთ აზნაურებს ამის გამეფება უნდოდათ, გარნა ბაგრატ IV-მ და დედა მისმა ხელი შეუშალეს მაშინ დემეტრემ აიღო ანაკობია (1033 წელს) და იმპერატორს მიემხრო (Hist., I, 315; Всеv. Миллеръ-Осетинскіе Этюды, III, 41).

ოსეთის მეფის ასულს, რომლის სახელი ქართლის ცხოვრებამ არ იცის, კედრინი იხსენიებს ალდა ალანად: „რომანოზ III-ემ (1067 – 1070) მაგისტროსობა უბოძა დიმიტრის, გიორგი აბასგისა და ალდა ალანელის ძესო“ (Скабалановичъ. Византийское государство и церковь въ XI в., გვ. 153).

ამას გარდა, კიპერტის რუკებში დარიალის სივიწროვე იწოდება ალანთ კარად. ამ კარს ქართლის ცხოვრება სხვა-და-სხვა ნაირად იხსენიებს, სახელდობრ, დარლ-ალანად, დარი-ალანათ-კარად, დარუბალად, დარლ-ალად. (ქ. ცხ., გვ. 34, 51; მარიამის ვარიანტი, გვ. 129). დარლ ოსური სიტყვაა და ნიშნავს გრძელს (შეადარე დარლ-ხოხ=გრძელი მთა). მაშასადამე, დარლ-ალანთ-კარი ასრე უნდა ითარგმნოს: გრძელი ალანთა (ოსთა) კარი (ალანთა გრძელი კარი).

ქართლის-ცხოვრების ამ ცნობას ემოწმება აგრეთვე ხალ-

ხური ლექსი ოსეთის მეფეების შესახებ, რომელთაც „ეჭირათო ქვეყნის ოთხივ კუთხის ვიწრო კარი“.

ამას გარდა, ბერძენრომაელთა მწერლები ამბობენ, რომ ალანებს წინად მასსაგეტი ერქვათო. ეს სიტყვა უნდა წარმომდგარიყოს ან ძველის ქართულის (სვან.) მასავ-იდამ (მსავ=ოსი) (მასავეთი=მასაგეთი) ან და ოსურისავე სიტყვით მასსიგ – კომ კი (მასსაგ-ეთი). ასრევე ოსურის სიტყვიდამ ხაზარ – სახლი წარმოსდგა სახელწოდება ქვეყნისა ხაზარ-ეთი.

18. ეტრატზე დაწერილი სამოციქულო 1083 წლ. (№ 335 საეკლ. მუზ.). წიგნის გადამწერი გიორგი მთაწმინდელის მოწაფე, გიორგივე, შენიშნავს (გვ. 229, ამ წიგნს ვწერდით მაშინ, როდესაც საქართველოს თავს დაატყდა დიდი უბედუ-

ქართველთა მატანე

25

რება, როდესაც თურქებმა აიკლესო მთელი მესხეთი. თურქების შემოსევას აღნიშნავს ქართ. ცხოვრებაც და ზოგიერთგან, თითქმის, ერთ და იგივე სიტყვით გიორგის მოთხრობასთან.

1083 წლის მოთხრობით

ქართლის-ცხოვრებით:

სრულიად აოჯრდა სამცხე, თვნიერ რადმე ნეშტის, რომელნი სიმაგრეთა შინა დაშთეს გინა სალმობიერნი და ურვეულნი (გვ. 229).

მოოჯრდა ქუჭყანა... თუ სადმე ვინ დარჩომილიყო კლდეთა, ღელეთა ქვაბთა და ჯურელთა... ზამთრისა სიფიცხითა, უსახლობითა და შიმშილითა ეგრეცა მოისრა (გ 237).

19. ტყავზე დაწერილი სახარებასა გიორგი მთაწმინდელის დედნით (№ 257).

... სახარებასა მართალსა და მზისაჲ უფროჲს ბრწყინვალესა, ახლად განწმენდილსა წმიდისა მამისა ჩუენისა მიერ გიორგი მთაწმინდელისა, რომელსა შინა არა არს ერთიცა ასო მრუდი, გინა ნაკლული და არცა მეტი (გვ. 264).

20. დავითნი, გადამწერილი ტყავზედ ამბროსის მიერ 1494 წელს (№ 351). დავითნის მინაწერებში მრავალი ისტორიული ცნობებია შესახებ სამცხის მფლობელების მზეჭაბუკისა, დედისიმედისა, ბაადურისა და სხ. აქ მოყვანილი ცნობები შეავსებენ ქართ. ცხოვრების მოთხრობას ამავე პირთა შესახებ (იხ.

„ივერიაში“ 1898, № 229, 230).

აქვე მოხსენებულნი პირნი და მათ შესახებ საყურადღებო ცნობები შეტანილია, იმავე ამბროსის ხელით, ათონის კრებულში (გვ. 265– 267) (იხ. ზემო „ათონის კრებული“).

21. ტბეთის სახარება, ტყავზე დაწერილი 1161 წ. („ივერია“, 1900, № 229).

გვ. 639 – 640: ჩემმა აღმზრდელმა გვირგვინოსანმა მეფე დიმიტრიმ ღირსმყო მე, უღირსი პავლე ტბეთის ეპისკოპოსად კურთხევისა. ღმერთმან ღირსჰყოს იგი დაჯდომად მარჯვენით ქრისტესსა და მის ძეს გიორგის, ლომთა უმხნევესს და არწივსა

26

მოამბე

უმადლეს აღსულს, მიანიჭოს უფალმა მრავალნი გამარჯვებანი და ძლევანი... მეხუთე წელს თვისის მეფობისა მან აიღო ანისი, ტყვეჰყო ანუ აღწყვიტა 36,000 აგარიანი, წაართვა მათ აუარებელნი სიმდიდრენი, კარავნი, ცხენნი და სხ. ძლივს გადარჩნენ და გადაიხვეწნენ მოწყლული სოჟ-ქამანისძენი... ტბეთში წიგნები ბევრი იყო და გულანი კი არა. დავაწერინე ეს წიგნი სალოცველად ჩემის აღმზრდელის დიმიტრისთვის და მისის ძის გიორგისა და მოსახსენებელად ჩემთა მშობელთა – მიქელისა და მარიამისა, ძმებისა გიორგისა, თეოდორესი, კვირიკესი და დებისა გურანდუხტის და ნონასი, დისწულთა მთავარეპისკოპოსის არსენი ქუთათელისა, მთავარეპისკოპოსის იოანე ანჩელისა, მთავარეპისკოპოზის ანტონი ოპიზელისა, დიმიტრი მეფის მოძღურის არსენისა...

ანისი აიღო მეხუთე წელს თვისის მეფობისაო. მეხუთე წელი გიორგის მეფობისა უდრის 1161-ს (1156 + 5).

ქართლ. ცხოვრების გარდა, გიორგის მიერ ანისის აღების შესახებ მოგვითხრობენ აგრეთვე ვარდან დიდი, სტეფანე სიუნელი და მაჰმადიანთ მწერლები და ყველა ესენი, ვითარცა ზემომოყვანილი წარწერაც, ანისის აღების წლად სთვლიან 1161 წელს (Addit., 253 – 254:). გიორგი მეფის დაბრუნების შემდეგ შაჰარმენმა ისევ აიღო ანისია გიორგიმ ხელახლა გაილაშქრა და აიღო ეს დიდებული ქალაქი 13 ივნისს 1163 წელს. „მეფის ლაშქარი შესდგებოდა მხოლოდ 7,000 მეომრით, – სწერს სამუილ ანელი, – შაჰარმენისა კი 30,000-ით, გარნა მეფემ დაამარცხა იგი; ჩვენ თვითონ ვნახეთ, რომ ქართველებმა ტყვედ შეიპყრეს 23,000 მეომარი... 21 აგვისტოს 1164 წ. მეფე გიორგიმ დაანგრია დოვინი (= დვინი) და ტყვედ წაასხა

60,000 კაცი. ამავე ცნობებს გადმოგვცემენ იბნ-ალათირი და მიქაელ სირიელი (ვახუშტი. საქართ. ისტ., გვ. შენიშ. 2).

22. ლარგვისის ხელნაწერი, ავგაროზ ბანძაისძის მიერ ტყავზე გადაწერილი 1348 წ. (№ 557).

გვ. 310 – 311: წიგნისა ამის წერა ვიწყე ჟამსა ღელვისასა, უბედურებათა, ძვირობისა, იმ წელს როდესაც ჟამი მძვინვა-

ქართველთა მატანე

27

რებდა და ქნი იყო 1348... ბევრი ვიშრომე, ვინაითგან, ვიცოდი, რომ შრომა დაშთება და მშრომელი წარვალს. ღმერთმან უწყის, რომ სიჭაბუკისას დავიწყე წერა და მოხუცებულმა გავასრულე 1365 წელს.

„წყალობითა ღვთისათა მე ვიცოდი:

- ა კელი: სწავად ხუცობისად
- ბ კელი: მწიგნობრობისად
- გ კელი: წერად ხუცურისად
- დ კელი: შექმნად ეტრატისად
- ე კელი: შეკრვად წიგნისად
- ვ კელი: მხატვრობისად
- ზ კელი: მკერვლობისად
- წ კელი: ტყავის კერვისად
- თ კელი: ხუროვნობისად
- ი კელი: ყოვლისავე მსოფლიოდსა მუშაობისად.

გადამწერი ამბობს, რომ ეს წიგნი თათრის ტყვეობას გადარჩინა ნაზირმა გიორგიძემო (გვ. 13).

23. დიდი კრებული, რომელიც შეიცავს, თითქმის, ყველა საეკლესიო წიგნებს და მაჰმადის გამოჩენის ამბავს (იხ. „მოამბე“, 1901, № VI გვ. 36 – 90). კრებულში იმდენი ცნობებია შესახებ იმერეთის გამგებლის გ. აბაშიძისა, რომ ქართლის-ცხოვრებასაც თუ არა გადმოეცა რა მის შესახებ, მაინც აბაშიძის გამგეობის ხანას ამ ხელნაწერთაც საკმაოდ შესწავლიდით.

აქ ვათავებთ ხელნაწერების განხილვას და შევნიშნავთ, რომ მეასე ნაწილიც არ მოვიხსენიეთ იმ ხელნაწერებისა, რომელნიც ჩვენ შეგვისწავლია და რომელთა შესახებ ძვირფასი ცნობები მოიპოვება ცაგარლისა, ბაქრადისა, ხახანაშვილისა,

მარრისა, ბროსესი, თაყაიშვილის, ჟორდანიასი და სხვ. გამოცემებში.

ე. წარწერანი შენობებზე, მატურებსა და ფულზე და სხ

წარწერები ქართველთ ტაძრებისა და, საზოგადოდ, ყველა სხვა ნაშთებისა იგივე მატანეა, იგივე ქართლის-ცხოვრება, ხოლო დაწერილი არა ქაღალდზე, არამედ ქვებზე, ფულზე ჭურჭელზე... წარწერათა შინაარსი თითქმის არაფრით განსხვავდება მატანის ცნობებისაგან შესახებ სხვა და სხვა პირთა და მათ მოქმედებათა. მომყავს მხოლოდ რავდენიმე წარწერათა შინაარსი.

1. ატენის სიონის კედელზე დ. ზ. ბაქრაძემ შეამჩნია ფრიად შესანიშნავი წარწერა, რომელიც მოგვითხრობს იმასვე, რასაც ქართ. ცხოვრება და სხვა წყაროები.

ატენის წარწერა:*)	ქ.-ცხოვ. (გვ.190)	ცხოვრება კონსტანტინესი**)
აგოჯსტოსსა ე-სა, დღესა შაბათსა, ქ კნსა ოგ-სა ზ ა წელსა სარკინოხოთ-ასა ა... ტფილისი დატყუა ბულა და შეიპყრა და მოკლა ამირაჲ საჰაკ და მასვე თვესა აგოჯსტოსსა კვ-სა დღესა შაბათსა ვეზირა შეიპყრა კახამ და ძე მისი თარხოჯ...	მაჰმადის გამოჩინე-ბითგან 219 წელს მოვიდა ბულა დიდის ლაშქრით. აღა-ობრა მთელი სომხეთი, შეიპყრა მისი მთავრები, მოადგა ტფილისს, რომელი მას ეწინააღმდეგე-ბოდა, მოკლა ამირა სააკ, აღაობრა და გადასწვა ტფილი-სი და გაანადგურა მისი არემარე...	...შეიპყრეს კონსტანტინე და მიჰგვარეს ტფილისს ბულას, რომელმან წარუგზავნა იგი ჯაფარს და ამან აწამა და მოჰკლა 10 ნომბერს, პარასკევს დასაბამითგან ხუნზ წელს.

ბულას მოსვლა ტფილისს ატენის წარწერით და კონსტანტინეს ცხოვრებით ყოფილა 853 წელს (780 + 73=853;

*) ბაქრაძე. საქართ. ის., გვ. 214

**) სამოთხე, გვ. 368.

6457 – (5508 + 96)=853), გარნა ბუღას მოსვლა სომხეთს ქართ. ცხოვრებით ხვდება 851 წელს: მაჰმადი + 632 წ.; 632 + 219 = 851. და ტფილისს მოწვევამდე სომხეთიდან გავიდოდა 1 – 2 წელიწადი მაინც.

2. ზარზმის გუმბათის წარწერა: მე, ივანე სულაისძემ აღვაშენე ეს ეკვდერი მაშინ, როდესაც სკლეროსი განდგა და კურატპალატ დავითმა, – ადიდენ ღმერთმან იგი, – უშველა წმიდა იმპერატორებს და ჩვენ ყველანი წარგვგზავნა შველად მათდა. სკლეროსი. უკუვაქციეთ. დავითმა აღაშენა ეს ტრაპეზი.

ამასვე გადმოგვცემს ქართ.-ცხოვრება სკლეროსთან ბრძოლის შესახებ (იხ. ზემო, გვ.).

3. ლოდისყანის ტაძრის წარწერა: ქრისტე, ადიდე მეფე ჩვენი სუმბატ.

ამ სუმბატის (923 – 258) შესახებ ცნობებს გვაძლევენ, ქართლის ცხოვრებას გარდა, არაბთა მწერალი მასსუდი, ჯრუჰის სახარება 936 წლისა, მის მიერ მოჭრილი ფული და სხ.

ლოდისყანის ეკლესიის წინაპირზე გამოსახულია მზის საათი.

4. კუმურდოს წარწერა: „შეწევნითა ღვთისაითა იოანნე ებისკოპოზმან დადვა საძირკველი ამას ეკლესიასა ჴელითა ჩემ ცოდვილისა სკარისთა ლეონ მეფისა ზც – ადიდენ ღმერთმან – ქნს რჰდ (= 964 წ.) თუესა მაისსა დღესა შაბათსა ა მთორიხსა, ერისთვობასა ზვასსა ესე ბალავარი მუნ დაიდვა. ქრისტე შეეწიენ მონასა შენსა. ამინ.“

ლეონი მამის სიცოცხლეშივე ჰმართავდა ქართლს, მერმე გამეფდა აფხაზეთს (ქ. ცხ. გვ. 202). სპასალარი ზვია ანუ ზვიადი სპასალარია ბაგრატ III-ისა (980 – 1014).

წარწერანი: ა) ნიკორწმინდისა: ძეო ღვთისო, ადიდენ შენ მიერ გვირგვინოსანი ბაგრატ, მეფე აფხაზთა და რანთა და ქართლისა კურატპალატი და აღზარდენ ძე მისი გიორგი; ბ) კაცხისა: წმიდაო სამებაო, ადიდენ შენ მიერ დამყარებული ბაგრატ, მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და დიდი კურატპალატი ყოვლისა აღმოსავლეთისა, გ) ატენისა: ატენის ციხისთავმა გურგენ აღაშენა ატენს სასახლე და ქალაქი სალოცველად მე-

ფეთ მეფის გაგრატ სევასტოსისა და ძისა მისისა გიორგი კურატპალატისა.

ამნაირადვე იხსენიება ბაგრატ მეფე მატთანესა და სხვა ისტორიულ წყაროებში.

6. წარწერა ბედიის ბარძიმზედ: ყ დ წმიდაო ბედიის ღვთის მშობელო, მეოხ ეყავ ძისა შენისა წინაშე ბაგრატს, მეფესა აფხაზთა, და დედასა მისსა გურანდუხტს, ამ ბარძიმის შემომწირველთა, ტრაპეზისა ამის გამმვენებელთა და ტაძრისა ამის მამშენებელთა. (ვახუშტი, გვ. 1119, შენიშნ. ბაქრაძისა).

7. წარწერა ქუთაისის ბაგრატის ტაძრისა:*)

ქ. ზ მეუფეო მფლობელო ყოველთა მეფეთაო ოჯმეტესად ადიდე ძლიერი ბაგრატ კურატპალატი აფხაზთა მეფე მამით დედით დედოფლით და ძით მათით ამინ.

შეწევნითა ღუთისაითა ბაგრატ წყალობითა ღვთისათა აფხაზთა და ქართველთა მეფეი... გურანდუხტ დედოფლისა აღაშენა წმიდა შტოი საყდართა...

ქ. ოხდეს განიმტკიცნა იატაკი ქორონიკონი იყო 223 (=1003 წ.) (იხ. ქ. ცხ., გვ. 211 – 212; ზემო, გვ.).

8. წარწერა დავით აღმაშენებლის ბეჭდისა, რომელიც, ალბად, მემკვიდრეობით მიიღო თავის მამისაგან: წმიდაო გიორგი, შენდა მონდობილი ვძლევ მტერსა (ნ. კონდაკონვი. Опись, გვ. 41).

9. თამარ მეფას ჯვარი

ძელო ჭემმარიტო, ძალო ჯუარისაო, შენითა წინაწარძლომითა ყოვლადვე შემწე და მფარველ ექმენ მეფესა და დედოფალსა თამარს. (იქვე, გვ. 90; ქრონიკები, გვ. 269).

*) Баратаева Нумизмат. факты, გვ. 41.

10. თამარ მეფის სახსენებელი (ტიტული)

ფულზე
დედოფალი მაღალხარისხოვანი, დიდება სოფლისა და სარწმუნოებისა თამარ, ასუ-

სიგელ-გუჯრებში
სახელითა ღუთისაითა. თამარისაგან ბაგრატონიანისა ნებითა ღუთისათა მეფე აფხაზთა

ლი გიორგისა
შემდეგი მესსიისა
ღმერთმან ადიდოს ძლევეანი
მისნი

და ქართველთა, რანთა, კახთა
და სომეხთა მეფისა და დედო-
ფალთ დედოფლისა და ყოვ-
ლისა აღმოსავლეთისა და და-
სავლეთისა ფლობით მპყრო-
ბელისა.

11. ქართლის ცხოვრება და სხვა წყაროები აღნიშნავენ
ქართველთა კულტურის მოფენას დალისტანს, დიდო-საჩეჩნოს,
ოსეთს. ლეკეთისა (ხუნძახის) და დიდო-თუშეთის მმართველებს
ძველს დროს ამწესებდნენ ქართველი მეფეებიო, ქართლ. ცხოვ-
რებასთან ერთად ამბობენ ვახუშტიცა და ანტონი 1 კათალი-
კოსიც; აწინდელი ოსეთი ხომ ქართლის სამეფოს წაწილი იყო.
ყველა ამ ცნობებს ამოწმებს იმ ქვეყნებში დღევანდლამდე და-
შთენილი კვალი ქართველებისა, საჩეჩნოს, მდ. ასსაზე, შენა-
ხულა ძველი ტაძარი ქართულის წარწერებით 830 წლისა. ეს
წარწერები იხსენიებენ ეპისკოპოზ გიორგის და ასსის ერისთავს
დავითს (Материалы по арх. Кавказа, вып. 1. Москва. 1888);
დალისტანს, სოფელ დათუნას ახლოს, უდაბურს ღელეში არის
საყდარი. ალიხანოვ-ავარსკი კი ამბობს, რომ ეს ქართული ტაძა-
რი უნდა იყოს აგებული არა უადრეს VIII საუკუნისა და უგვი-
ანეს X საუკუნისაო („Кавказ“, 1896, № 254): ამ ტაძრის
ძველი ასომთავრულით გამოყვანილი წარწერა, სამწუხაროდ,
დაზიანებული, ამბობს: „...სადთა აღვმ...ნთ ესე ეკლესიაჲ
ოჯადდ ონ წთა კზმან და ..“ (ე. თაყაიშვილის მოხსენებიდამ
არქეოლ. საზოგ. 2 მარტს 1902 წ.) ფრანგმა ლიოზენმა გად-
მოქვცა წარწერა, რომელიც გადმოუხატავს ბელაქანში: „ქ.

32

მოამბე

ლო შნ სულსა ბირთლსსა: ესე ქვაჲ (თუ ჯვარი!) მისი არს.“
საჩეჩნოსა და ინგუშებში კვირის დღეები ქართულად იწოდება:
ორშუთ (ორშაბათი), კირინდე (კვირა) და სხვ. ღვდელს ჰქვია
მოდღურ (=მოდღვარი). ღმერთის სახელიც ერთნაირი: ქარ-
თულად **ღუთა**, ოსურად **ხუცაუ**, ლეკურად (თავასარაწულად)
ღუცარ, ჩერქეზულად ღთა (ღ=ხ: ღწევა-ხწევა, ღვთის-ხთის:
თ=ც: თიკანი-ციკანი).

ამგვარი, ქართლის-ცხოვრების შემავსებელი და მის ცნო-
ბათა დამამტკიცებელი, წყაროები ბევრია, გარნა სიმოკლი-

სათვის ჩვენ აღარ ვიხსენიებთ.

მ . ჯანაშვილი

(შემდეგი იქნება)

ქართველთა მატიაწე

8. ძეგლიწ საერო ლიტერატურისა, სახალხო გადმოცემანი, რწმენანი და სხ.

საერო ლიტერატურასა და სახალხო გადმოცემებში დამ-
თენილა დიდ-საყურადღებო ცნობები შესახებ ცხოვრებისა და
მოქმედებათა არა თუ თითოეულ ისტორიულ ჭირისა, არამედ
მთელის ერისაგ.

ამგვარ თხზულებათ, გარდა გმირულ ნაწარმოებისა, ეკუთვ-
ნიან ვეფხისტყაოსანი, „შესხმა“ შავთელისა (ჩხრუხადისა), „შესხმა“
რუსთაველისა, „რუსუდანიანი“, „დავითიანი“ გურამიშვილისა,
„არჩილიანი“ არჩილისა († 1712) ნაწერები ბესიკისა, ანტონი
I-ისა „ზნენი და ჩვეულებანი ქართველთა“ ვახუშტისა, სამართ-
ლის წიგნი აღმაშენებლისა, აღბუღასი, გიორგი ბრწყინვალისა,
კათალიკოზის მალაქიასი, სამთავნელისა, ვახტანგ VI-ისა,
დასტურლამალი მისივე, მამულთა ასაწერი დავთრები, გუჯრები,
სიგელები მოგზაურობანი და სხ.

უმეტესი ნაწილი ამ ძეგლთა შესწავლილია და გამოცე-
მული; ზოგიერთის შესახებ ზემოთაგ გვქონდა მოკლე საუ-
ბარი. ამიტომ აქ შევდგებით მხოლოდ საერო გადმოცემებსა,
თქმულებათა და ლეგენდებზე და აღვნიშნავთ, რა ერთობა
ყველა ამას ქართლის ცხოვრების ამა თუ იმ მოთხრო-
ბას და თქმულებასთან.

*) იხ. «მოამბე» № 3, 1901 წლისა.

1. ქართველთა რწმენით, დედამიწა დაყრდნობილია დიდს
ვეშაპზედ, რომლის მოძრაობა აჩენს მიწის ძვრას, მაღალ მთე-
ბისა და მყარ კლდეების რყევას.

ესევე, თითქმის, ამავე სიტყვებით გამეორებულია „ქართ-

ლის მოქცევაში“ (გვ. 38):

„ოხდეს შეიძრის ვეშაპი იგი დიდი, რომენზ არხ ზღუასა შინა, შეძრის ყოველი ქუეყანად, ვიდრემდის დაირღვან მთანი მყარნი და კლდენი“.

2. შაკიკის შელოცვა

ქართლის მოქცევა (გვ. 47)

ვინ ხართ უწმინდურნო?
რად შეგიპყრიათ ეს კაცი?
გადით, წადით,
კლდეს ეცით ადით
ბნელეთს, წმიდა გიორგი
აქ არის, მარჯვენათი
ჯვარს გვსახავს.
(იხ. „საინგილო“)

(უწმინდურნო) საბასტანით
წამოხვედით? დიდ არს თქვე-
ნი ლაშქარი? მახვილი დაეც-
ით ქართა და ნიავთა! წარვედ-
ით ბნელთა ჩრდილოსადსათა,
მთათა მათ კედარისათა? აქა
მოვიდა იგი, რომელსა თქვენ
ევლტოდეთ. (და განძრა
მარჯვენე თვისი და დასწერა
კელითა სახე ჯვარისა, და
მეყსეულად უჩინო იქმნა
ყოველი იგი სიმრავლე).

ხელში გვაქვს ტ. მომცელიძის გრძელი ავგაროზი, გამ-
დაწერილი ძველის დედნიდამ 1854 წელს. ავადმყოფი ევე-
დრება ქრისტე მაცხოვარს, ღვთის მშობელს, ყველა წმინდა-
ნებს, შიოს, ნინოს, დავით და კოსტანტინეს, წმ. გიორგის
ქართლისას, იმერეთისას, სვანეთისას, გურიისას, სამეგრელო-
სას, აფხაზეთისას, ოსეთისას, ჩერქეზისას, – დაიფარონ იგი „ყო-
ვლისა ჭირისა, სენისა, სნებისა, სნეულობისა, ჟამისა-უჟმურისა,
ავი ზნისა, ავის ქარისა, ავის ჭირისა, ეშმაკის კვეთებისაგ
და ყოვლისა ავის საქმისაგან.“

ქართველთა მატანე

59

3. ვნების ოთხშაბათს, საღამოს, ქართველები ანთებენ
ჭიაკოკონას ავსულთა გასარეკად. ცეცხლზე ხტებიან და იმლე-
რიან: არი ურული, ურული, ურული კუდიანები.

მე XI საუკ. ტყავზე ნაწერ კრებულში (გვ. 127). ვკით-
ხულობთ: „კანონს ეწინააღმდეგებიან ისეთნი, ვინც აღანთე-
ბენ ცეცხლს თავიანთ სახლის წინ და ამ ცეცხლზე გადახტიან.“

4. საქართველოში ჭამის დროს კაცნი ცალკე სხდებიან
და ქალნი ცალკე. ამასვე აღნიშნავს ცხოვრება შუშანიკისა
(† VI საუკ.). უღვთო ვასკვნი შუშანიკს რომ აძალადებდა მას-
თან ერთად პურის ჭამას, ამ ქალმა მრისხანედ უთხრო: „ოდეს

ყოფილარს აქამომდე, თუმცა მამათა და დედათა ერთად ეჭამა პური!“ .(სამოთხე, გვ. 185).

5. ქართველებს სწამთ, რომ საიქიოსაც არის ცხოვრება, ქაც დახოცილები მხიარულობენ, სჭამენ, სმენ; ცოცხალ ნათესავების სიკეთე მათ ახარებს, ავი – ალონებს; თუ ვისიმე ჯავრი ჩაჰყვათ, ამ ჯავრის ამოყრას ავალებენ ცოცხლებს და სხ.

დავით აღმაშენებელმა რომ ანისი აილო (1124 წ.), მისი დიდებული ტადარი აკურთხებინა, მერე მივიდა დედოფლის კატრონიკის საფლავზე და მალლა ხმით ჩასძახა: „გიხაროდენ, დედოფალო! ღმერთმა განათავისუფლა შენი საყდარი აგარიანთაგან.“ კატრონიკამ ხმა მოსცა: „მადლობა უფალსა!“ (საქართველოს ისტორია გვ. 183).

6. მკვდარს ქართველები, ჩვეულებისამებრ, გლოვობენ საერთო ზარ-ტირილით, იწვევენ მთელს უბანს, გამოჩენილს მომტირლებს, მოზარეებს და ზარით ტირიან, მოზარე მომტირლები აქებენ განსვენებულის მკლავს, ჭკუას, ზნე-ჩვეულებას სილამაზეს, თანაც ყველანი თავს იტყეპენ, თმას იწიწკნიაწ, საცმელს იფხრეწენ, ძაძას იცმენ...

ამ ჩვეულებას აღნიშნავს ვახუშტიც თავის „ზნე-ჩვეულებებში“ და ქართლის ცხოვრებაც.

აი, მატიანის თქმით (ქ. ცხ., გვ. 53), როგორ დაიტირეს ქართველებმა ფარსმან ქველი (113 – 129):

60

მომბე

„იქმნა გლოვა და ტირილი და ტყემა ყოველთა ზედა ქართველთა წარჩინებულთაგან ვიდრე გლახაკთამდე. იტყებდეს თავთა ყოველნი და ყოველთა ქალაქთა და დაბნებთა დასხდიან მგოსანნი გლოვისანი (ე. ი. მოზარეები), შეკრბიან ყოველნი და ახსენებდიან სიმხნესა და სიქველესა, სიშვენიერესა და სახიერებასა ფარსმანქველისასა და იტყოდინ: „ვაჟ ჩვენდა ..“

7. ზეპირ გადმოცემით მთიულეთს, სოფელ ბეთლემის ბადალს და შიუვალ კლდეზე აგებულს ეკლესიაში სცხოვრებდა წმ. კაცი, ისეთი წმიდა, რომ კითხვის დროს წიგნს მზის თინათინზე აყრდნობდა ხოლმე.

ეს თქმულება აღუნიშნავს ვახუშტსაც. „მეინვარის კლდესა შინა არიან ქვაბნი, გამოკვეთილნი ფრიად მაღალსა კლდესა და უწოდებენ ბეთლემსა; გარნა საჭიროდ ასავალი არს: რამეთუ არს ჯაჭვი რკინისა გადმოკიდებული ქვაბიდამ და მით

აღვლენ. იტყვიან უფლის აკვანსა მუნ და აბრაამის კარავსა, მდგომს უსვეტოდ, უსაბლოდ, და სხვათაცა საკვირველებათა, არამედ მე ვდუმებ“ (ქართლი, გვ. 115).

8. ქართი ცხოვრება (გვ. 333):

„დიდონი მშთვარსა და უხარშავს ჭამენ. მრავალნი ძმანი ერთსა დედა კაცსა მოიყვანებენ ცოლად. რომელნიმე უჩინარს რასმე ეშმაკს თაყვანის სცემენ და ზოგნი უნიშნოსა შავსა ძაღლსა...“

ვახუშტი (გვ. 324): დიდონი უბილწესნი ზნითა, ქცე-ვითა არიან. არა უწყიან ნათესავი და ნათესაობა. ყოველსა სულიერსა ჭამენ. მოჰგვრის მამა მცირესა ძესა თვისსა ცოლსა და ვიდრე აღიზრდების ძე მისი მცირე, თვით მამა თანა-ეყოფის დედაკაცსა მას, ხოლო ოდეს აღიზრდების ძე იგი მისი, მაშინ მისცემს დედაკაცსა მას ცოლად და განუყოფს შვილთაც. რომელნი უვის მის დედაკაცისა თანა შობილნი მამასა: ნახევარს მისცემს ძესა და არს ძე ძისა მისისა და ნახევარს და-იპყრობს თვით და ძმა არს ძისა მისისა, მის ქალის ქმრისა“.

სჩანს, თამარის დროიდგან ბევრი არა შეცვლილა-რა დიდოთა ზნე-ჩვეულებაში.

ქართველთა მატანე

61

9. ვახუშტი შენიშნავს: იმერეთს არიან აზნაურნი მრავალნი და კეთილნი ყოვლითა ზნითა აზნაურთათა. ვითარცა ძველად სიტყვა იყო ივერიასა შინა: დარბაისლად მესხნი, თავადი ქართლისა, აზნაური იმერეთისა და ვაჭარი კახეთისა. (სამცხე, გვ. კთ).

ეს ძველი სიტყვა დღესაც არსებობს ჩვენს ერში და დღესაც გაისმის კიდით კიდემდე, ამ სახით:

პირველ თქმულია ძველთაგან
სიდარბაისლე მესხისა;
პურადობა და ვაჭრობა
ქართველს არ ეზრახვისა;
ზრდილნი არიან იმერნი
მტერთა მიმცემი რისხვისა,
ომი და ლხინი კახისა.
მოსაწონია კაცისა.

ესრეთი თქმულება გაზვიადებული არ არის. სტრაბონი

და ძველი დროის სხვა მწერლები, მართლაც, შეაქებენ ქართველებს პურადობისა, სიმხნე-ვაჟკაცობისათვის.

10. იგივე ვახუშტი ძველისავე თქმულით ხელმძღვანელობს და ამბობს (იქვე, გვ. იწ): სიტყვა იყო ივერიასა შინა ქართველ მეფეთათვის: „იცნობისო ქართლოსიან – ნებროთიან-არშაკუნნიანი გმირობითა, ხოსროვანნი გოლიათობითა, ახოვნე-ბითა, შემმართებელობითა, ხოლო ბაგრატოვანნი – მხნეობითა, სიბრძნე-ქველობითა და ქვეყნისათვის თავდადებულობითა“.

მასვე გვაუწყებს ძველადგანვე დაშთენილი შაირი:

თარგამოსიანი ქართლოს
ქართლს იჯდა პირველ ძეობით,
მერმე ფარნავაზ ტახტოსნად
იჯდა სიქველით, მხნეობით;
არშაკუნნიანთ იმეფეს,
მერმე ხოსროანთა სეფობით;

62

მომბე

აწ ვსუფევთ ბაგრატონნი,
ვგიებთ ღმრთის მესათნეობით.*)

11. თავის ისტორიის წინასიტყვაობაში ვახუშტი ამბობს (ქ. ცხ., ნაწილი 2, გვ. 2), რომ საქართველოში უსწავლელ გლეხთაც იციან სიძლიერე გორგასლისა, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფისაო.

მართალს ამბობს ვახუშტი, როგორც სჩანს შემდეგ სახალხო ლექსებიდან.

ა . ვახტანგ გორგასალი.

ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა:
ციდამ მოესმა რეკა,
იალბუზზედ ფესი შესდგა,
დიდმა მთებმა იწყეს დრეკს;
ოსებში გადაიარა,
ჩერქეზები გადარეკა.

ბ. ვახტანგ გორგასალი და ოსეთის მეფენი.

ჩვენ ვიყავით ცხრანი ძმანო
ჩარჯონიძე – ჭარხილანი:
ოს-ბაყათარ, დავით – სოსლან,
ოთხ სამეფოთ მეზრძოლანი;
ფიდაროს, ჯადაროს, საყურ, –
მტერთა რისხვით შემხედვარნი;
გიორგი, ისაკ, რომანოზ –
იქმნენ ქრისტეს კარგნი ყმანი.
ჩვენ გვიჭირავს მიმოვალთა
ოთხივ კუთხის იწრო გზანი.

*) ვახუშტით – ქართლოსიანნი მეფობდნენ 302 წლამდე ქრ. უწინ.,
ფარნავაზიანნი 93 წლ. ქრ. უწ., არშაკუნიანნი 265 წლამდე ქრ. შ., ხოს-
როანნი 575 წლამდე და ბაგრატიონნი 1801 წლამდე.

ქართველთა მატიაზე

63

კასრს სიმაგრე მაქვს, საბაჟო,
აქ მიჭირავს ხადის კარი,
საიქიოს მოიმედე,
სააქაოს კარგა მდგარი;
ოქროსა და ვერცხლის მიწა
იმდენი მაქვს, ვითა წყალი;
კავკასიონი დავიპყარ,
ოთხს სამეფოს გავუმკლავდი,
ქართველს მეფეს და მოვტაცე,
არ დავაგდე ჩემი გვარი.
მამწვდა, ფიცით მილალატა,
მან დაიდვა ჩემი ბრალი:
ბაყათარ წყალსა მიეცა
ალიხოცა ოსთა ჯარი.
ვინც ესე ლექსნი იხილოთ,
ჩვენი სვით შესანდობარი.

ამ ლექსებში მოკლედ გადმოცემულია ის, რაც ვრცლად
მოთხრობილია ქართ. ცხოვრებაში შესახებ ვახტანგ გორგას-
ლის ბრძოლისა ოსებსა და ჩერქეზებთან და რასაც გადმოგვ-
ცემს ამავე გორგასლის შესახებ ჩერქეზთა ლეგენდა, ჩაწერი-
ლი იური ყაზბეგის მიერ (იხ. მოსკოვის უწყებანი 1896 წ.
№ 25, 34, 40 და სხ.) ამას გარდა თვით „ალღუზიანიც“

ჰმოწმობს, რომ ოსთა დიდს მეფეს ალღუს დაპყრობილი ჰქონდაო ოთხი სამეფო ჩრდილოეთისა.

გ. დავით აღმაშენებელი.

როს ნაჭარმაგევს მეფენი
შვიდნი მე პურად დამესხნეს,
თურქნი, სპარსნი და არაზნი
საზღვართა გარე გამესხნეს,
თევზნი ამერთა წყალთაგან
იმერთა წყალთა შთამესხნეს, –

64

მომბე

აწე ამათსა მოქმედსა
გულზედან ხელნი დამესხნეს.

აქ მოკლედ გვეუწყება ყოველივე ის, რაც გააკეთა აღმაშენებელმა: მტრები დაამარცხა და გარეკა საქართველოდგან. დანგრეული ციხე-ტაძრები ააშენა. მწიგნობრობა განაძლიერა. გზები „ქვა-ფენილ ყვნა“. საქართველო გააძლიერა. ნაჭარმაგევის სასახლე შეამკო და იქ გაუმართა სტუმრობა შვიდს მეფეს:

- ა. შარვანის მეფეს (მას მიათხოვა თავისი ასული თამარ)
- ბ. ბერძნის მეფეს (მას მიათხოვა თავისი ასული კატა)
- გ. ყივჩაყთა მეფეს (თავის სიმამრს)
- დ. ოსთა მეფეს
- ე. ბულასვარ ანის მფლობელს (ტყვედ წამოიყვანა)
- ვ. კახეთის მეფას (ტყვედ ჰყვანდა)
- ზ. არანის მფლობელს.

დ. თამარ მეფე.

1. საქართველოს დედოფალი,
დედა ქართლისა თამარი,
სიშვენიერით მოსილი,
ამომავალი მზის დარი,
დავით სოსლანის მეუღლე,
რომელს უმშვენა მან მხარი, –

დიდუბეში იქორწინა,
სადაც რომ საყდარი არი;
ნადიმობა გაუმართა,
მოიწვია თავის ჯარი,
ასი სული ცხვარი დაკლა
და ორასი ნიშა ხარი,
ლურჯი სუფრა გაუშალა,
იქნებოდა ასი მხარი,
ქვრივ-ობლებსა უწყალობა
ოქრო-ვერცხლი დიდიძალი.

ქართველთა მატანე

65

იგივე ქართლის ცხოვრებით:

„მოვიდეს სრასა დიდუბისასა და მუნ ქმნეს ქორწილი შე-
სატყვისი და შემსგავსებული ხელმწიფობისა და შარავანდედო-
ბისა მათისა... მშვეებლნი იშვებდეს, გლახაკნი გამდიდრდებო-
დეს, ობოლნი და ქვრივნი ღონიერ იქმნებოდეს და ეკლესია-
ნი აღყვავდებოდეს. იყო ხმა მგოსანთა და მუშაითთა და სახიო-
ბათა მჭვრეტელნი. იყო რაზმთა სიმრავლე... დასხდეს ტახტსა
ბედნიერსა ორნი მნათობნი, ორნი მზენი, განმანათლებლნი
ყოველთანი და განიხარეს ყოველთა, დიდთაგან მცირეთამდე
ყოველმან ერმან.“

2. ტრაპეზუნტის დაპყრობა.

ტრაპეზუნტის აღების შესახებ Lebbau ამბობს (Hist du Bas
Empire, XVII, 254, შენ. 2): „კირ ალექსიმ, დიდმა კომნია-
ნოსმა, 22-ის წლისამ, კოსტანტინეპოლით განშორებულმა, თა-
ვის დეიდის თამარის მეცადინეობით და ივერთა ლაშქრისა
აიღო ტრაპიზუნტი, თვესა აპრილსა 17, 6712 წელს“ (=1204).

ამასვე ქართ. ცხოვრება ასრე მოგვითხრობს: „თამარი
განრისხნა მეფესა ზედა ბერძენთასა (ალექსი ანგარზე) და წარ-
გზავნა მცირედნი ვინმე ლიხთიქითნი და წარუღეს ლაზია,
ტრაპიზონი, ლიმონი, სამისონი, სინოპი, კერასუნდი, კი-
ტორა, ამასტია, ირაკლია და ყოველნი ადგილნი ფებლადო-
ნიისა და პონტოსანი, და მისცნა ნათესავსა თვისსა ალექსის
კომონიანოსსა, ანდრონიკეს შვილსა, რომელი იყო მაშინ თვთ
წინაშე თამარისსა შემოხვეწილ (ქ. ცხ., გვ. 325).

თვით იმპერატორი ალექსი, რომელსაც ამ დროს შემო-
ესივნენ ვენეტიკიდგან ფრანგნი (ჯვაროსანნი), გაიქცა სიძისას,
ბორღალეთს და იქ მოკვდა სიყმილით.

და მართლაც, ალექსი იმპერატორი მეფობდა 1081-დან
1118 წლამდე, ხოლო თამარის მიერ დაარსებული ტრაპიზუნ-

V

66

მომბე

ტის იმპერია არსებობდა 1462 წლამდე და ამ წელს დაამხეს
იგი ოსმალებმა.

სახალხო ლექსში ეს ცნობა შენახულა ამ სახით:

თამარ შეფე და ხონთქარი
მაღალმა ღმერთმა წაჰკიდა ..
ზღვაში ჩაუშო ხომალდი,
ზედ აღმასები დაჰკიდა,
ზედ დასხა ქართველთ ლაშქარი
მრავალს წყალობას დაჰპირდა...

ლექსში მოთხრობილია თამარ მეფის მიერ ტრაპიზონის
არე-მარეს დაჭერის ამბავი, გარნა კეისრის მაგიერ ხალხს უხმა-
რია ხონთქარი. ამავე ამბავს შეეხება შემდეგი ლექსიც:

თამარ დედოფალი ვიყავ
ქებული სოფლის კიდემდე;
ზღვაში ჩავუშვი ხომალდი,
ხმელეთი ჩემსკენ მოვიგდე,
არზრუმსა დავსდევ ბეგარა,
ისპანს ხარჯი ავიღე,
ამდენის საქმის მოქმედმან
ცხრა ადლი ტილო წავიღე.
(ვარიანტი) უბისს ავაგე საყდარო
უწელოსა წყალი ვადინე,
ისპანს დავსდევ ბეგარა,
სტამბოლს ხარაჯი ავიღე,
თეთრს ზღვაში რკინა ჩავაგდე,
ხმელეთი ჩემკენ მოვიგდე.
ამდენის საქმის მოქმედმან
ცხრა ადლი ტილო წავიღე.

ქართ ცხოვრებაც აღნიშნავს, რომ თამარი ჰფლობდა შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე, ტრაპიზუნტიდგან დარუბან-

ქართველთა მატანე

67

დამდე, ხაზარეთისა და რუსეთის საზღვრიდან შუამდინა-
რემდე, და ერანსაც ძლევა-მოსილად ებრძოდნენ მისნი მეომარ-
ნი. თვით თამარი ამბობს (ქ. ცხ., გვ. 310):

ერანს ებრძოდეს ჩემ-მიერ მისთა სპათა
ჩვენი მხედარნი, მოსავნი შენნი, სძალო,
მოსწყლნეს, მოსწყვიდნეს აგარის ნათესავნი;
მუნით მოხმულთა ნიჭთაგან ერთსა ამას
შენდა შევწირავ, მიოხე ძეებრ, ღმერთო.

„თამარიანი“. (ტ. 94):

უკლებობს ლალი, მბრძოლთ გულის მდალი,
სპარსთა სისხლისა დანაკლებანი!
ბედ-დიდობს მრავლად, აქვს სვე დიდ ვალად:
პონტოს ზღვისითგან არს უფლებანი.
უძრწის შა მალი, სთქვა: „შამალი
მის კერძ მისტაცნა მცბიერებანი“.*)
ელტვის ხალიფა, იტყვის შარიფა:
აწ გაგვიცუდდა სჯულის დებანი“.

3. სვანთა თქმით:

თარგმანი

თამარ დედოფალ ანისგვეჯდა,
თხუმარს ხანგანდა ზურჩია,
შდიმარს ხოწიბდა ლეშდიმი,
თერარ ხოშიდ იაგუნდიშ,
შდიქარ ხოშიდ მარგალიტიშ,
ჰაყები დაგი ხანდან ვოქვრეშ,
ყიას ხაბუდა ჰემმარე,
ქამენ ხაქუდა აბჯარი,
ისგან ხაქუდა ატლასი,
მეხრარს ხასდანდა ხეშნაგრე,

თამარ დედოფალ მობრძანდა,
თხემს ჰქონდა ზურჩი,
ყურებს ეკიდა საყურე
თვალეზი ჰქონდა იაგუნდის
კბილეზი ჰქონდა მარგალიტის
ყბეზი ჰქონდა მოოქრული
ყელს ება იაშმი,
გარედან ჰქონდა აბჯარი,
შიგნიდან ჰქონდა ატლასი,
მხრებს ეცვა სამხრეზი,

*) შამელმა (სირიელმა) მისი მხარე დაიჭირაო. სთქვა შეძრწუნე-
ბულმა შაჰ-მალმა (აჩქარებულმა).

ჭითხარდ ხასდანდა ჯაჭვარე,	წვივებს ეცვა საწვივები,
ჩაფლარდ ხასდანდა ჩექმარე,	ფეხთ ეცვა ჩექმები,
ჩაჟს ხასგუნდა ქვიშე ფერი,	ცხენს იჯდა ქვიშა-ფერს,
ჰუნგირ ხოგანდა ლიშკადი,	უნაგირი ჰქონდა მოჭედილი,
ჰუნგირდ ხოთრაფ ვოქვრე ახად,	უნაგირი ოქროსეული,
საძუვდ ხაბუდ ვოქვრე კოპარ,	საძუედ ება ოქროს კაპარი,
ჰალვირდ ხოსდან ვოქვრე რახტი,	აღვირად ოქროს რახტი,
საგუუ ხოგან ვოქვრე ბუმტარ.	საგულედ ოქროს ბუმტები.

4. სიბრძნით, სიუხვით განთქმული
 მკვდარიც ვერ ვპოვეთ სად არი!
 ქვეყნად ვეძიეთ, გერ ვპოვეთ
 სოფლის მნათობის სადარი!
 მისებრ მნათობი სად არი –
 ბრწყინვალე მზისა სადარი!

შეადარეთ ამას შავთელის ტაეპი 3:

მე ადამისი მსგავსად ამისი
 ვისცა ეხილვონ, მამცნონ სად არი?
 ღმერთმან სამოთხით მოგვცა სამოთ ხით
 ეთერ ბრწყინვალე, მზეებრ სადარი;
 აღმოსავლეთით და დასავლეთით
 სამხრით ჩრდილომდის ჰპოონ, სად არი
 ზესკნელს ქვესკნელით დხ გარესკნელით
 უკანასკნელით უფსკრულ სადარი?

რუსთაველიც სწერს დავითისა და თამარ-მეფის შესახებ
 (ვეფხ. ტყ., ტ. 1582):

მე მათად საკამათებლად,
 ვინ არის აღმოსავლეთით
 დასავლეთს ზართა მარებლად,*)
 ორგულთა მათთა დამწველად,

*) ზართა მ ა რ ებლად: ზმად – თ ა მ ა რ ი.

დავითის ქნარი ვითა ვთქვენე,
სიჩალხე, სიხაფეთანი!

არიან კიდევ მრავალი სხვა გადმოცემანი და თქმულებანი
თამარის შესახებ, რომელნიც ამ დიდებული მეფის ისტორიის
სინამდვილეს მოწმობენ.

ე. ერეკლე მეორე.

- ა. კამპულაი შეიკაზმა თოფითა და ჯინჯილითა:
„უნდა ქალაქსა მივადგე, ამოვხოცო შიმშილითა.“
ეს რომ ელექლემ გაიგო, გადაბრუნდა სიცილითა.
ერეკლემ ხმალსა გაიკრა, საფრები მოამზადაო,
შიგ ჩასხა მარჯვე ბიჭები, ესროლა ჩქარა-ჩქარაო;
ზარბაზნები დაადევნა, თხებივით დაილალა.
შარშან შემძვრალნი ჩირგვებში, დღესაც არ გამომძვრალანო.

ლექსში ერი გადმოგვცემს ერეკლე მეფის ბრძოლის ამ-
ბავს აბდულაზეგთან 1748 (საქართ. ისტ., გვ. 439).

- ბ. ერეკლე ბატონიშვილი
განა უბრალო კახია?!
საგურამოს ლეკის ჯარი
მარტომან შუა გახია!

ერს დაუხსოვნია გმირული ბრძოლა ჯერ ისევ ყრმა
ერეკლესი ლეკებთან, საგურამოს 1733 წელს, როდესაც
მარ მართლაც, ლეკის ჯარი არა თუ შუაზე გიხია, არამედ,
თითქმის, მთლადაც ამოსწყვიტა.

3. ლევან ერეკლეს ძე.

ხმალი სჭრის ბაგრატოვნისა
მეფისა რეკლესიო...
ნეტავი გამაცნობინა,

ლევანს უქებენ შვილსაო:
აჯობა თევის მამასა
სანამ იცვლიდა კბილსაო,

**ურჯულო გამომეტვრია,
როგორც ნაპირი ტყისაო
თუ ლევან იქით მიბრუნდა,
საქმე სჭირს დალისტნისაო!**

ლევანი სამხედრო საქმის კარგი მცოდნე იყო. რუსეთი-დან რომ დაბრუნდა, მორიგე ჯარი დააწესებინა მამას. ბუტკოვი ამბობს (1, გვ. 288): „გულოვანმა ბატონიშვილ ლევანმა, ერეკლეს უფროსმა ძემ, ამ მორიგე ჯარით თითქმის მთლად მოსპო ძარცვა მთიელთაგან. გარნა ლევანი რომ გარდაიცვალა 1781 წელს..., ყოველივე მოიშალა.“ მანამდის კი ფშავლებიც ასრე იხვეწებოდნენ:

**გვიშველე ჩვენო ლევანო,
გექნებით უნჯნი ყნანიო.
მოვიდა ძალლი მუცალი,*)
ბეგრად მოგვთხოვა ქალიო...**

ზ. თორღა და თორღაისძენი.

გმირის თორღას ძენი ფრიად განთქმულ იყვნენ თამარმეფის ჟამს და „კახეთის თავად“ ითვლებოდნენ (ქ. ცხ., 297).

რომ მართლაც თორღას დიდი სახელი და გავლენა ჰქონია კახეთში, ეს მტკიცდება მრავალის შენობის ნაშთებით, რომელთაც თორღას სახელი ჰქვიათ. გადმოცემით, სოფელი კაკი წინად ქალაქი ყოფილა და სახელად რქმევია „ათას და ერთ კომლოვანი თორღა“ ლაგოდეხის თავს, აგრედ-წოდებულ „დარუბანდის კედლის“ დჰასაწყვედს, არის ძველი ციხე – თორღა. ამავე სახელის ციხე არის ალაზნის ტოტს ლოპოტის თავს, შაღალს გორაზე, და აგრეთვე ხევსურთა სოფელს მუცუმში.

*) ლეკთა ბელადი.

ფშავ ხევსურთა გადმოცემით, თორღა ყოფილა ბაგრატოვანთ ნაბიჭვარი, ხევსურეთში აღზრდილი და ხევსურის ქალის შვილი. ბეგარა მას უღია, სხვათა შორის, ფშავ-ხევსურებისაგანაც, ამიტომ ესენი გადამტერებიან და მოუკლავთ. აი, სახალხო ლექსი როგორ მოგვითხრობს ამ ამბავს:

ანდაკით ამოემართნეს
მონადირენი ორნიო...
მოზუბუნებდა თორღვაი
როგორც მანძილა ხარიო.
– სადა რა იყავ, თორღვაო,
სად რა აუშვი ალიო?
– ემანდ სამ ვიყავ მუცუსა,
ბეგარას მოუმატეო;
თქვენც უნდა მამცეთ ფშავლებო,
თითო შიშაქი ცხვარიო...

თოთამა მონადირემ ჰკრა ისარი და მოკლა თორღვა.

ქართ. ცხოვრებით (გვ. 384) თორღვას ბოლო ასრეთი იყო: ბითო ყაენმა დაიბარა დავით ლაშასძე (1243 – 1269). მან სახლის გამგებლად დაუტევა თავისი ცოლი ჯიგთუ ხათუნ და მესტუმრე ჯიქური და თითოეული თემი ჩააბარა თავის დიდებულებს. კახეთი მისცა პანკელს (პანლისელს) თორღვის. უბრძანა ყველას: დედოფლის ბრძანებას დაემორჩილენითო. მეფე წავიდა. თორღვამ იფიქრა, მეფეს ბითო აღარ გამოუშვებსო, უკუდგა პანკის და კახეთი თავისთვის დაიჭირა და აღარა მორჩილებდა დედოფალსა არცა მესტემრუს ჯიქურსა. ბითომ შეიწყალა დავით მეფე და უკანვე გამოისტუმრა. დავით ზერეთს რომ მოვიდა, ყველა დიდებლნი მიეგებნენ, გარდა თორღვასი. მეფე ტფილისს მოვიდა და აქედგან მრავალგზის მოუწოდა თორღვას. არ მოვიდა. მაშინ გაუგზავნა ბერი ხორნაბუჯელი. თორღვამ ალავერდს წაიყვანა და ასრე დააფიცა: „ამოვსწყდე უშვილოდ, თუ გევნოს რამეო“. თორღვა უშვილო იყო და ხორნაბუჯელს ჰყვანდა ძე, შალვა,

72

მოამბე

მრავალშვილიერი. ამის შემდეგ წამოჰყვა ხორნაბუჯელს. ტაბახმელას რომ მოვიდნენ, თორღვა შეიპყრა ჯიქურმა, და დედოფლის ბრძანებით კლდეკარის უფსკრულში გადაჩეხეს. ფიცის გატეხისათვის ალავერდის წმ. გიორგიმ ბერის ხორნაბუჯელის თესლი ამოწყვიტაო ისრე, რომ გადარჩა მხოლოდ ერთი სული, შალვა.

წ. ნუგზარ († 1619 წ.) და ზურაბ († 1629 წ.)
ერისთავნი.

ქართლის ცხოვრება ამ მტარვლების შესახებ ისე დაწვრილებით არ ლაპარაკობს,**) როგორც თვით ხალხი. ფშავხევსურთ ზეპირ გადმოცემა სავსეა ამ მამულისა და სამშობლოს მოღალატე კაცების ამბებით.

ხევსურეთშია ზურაბო,
ვერ იქამ ერისთობასა:
გაგიწვრილდება კისერი,
ვერ შესძლებ ქვეითობასა.
ხევსური კაცი უტია,
ქალუნდაურის ფრანგულმა
ხმალ შუქი გამოუტია...
ზურაბო, დაჯე, დაგვეხსენ,
ნარჩომნ ვართ შენის ხმლისანი,
თორ ჩვენაც შამოგეცდებით...
ღულის ძირს წისქვილნ დაბრუნდეს
ზურაბის სისხლის წყლისანი...

ამ ზურაბის წინად მტარვლობდა ნუგზარ ერისთავი, მამა ზურაბისა. ხალხს მისი ერისთაობის დრო ასრე დაუხასიათებია:

ნუგზარ ერისთვის დროსაო, –
სისხლის წვიმების დროსაო!

*) ქ. ცხ., 39.

**) იქვე, 40.

ამ ერისთავების შესახებ შვენიერი გამოკვლევა ნ. ხიზანაშვილის იხ. „ივერიაში“ (1888, №№ 238 და სხ.)

თ. ისტორიული თქმულება .

**ყორღანასძე ქარაფრინდა,
ხელი რომ ჰკრეს, გარდაფრინდა.**

ეს თქმულება დაშთენილა ხალხში მას შემდეგ, რაც ყორღანასძემ გასცა მეფე სვიმონი (1558 – 1600 წ.)

ამ მეფის ერთგული სპასპეტი საჩინო ბარათაშვილი მო-

დიოდა კოჟრიდგან, გზაზე შემოეყარა კახაბერ ყორღანაშვილი, მეფის გამცემი. საჩინომ შეიპყრა, ხელი ჰკრა და გელიყარის კლდეზე გადაჩეხა და მიაძახა: „უკეთუ კეთილ არს განცემა მეფისა და ქვეყნისა, იხილე აწ შენცა“. ამის შემდეგ კახაბერ ყორღანაშვილი საანდაზოდ გახდა და მის მაგვარ მოღალატის და უჭკუო კაცის შესახებ ერი იმეორებდა (და იმეორებს) ზემორე მოყვანილს ლექსს (იხ. ქ. ცხ., გვ. 28).

ი. მგზავრ-მეომრის ნაწერი:

„ქნ კნსა სივ (=1528) მიიცვალა იმერელი ბატონიშვილი ვახტანგის ცოლი კახთა მეფის ასული ხვარამზე. ქნსა სიზ (1529) მიიცვალა ქუთათელი გერასიმე, იანვარს ი. ამასვე წელიწადსა დაჯდა მათი ძმისწული სვიმონ და წარვიდა და ეკურთხა საყდარსა ბიჭვინტისა. ამასვე ქნსა მეფეთ მეფემან ბაგრატ განყო ლიხთ იმერი სამ საეპისკოპოსოდ. ბრძანებითა აფხაზეთისა კათალიკოზისა აბაშიძისათა. ინება ღვთივ გვირგვინოსანმან მეფემან მეფეთამან ბაგრატ და დედოფალთ დედოფალმან ელენე, დიდისა და ცათა მობაძავისა საყდრისა, ახმალისა იერუსალიმისა, გენათისა ეპისკოპოზისა მელქისედეკისა საყვარელისძისა (საუკუნოდმცა არს ხსენება მათ!) ამასვე დროსა იმავე პატრონმან გაიჩინა ხონელ ეპისკოპოსად ჩხეტისძე მანოელ, იმასვე აფხაზეთისა კათალიკოზისა ხელითა საყდარ-

74

მომბე

თა შიგან ბიჭვინტისათა. ქნ კონი იყო სიზ (1529), წარვედით აფხაზეთს საკურთხეველად ივნისსა კ. ამას ჟამსა მონაზონ იქმნა გიორგი, ძმა დავით მეფისა და უწოდეს სახელად გერასიმე, და ბაგრატცა, ძმა მეფის, დავითისა და გიორგისა, რომელი უფლებდა მუხრანს, იგიცა მონაზონ იქმნა და უწოდეს სახელად ბარნაბე. ხოლო რა ჟამს მონაზონ იქმნა ბაგრატ, მპყრობელი მუხრანისა, და ესხნეს ძენი ოთხნი – ერეკლე, არ.... ჩილ, აშოთან და ვახტანგ, მაშინ მტკიცედ ეპყრა ქართლი მეფესა ლუარსაბს. ხოლო კათალიკოზი მელქისედეკ პირველვე განძებულ იყო და იდგა მონასტერსა არმაზისასა და იყო კათალიკოზად გერმანე და ტფილელად დომენტი და მროველად – გედეონ. ქნსა სით (=1531) ივლისსა ია მიიცვალა მხეცისძე სარგის. ხოლო ოდეს დაიპყრა ქვეყანა სპარსეთისა შაჰისმაილ, მაშინ წარმოემართა და განიგულა დაპყრობა საქართველოსი.

მოვიდა ძალითა დიდითა და სპითა ურიცხვითა და დაიბანაკა აღჯაყალას“... (ქ. ცხ., გვ. 271)... დაიწყო ჩვენმა ლაშქარმა მოდენა... მივედით ზედათმოგვს და თმოგვის ქალაქი მოვარბივეთ და ისევ ზედა-თმოგვს ამოვედით, და პატრონი დედისიმედი იქ მოვიდა და ორშაბათს ვანის ქვაბს მოვადექით და იერიშით ავიღვეით და პარასკევს დღეს ავიყარენით, ჩაუდეგით, რჩეულიანი შემოვიწყვენით, კვირას დღეს ოლადის ქვაბი ავიღვეით. ამოვედით კარწახს, დავდეგით ივლისსა ით დღესა... (ქ. ცხ., 290).

ესრეთი ძვირაფასი ცნობები მემატთანეს მესხურ ამოუწერია დავითნის ქრონიკიდან, რომელიც სრულად გამოსცა ე. თაყაიშვილმა.

2. ენა ქართლის ცხოვრებისა

რახან გავიცანით ქრონიკები, რომელნიც ფეადგენენ ერთეულს დიდს კრებულს ქართლის-ცხოვრებად წოდებულს, საჭირო აღარც კი იყო ამ კრებულის ვითარცა ისტორიულის ძეგლის. სინამდვილის აღსანიშნავად შევხებოდით მისს ენასაც. გარნა ჩვენ მაინც რაოდენიმე სიტყვას ვიტყვით ამ საგნის შესახებაც.

ქართველთა მატთანე

75

უწინარეს ყოვლისა უნდა შევნიშნოთ, რომ როდესაც ქართველები ამბობენ, ესა და ეს თხზულება დაწერილია „ანტონის ენით“, „რუსთაველის ენით“, „ათონის მამათა ენით“ ანუ „პეტრიწონულით“, „ჩახრუხაულით“, „არჩილურაით“ და სხ., ამით იმ აზრს ჰხატავენ, – ამა თუ იმ წიგნის დამწერი ვის ჰბაძავდა, ვისი „ენით“ სწერდა, ჰბაძავდა იგი ნტონი კათალიკოზის წაბლალულს და მოუხეშავს ენას, თუ სწერდა მოკაზმულის და ძლიერის ენით რუსთაველისა ანუ ღვთიურ ენით შავთელისა, ფილოსოფოს პეტრიწონელისა ანუ მეთათე საუკუნის მრავალ მოღვაწე მამებისა.

რადგან ქართლის ცხოვრების შემადგენელი ქრონიკები და წყაროები დაწერილია სხვა და სხვა დროს სხვა და სხვა პირთაგან, ამის გამო ამ ქრონიკებისა და წყაროების ენაც ერთნაირი არ არის. და ამიტომაც ენის მხრივ ქართლის ცხოვრებას ჩვენ ვყოფთ შემდეგ ნაწილებად, სახელდობრ:

1. არაბთა მფლობელობამდე

2. ოქროს საუკუნის დასასრულამდე
3. მონგოლთა ხანას დასასრულამდე
5. ანტონის ეპოქის დასასრულამდე.

ქართლის-ცხოვრების ამგვარად განაწილების მიზეზს გვაძლევს თვით ჩვენის მატრიანისვე ენა.

ა. წარმართულ დროინდელი სახელები თვეებისა გვხვდება მხოლოდ პირველს ხანაში.

ბ. არაბული და მონგოლური სიტყვები პირველს ხანაში არ არის; თუ სადმე გვხვდება ამგვარი სიტყვა, იგი უსათუოდ შეტანილია მერმენდელ გადამწერლებისაგან.

გ. ძველი სიტყვები თანდათან იცვლებიან:

ზორვა წირვად

პიტოტა ბიჭვინტად

ეგური ეგრისად, **საეგროდ**, **ჭყონდიდად**, **ოდიშად**.

ოვსეთი ოსეთად

დარუბალ (დარლალან) დარიალად

აფშილი აფხაზეთად

სეფეწული ბატონიშვილად

მამის-მამა პაპად, **ბაბუად**

დედის-დედა დიდელხდ, **ბებუად**

მამის ძმა ბიძად

ჭყორი მუხად*)

დ. **მამფალი, ძუძუსმტე, მამამძუძე, ბღვარი...** გვხვდება დაახლოვებით მე-X საუკუნემდე.

ე. არაბთა მფლობელობის ჟამს შემოდის სიტყვები **ლურსმანი, მადრიბი, მაშრიყი, ამირა, აქიმი...**

ვ. **ერისთავთ-ერისთაობა** შემოდის, დაახლოვებით, მე VIII – XI საუკ. და მალე ისპობა.

ზ. მე XI საუკუნითგან, დაახლოვებით, არსებითი ზმნის Imperfectum-ი იცვლება ვნებითი ზმნის ყოფა-ს imperfectum-ად.

წარსული უსრული (imperfectum):

სვანურად	მეგრულად	ძველ ქართულად	შემდეგ
ხვ-არდ	ვ-ორდი	ვ-არიედ	ვიყავ
ხ-არდ	ორდი	ხ-არიედ	იყავ
არდ-ა	ორდ-უ	არიედ	იყო

ფ. ზენა სოფლად უწინ იწოდებოდა ქართლი და მერმე მესხეთი. ნეკრესს ძველად ერქვა **ნელქარი, ნენქარი.**

თ. თანდათან სრულიად გადის ხმარებიდან ასრეთი ფორმები:

*) ჭყორი დღეს მეგრულში ჭყონ-ად იხმარება. დავით და კოსტანტინეს ცხოვრებაში, როგორც უკვე ვთქვით, საცა ქართლის-ცხოვრება ჰხმარობსო მ უ ხ ას, იქ მამათა ცხოვრება ისევ ძველს ჭ ყ ო რ ს სტოვებს. მაგალ., „სანახებსა ჭყონდიდისასა, რომელ არს მეგრელითა ენითა მუხადიდი (ქ. ცხ., 174). „სანახებსა ჭყონდიდისასა. რომელ არს მეგრულითა ენითა ჭყორიდიდი (მამათა ცხ., № 170, გვ. 159).

ქართველთა მატიაწე

77

შეუკვეცსცეთით (ქ ცხ., 78)=უკვე შევცდით
შემომცასრულიყო (178)=შემოსრულ მცა იყო
ხუილსა-დღე (73)=ხვალ, ხვალინდელ დღეს,
სადადთმე (98)=საიდგანმე, საიდანმე.
დაგატეობებ (111)=დაგატეებინებ
სიტყუად საეროდ (128)=ს. ერისადმი, საეროდ, საზოგადოდ სათქმელი სიტყვ.
მიგცნე სპარსნი (129)=მოგცე სპარსნი (შენ ანუ თქვენ).
მოკუდინ (130)=მოკვდი (ინგ. მოკ).
დილუამით (133)=დილომით, დილმით
მინებ (136) ანუ მინა=მინდა, მნებავს.
მტკურადმღე (150)=მტკვრამღე
ხვასტაგი (172)=ხვადაგი,
მაქუნდა (178)=მქონდა, მაქვნდა
გაადგა (186)=გაწუდგა
გორგასალი (188)=გორგასლანი
ვეჟინი, უჟარმა (196)=ვეჯინი, უჯარმა
ეყოდა (205)=ენათესავებოდა; „ეყოდა მამის ძმის წულის წულად“.

ი. იცვლება მართლწერა:

აგოვსტოსი – აგვსტო – აგვისტო
ჩუწნ – ჩუენ – ჩუნ – ჩვენ (ინგილ. ჩონ, მეგრ. ჩქი)
საბერძნეთა – საბერძნეთი
კტოეთი – კხოეთი – კახეთი
ოვფალი – ოვალი – უფალი

ამენ – ამინ
 თაყუანისცემა – თაყვანისცემა
 ცხორებად – ცხოვრება
 პატრიაქი – პატრიარქი
 ბოდი – ბუდი – ბოდბე
 საბასტანით (ვარიან. 47) – საიდგან
 მღდელი (59) – მღუდელი – მღვდელი მღჭდელი (ინგ.
 ღდელ)

78

მომბე

დღენდელად დღედმდღ – დღევანდლამდე
 ჰრქუა – ჰქუა – რქვა

(სვანურად)

მ-ქუა	მ-ქვა	მა-ქუ
გ-ქუა	გ-ქვა	ჯა-ქუ
ჰ-ქუა	ჰ-ქვა	ხა-ქუ

უკუანადრე დავრჩი (35)=უკან რო დავრჩი
 ვად თავსა ჩემსა, რომელ არა წინარწ მოვკუედ (34)
 ვად ჩემს თავს,რომ წინათვე არ მოვკვდი.

ია. პიროვნებითი ნაცვლისხელი მი, მა, მე:

ძველად	მეგრულად	ქართულად
მო-მე-ც(ი)	ქო-მუ-ჩი	ქვე-მო-გვე-ც(ი)
მო-მი-ტევენ		მო-გვი-ტევე
	მა-პატიი	გვა-პატიე
ნუ შე-მი-ყვანებ	ნუ მიშა-მიყონანქ	ნუ შეგვიყვან გვიხსენ.

იბ. ფულის სახელები

ძველად:	მონღოლების დროიდან	შაბაზის დროიდან
დრაჰკანი	თანგი	აბაზი
ფლური.	ყაზანური	შაური
დუკატი	მანათი	

ალექსატი	ფული
პერპერა	გიორგული (გიორგი ბრწყ. ფული)
თეთრი (ვერც- ხლის ფული)	გროში (ოსმალ. ყურუშ)

ივ. მონღოლური (თათრული) სიტყვები და ფრაზება

ჯილ – წელიწადი	თენგრი – ღმერთი
ყალღუნ – თავცი	მანგუ – უკვდავი

ქართველთა მატიაზე

79

უქურ – ზროხა	ქუჩუნ-ძალა
ფარსინ – ავაზა	ქუჩუნდურ – ძალითა
თავლინ – კურდღელი	აჰლა (არაბ – ღმერთო (გვ. 363)
ლული – ვეშაპი	ულდაჩ – მეხმლე (379)
მოდლი – გველი	სუქური – საგრილობელი
მორილ – ცხენი	ყაფჩაჩ – მეტანისამოსე
ყონი – ცხვარი	ბაშმაყ – ქუსლიანი ფოსტლები
მიჩინ – ყაპუზუნა	ყორჩი – მცველი
თაღან – ქათამი	ევჩი – ეზოს მოძღვარი
ნოხინ – ძალი	მანღულ – თათარი (მონღოლი)
ყაყაინ – ღორი	დუმანი – ბევრი (10,000)
ქუნჯით – კერპთაყვანისმცე-	ქოუნ – ბატონიშვილი
ყურნუ – საბჭო [მელი	ყარაული – დარაჯი
ნოინ – ერისთავი, მთავარი	დივანხანა – სამჯავრო სახლი
შინა – ციხის მცველი	(423)

„თენგარიმეთუ ქაურქურბაჲ,
ბედარმეთუ ბუირლაჯი“.
„მან ქუშტემ ჩაღატარ“

„ვითა ღმერთი გრგვინვიდეს
ვითა აქლემი ბულრობდეს“.
„მე მოვკალ ჩაღატარ“

ესა და ამისთანა სიტყვები და ფრაზები მატიანის (ქართ-
ლის-ცხოვრება) ძველს ნაწილში არ არის, არამედ მხოლოდ
ქ. ცხოვრების 342 გვერდს ქვემოდ.

**3. გადასხვაფერება და გარყვნა მატიანის
მოთხრობისა**

რომ ძველი ნაწერები ხშირად ირყვნებოდა დროს განმავ-

ლობაში, ეს ვიციტ მსოფლიო ისტორიიდანაც და საღმთო წერილის მატანიდანაც. ქართული წიგნებიც არ უნდა გამოირჩეოდნენ ამ საზოგადო წეს-კანონიდან.

რახან გამოიცემოდა წიგნი, ე. ი. ხელნაწერი ერდალ ერთ ცალად დაიწერებოდა, მისგან იღებდნენ პირს, ერთს, ორს თუ ბევრს და უგზავნიდნენ სსვა მონასტრებს, სხვა და სხვა სავა-

80

მომბე

ნეებს; ამ სავანეებსა და მონასტრებში კიდევ გადმოსწერდნენ ხოლმე პირებს და თავის მხრივ ავრცელებდნენ ხალხში, მიდამო მონასტრებსა და სავანეებში.

ხშირად, პირვანდელ ხელნაწერის მესამე, მეათე თუ მეოცე პირი დედნად ხდებოდა და მისგან ისევ გადაჰქონდათ პირი როგორც ნამდვილ დედნიდან. საკვირველი იქნებოდა, წიგნის გამომცემლობის ამგვარ წესის გამო პირვანდელი დედნის ნაწერი მერმენდელს მისს პირებშიაც შეურყვნელი ყოფილიყო.

ჩვენ გვაქვს უტყუარი ცნობები, რომ ძველი ქართული წიგნები, დაწერილნი მე X საუკუნემდე, საკმაოდ შერყვნილიყო და ამის გამო ათონის მამებმა მე X სა და მე XI საუკუნეში ესრეთი წიგნები ხელახლა გადაშინჯეს, შეასწორეს ანუ ახლად თარგმნეს. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ბრძენი კაცები მოწიწებით და დიდის სიფრთხილით ასრულებდნენ საქმეს, მაინც მათს ნაწერებშიაც შეპარულა არა ერთი „მრუდი“ და შეცდომა, რასაც, როგორც სჩანს ჩვენ მიერ განხილულ ხელნაწერებიდან, აღნიშნავენ მათივე „უცბად მჩხრეკელები“. ამ „უცბად-მჩხრეკელებს“ ანუ, ეხლანდებულად რომ ვსთქვათ, კორექტორებს მინდობილი ჰქონდათ წიგნის გადაწერის შემდეგ ახალის ნაწერის ძველთან შედარება, დედნის თანახმად გასწორება, დაკლებულის დამატება, დამატებულის გამოკლება, „მრუდის“ გამოფხეკა და „სწორით“ შევსება. უცბად-მჩხრეკელის შრომა გადამწერისაზედაც დიდი და საპასუხო იყო.

გარნა ყველა წიგნს არა ჰყვანდა უცბად-მჩხრეკელი: ხშირად საქმე თავდებოდა გადამწერლის ხელით და მისს შეცდობ. მებს მის დედნიდან სხვა გადამწერლები იმეორებდნენ.

ჩვენ გაგვიკვირდებოდა, რომ ქართლის-ცხოვრებას ჩვენამდე „მრუდებ“ აცილებულს მოედწია, მით უმეტეს, რომ ეს დიდი წიგნი დაწერილია არა ერთის კაცისაგან, არა ერთს დროს, არა ერთის ენით.

ისეთი თხზულებანიც კი, როგორც „ვეფხის-ტყაოსანი“,

„ახდულმესიანი“ და „თამარიანი“, შეურყვნელად, შეუმატებლად აწუ შეუნდობლად ვერ გადარჩნენ.

დიახ, ჩვენ არა თუ არ უვარ ვყოფთ, რომ ქართლის-ცხოვრებაში არის შერყვნილი ადგილები, პირიქით, კიდევ აღვნიშნავთ, რომ ამგვარი ადგილები ბევრია, მეტადრე მატია-ნის ძველს ნაწილში, მე VII – IX საუკუნემდე.

ესრეთი შერყვნილება მოჰხდა სხვა და სხვა პირთა წყალობით, სახელდობრ გადამწერლებისა, შემმუშავებლებისა, გამომცემელ დამბეჭდველებისა და სხ.

აღვნიშნავთ, ამათგან ვის რა წილი ხვდება ქართველთა მატია-ნის შერყვნაში.

მ. ჯანაშვილი

(შემდეგი იქნება)

უცხოეთის მიმოხილვა

1. დრეიფუსის საქმე და დემოკრატიის ძალა საფრანგეთში. – 2. მომავალი არჩვნები გერმანიაში. – 3. ესპანია

დიდი ხანი არ გასულა მას შემდეგ, რაც დრეიფუსი და-აბრუნეს „ემშაკის კუნძულიდან“ და მეორედ გაასამართლეს, მაგრამ როგორ არ ჰგავს მაშინდელი საფრანგეთი დღევანდელს, როცა სახელგანთქმულმა დეპუტატმა ჟორესმა ისევ აღამალა თავისი მქუხარე სმა უდანაშაულოდ დასჯილ ადამიანის უფლების აღსადგენად!

მაშინ მდგომარეობის ბატონი გალ ებული ამაყი გენერლები იყვნენ, იეზუიტების სასახელო აღზრდილები. როგორის რიხით და როგორის გაბედულები კიცხავდნენ და სამშობლოს მოღალატის სახელით ნათლავდნენ ყველას, ვინც კი ბედავდა და სიმართლეს, ადამიანის უფლებას ესარჩლებოდა.

ყალბის მქნელობა, ცილის წამება, საშიშ ცრუ ხმების გავრცელება და კიდევ ყალბის მქნელობა აი ის იარაღი, რომლის საშუალებით გაიმარჯვეს გენერლებმა და მათმა პატრონ იეზუიტებმა რენის პროცესში და სრულებით უდანაშაულო კაცი მეორედ იცვნეს დამნაშავედ. მაშინდელი მთავრობა იძულებული გახდა სასამართლოს დანაშაულის გასასწორებლად დრეიფუსი ამნისტიაში მოექცია, მაგრამ ამნისტია ხომ სიმართლის გამარჯვება არ არის; ამნისტია პატიებაა და მხოლოდ ბრალიანს ესაჭიროება. რათ უნდა პატიება უბრალოს, მართალს!

სახელოვანი ზოლა, რომლის ძლიერმა ხმამ შესძრა მთელი საფრანგეთი და უცხოეთიც, რენში დამარცხდა, მაგრამ საფრანგეთი საფრანგეთი არ იქნებოდა, რომ არ გამკლავებოდა მის სახელის გამტეხ ბნელ ძალას და შემფოთებული საზოგადოებრივი სინიდისი ხალხისა არ დაემშვიდებია.

ქართველთა მატიანე

ა.გადამწერი.

1. ჩვენ დღეს გვაქვს აგრეთვე ე. თაყაიშვილის-მიერ დაბეჭდილი ვახტანგ მეფის წინა დროის ქართლის-ცხოვრება; მისი დედანი გადაწერილია 1646 წლამდე როსტომ მეფის მეუღლის მარიამისთვის, ე. ი. მაშინ, როდესაც ვახტანგი ჯერ არ ზრახული გვაქვს აარეთვე მე X11 საუკუნეში ფეხურად ნათარგმნი ქართლის ცხოვრება, Chronique armenienne-ში შეტანილი.

ჰირველი ვარიანტის გადამწერს და მეორის მთარგმნელს საკმაოდ შეურყვნიათ „ქართლის ცხოვრება“. ხუცურის კარგად უცოდინარობისა თუ გაუფრთხილებლად წერისა და თარგმნის გამო მათ აპრევიათ ასოები და გაურყვნიათ შემდეგი საკუთარი სახელები:

ქ. ცხოვრებით: Chron-arm. მარიამის ვარიანტით:

შიომ	ბიომ	ბიომ
არშაკ	არბაკ	არბაკ
არდაშირ	არდაბირ	არდაბირ
მოზიდან	მოშიდან	მოშიდან
შაბურ	ბაბურ	ბაბურ
ჯუანშერ	ჯუანშერ	ჯუანშერ
და სხ...		

*) იხ. «მოამბე» № 4. 1903 წლისა.

ესრეთი შეცდომა მომხდარა იმიტომ, რომ ხუცურად დაწერილს ქართლის ცხოვრებაში გადამწერსა თუ მთარგმნელს შეშლიათ მსგავსი ასოები,

ხუცური	და	მხედრული
ⴁ		ო
ⴂ		ბ
ⴃ		რ
ⴄ		ტ

ამისთანა შერყვნა და სიმახინჯე მართლწერის მხრივ მარიამის ვარიანტში ბევრია.

2. ქართ. ცხოვრებით მირიან მეფის მეუღლე დედოფალი ნანა იყო ბერძენი. ერთ ადგილას მემატეანის მიერ წერებულა რომ ამ დედოფლის ბიძა „ხუარა სნეული იყო“-ო. დროთა, განმავლობაში ეს ფრაზა გადასხვაფერებულა, სნეული ხუარა სუარასნელად (ხვარასნელად) გადაქცეულა!

ეს სიყალბე გამოირკვა მხოლოდ მაშინ, როდესაც აღმოჩნდა შეათე საუ კუნეში გადაწერილი შატბერდის კრებული. ამ კრებულში შეტანილი ქრონიკა მოქცევა-ქართლისად პირდაპირ ამბობს, რომ „ხუარა სნეულ იყო“*) და ნინომ გაჰკურნაო. (გვ. 36)

ბ. შემმუშავებულნი.

1. ქართლის ცხოვრების პირვანდელს ნაწერს გადასხვაფერებდნენ და ადგილ ადგილ განაახლებდნენ ქრისტომატიებისა და კრებულების შემადგენელნიც, რომ ადვილი გასაგები გამხდარიყო მოსწავლეთათვის და ერისა, რომელსაც ამ ძველად ნაწერებს უკითხავდნენ მღვდელნი ეკლესიებში. რომ ეს ასრე

*) ქართ ცხოვრება (გვ. 84): „1 მოგვი იგი მთავარი სპარსი სახელით ხ ვ ა რ ა ს ნ ე ლ ი ი ყ ო“. იგივე ქართულ. მოქცევით (გვ. 36): „მოგვი მთავარი სპარსი ხუარა სნეულიყო... იყო მთავარი იგი დედის ძმად ნანადსი დედოფლისად“.

ბისა შესახებ მცხეთის ჯვარის აღმართვისა.

ქარ. ცხ. (გვ.99)	მარ. ვარიანტი (გვ.103)	შატბ. კრებული (მე-X-ს)	მე-X-XI საუკ. კრებული*)
ყოველმან ქართლმან დღეინდელად დღედმდე	ყოველმან ქართლმან დღეინდელად დღედმდე	ყოველმან ქართლმან ვიდრე დღენდელად დღედმდე და ვიდრე უკუნისამდე	ყოველმან ქართლმან ვიდრე დღენდელად დღედმდე
და იყო რაოდენისამე დღისა შემდგომად მარტვილისა უკანისა	**)	და იყო რაოდენისამე ჟამისა შემდგომად მარტვილისა უკუანა	და იყო რაოდენისამე ჟამისა შემდგომად მარტვილისა უკუანა
იხილეს სასწაული დიდად საშინელი დღესა ოთხშაბათსა		იხილეს სასწაული დიდი და საშინელი დღესა ოთხშაბათსა	დღესა ოთხშაბათსა იხილეს საკვრველებად დიდი და საშინელი სასწაული.
აჰა ესე რა სვეტი ერთი ნათლისა სახედ ჯუარისა დგა ჟურსა მას ზედა	აჰა ესე რა სვეტი ერთი...	აჰა ესერა სვეტი ნათლისა სახედ ჯუარისად დგა ზედა ჟურსა მას	და აჰა ესერა სვეტი ნათლისად სახედ ჯუარისა დადგა ზედა ჟურსა მას
და ათორმეტნი ვარსკულავნი სახედ	და ათორმეტნი ანგელოზნი დაგვრ-	და ათორმეტნი ანგელოზნი და-

*) „აღმართება ჯვარისა“ (ხელნაწ., № 144) დავებუდეთ „ივერიაში“ (1898, № 185, 190, 191)

**) ცარიელი ადგილი ნიშნავს, რომ ვარიანტშია ციხე, ვით ქ: ცხოვრებაში.

22 მთავარი

გვრგვინისა გარემოს მისსა	გვირგვინისა	გვრგვინი იყვნეს გარემოს მისა, ეგრეთვე სახედ ათორმეტნი ვარსკულავნი დაგვრგვინებულ იყუნეს	გვრგვინებულ იყვნეს
ხოლო ბორცვი იგი ჯუარისა კმეოდა სახედ სულნელად	ხოლო ბორცვი იგი ჯუარისა კმეოდა სახედ სულნელად	ხოლო ბორცვი იგი ჯუარისად ერთსახედ კუმოდა სულნელად	ხოლო ბორცვი იგი ჯუარისად ერთსახედ კუმოდა სულნელად
და სდევდეს		და ვითარ ჰხედვ-	და ყოველი ხედ-

სასწაულსა ამას ყოველნი და მრავალნი უღ- რმთოთაგანნი მოიქცეს და ნათელს იღეს მას დღესა შინა.		იდეს სასწაულსა, მრავალნი ულმრთოთაგანნი მოიქცეოდეს და ნათელს იღებდეს და აღაშენებდეს ეკლესიათა	ვიდეს სასწაულსა მას, მრავალნი ოღთოთა განნი- მოიქცეოდეს და- ნათელს იღებ- დეს და აღაშენებ- დეს ეკლესიათა
ხოლო ქრისტეანე- ნი უფროს მორწ- მუნე იქმნებოდეს და ადიდებდეს ღმერთსა	მერმე კუა- ლად იხი- ლეს სხუა	და მერმე კუალად იხილეს სხვადასას- წაული პატიოსნ- ისა ჯუარისაჲ:	და მერმე იხალწს სხუად სასწაული პატიოსნისა ჯუა- რისაჲ: ვითარცა

*) აქ ც-დ ქვეულა თ-ანი პირველი სიტყვისა (ერ-თ) და ს-ანი მეორე სიტყვისა (ს-ახე). შეადარე: მამს=მადს=მაც (ვალად მამს, მამევეს, მადევეს); გვერდს=ინგ. გვერც (ახლოს)=მესხ. გუერც (სამი ქრონი., 89). ამავე კანონისა გამო: ათსამმეტი=ათცამეტი=ცამმეტი (ა-ნი ყველგან გამოტოვებულია: (ა) თერთმეტი, (ა) თორმეტი, (ა) ცამმეტი).

ქართველთა მატანიე 23

ცა ცეცხლი დგა თ ვსა ზედა მისსა შვიდ წილად მზისა უბრწყინვალესი	ვითარცა ცეცხლი დგა და ვითარცა ალი ეგზებოდა ზედა თავსა ჯუა- რისასა სამგზის მზისა უბრწყინ- ვალესი	ცეცხლი დგა და ვითარცა ალი აღეგზებოდა ზე-და თავსა ჯუარისასა შედ- გებოდა მზისა უბრწყინვალესი
ვითარცა სახმილი- სა ნაბერწყალნი აღვლენ, ეგრე სა- ხედ ანგელოზნი ღვთისანიაღვიდ- ოდეს და გარდამო- ვიდოდეს მას ზედა	ზედა დაად- გრამას ვით- არცა საკმი- ლისა	და ვითარცა სა- ჯუმილსა რად ნაბერწყალი აღ- ვალნ ძლიერად, ეგრე სახედ იყო: აღვიდოდეს ანგე- ლოზნი და გარ- დამოვიდეს ზე- და პატოისანსა ჯუარსა	და ვითარცა საჯუ- მილსა რად ნაბერ- წყალი აღვალნ ძლ- იერად, ეგრე სა- ხედ ანგელოზნი აღვიდოდეს და გარდამოვიდეს პატოისანსა ჯუარ- სა
ხოლო ბორცვ იგი ჯუარისა იძვროდა ძლიერად და ვი- თარცა სასწაული იგი დასცხრებოდა, აგრეთვე ძრვა იგი დასცხრებოდა	ხოლო ბო- რცვი	ხოლო ბორცვ იგი ჯუარისაჲ იხარებ და ძლიერად და ყოველი ქუეყანა იბრძვოდა და მთა- თა და ბორცუთა და ღელეთა არმური სულნელებსაჲ აღვიდოდა ცამდწ და კლდენი შეი- მუსრვოდეს და სუ- ლნელებაჲ დიდმა-	ხოლო ბორცვ იგი ჯუარისაჲ იხილგ- ებდა ძლიერად და ყოველი ქუეყანაჲ იბრვოდა და მთა- თა და ბორცუთა და ღელეთა არმუ- ლი ნისლისაჲ სულნელებსაჲ აღ- ვიდოდა, კლდენი შეიმუსრვოდეს და სულნელებაჲ დი-

ლი მიეფინებოდა ყოველსა ქუეყანასა და ესე არა ზედა- მოთ იყო და არ- ცა თანა წარსვლით, არამედ მყუვარ ჟამ და ჳმანი დიდნი ისმოდეს და ყო- ველი იგი ერი ჰხედვიდა მას და ესმოდა ოხრად იგი გალობისად	დი მიეფინებოდა ყოველსა ზედა ქუეყანასა და ესე არა ზედამოთ იყო, არცა თანა წარტაცებით, არა- მედ მყოვარ ჟამ ჳმანი დიდნი უხ- რიდეს და ყოველი იგი ერი ხედვიდა ამას და ესმოდა ოხრად იგი გალო- ბისად მას
---	--

ვითარცა იხილეს
სასწაული იგი,
დაუკვრდა ყოველ-
თა უფროსად და
უმეტესად ადი-
ებდეს ღმერთსა

შეშინდეს და დაუკვრ-
და ფრიად, შიშით და
ძრწოლით თაყვანის
სცემდეს პატიოსანსა
ჯუარსა და სიხარულითა
დიდითა ადიდებდეს
ღმერთსა

შეშინდეს და უკვრდა
ფრიად. ხილვად იგი
განუკვრდებოდა, შიშით
და ძწულით თაყვანის
სცემდეს პატიოსანსა
ჯუარსა და სიხარულითა
დიდითა აკურთხევდეს
და ადიდებდეს ღმერთსა

და ვითარცა
იქმნებოდეს სა--
სწაულნი იგი
წლითი წლად და
ყოველი იგი ერი
ხედვდეს, შიშით
და ძრწოლით მო-
ვიდოდეს თაყვა-
ნისცემად გულ -
მოდგინედ

და იყო რაოდენისამე
ჟამისა შემდგომად ვითა-
რცა სასწაულნი და ხილ-
ვანი დასცხრებოდეს ეგ-
რევე ძრვანი იგი დიდ
დიდნი და საშინელნი
დავესცხრეს და შემდგ-
ომად ამისა სხუანი მრავალნი
სასწაულნი და ნი-
შნი იქმნებოდეს ზედა
პატიოსანსა ჯუარსა ზე-
ცით გარდამო და ჰხედ-
ვიდა ყოველი ერი და
შიშით და ძრწოლით
მივლენედ თაყვანისცე-
მად გულსმოდგინედ პა-
ტიოსანსა ჯუარსა და
სიხარულით ადიდებედ
ღმერთსა

და იყო რავდენისამე შა-
მისა შემდგომად, ვითა-
რცა სასწაულნი იგი და
ხილვანი დასცხრებო-
დეს, ეგრეცა ძრვად იგი
დიდი და საშინელი და-
ვესცხრებოდა და შემ-
დგომად ამისა სხუანი
მრავალნი სასწაულნი იქ-
მნებოდეს პატიოსანისა
ჯუარისა ზედა ზეცით
გარდამო და ხედავნ მას
ყოველი იგი ერი და
შიშით და ძრწოლით
მივლენედ და თაყვანის
ცემედ გულსმოდგინედ
პატიოსანსა ჯუარსა და
წარვიდიან სიხარულით
და ადიდებედ ღმერთსა.

ქართველთა მატიაზე

მას ჟამსა რევის ძესა
მეფესასა ესვა ყრმა
მცირე წული, და
იყო სწეულ და მიწევ-
ნულ იყო სიკუდილ-
ად, და ოდენ მხოლო

მას ჟამსა იყო ვინმე
კაცი ერთი შოშიში
ღუთისაჲ, რომელსა
ერქუა რევ, ძმ მეფი-
საჲ, და იყო ძმ რე-
ვისა სწეულ და მი-

მას ჟამსა იყო ვინმე
კაცი ერთი შოშიში
მღვთისაჲ და მსახუ-
რი ქრისტესი, რომ-
ელსა სახელი ერქუა
რევ, ძე მეფისაჲ და

ესვა მათ	წევნულ სიკუდიდ	იყო ძ რვეისი სნე- ულ და მიწევნულ იყო იგი სიკუდიდ
მიიღო დხ დადვა იგი წინამე ჯუარისა წმი- დისა და ცრემლით ითხოვდა	რამეთუ იგი ხოლო მარტოჲ ესუა: მოი- ლო და დააგდო წინაშე პატიოსნისა ჯუარისა და ცრემლით ითხოვდა მისგან	რამეთუ იგი ხოლო მარტო ესუა მას. მოილო იგიდა დადვა პატიოსნასა ჯუარსა წინაშე და ცრემლით ითხოვდა მისგან:
უკეთუ მომიბოძო ყრმა ესე ცოცხალი, აღვაშენო კუბო საყულლად შენდა	უკუეთუ მომიბოძო ყრმაჲ ესე, გუმბათი აღვაშენო საყოფელად შენდა.	უკუეთუ მომიბოძოს ყრმაჲ ესე ჩემი, გუმბათი აღვაშენო საყოფლად შენდა.
და მუნთქვესვე განი- კურნა ყრმა იგი და განკურნებული და განცოცხლებული წარიყუნა	და ვითარცა იგი მწა- რედ და უწყინოდ ტი- როდა წინაშე პატიო- სნისა ჯუარისა, მუნ- ქუესვე განიკურნა ყრმაჲ იგი და სიხარულითა დიდითა წარიყვანა და ადიდებდა ღმერთსა და პატიოსანსა ჯუარსა	და ვითარცა იგი მწა- რედ და უწყინოდ ტიროდა პატიოსნისა ჯუარის წინაშე, მუნ- ქუესვე განიკურნა ყრმა იგი მისი და სიხა- რულითა დიდითა წა- რიყვანა ყრმაჲ იგი მისი განკურნებული და განცოცხლებული და ადიდებდა ღმერთ- სა.
...მაერთიგან უფრო მოვიდოდეს ყოველნი უძლურნი და სნეულ-	... და მაერთიგან უფ- როს ლა და უმეტეს მოვიდოდეს სნეულნი	... მიერ ჟამითგან უფროს ხოლო და უმეტეს მოვიდოდეს

26

მოამბე

ნი, განიკურნებოდეს დასიხარულით ადი- დებდეს ჯუარსა წმი- დასა ქრისტესსა	მრავალნი და უძლურ- ნი და განიკურნებო- დეს და სიხარულითა ადიდებდეს ღმერთსა და პატიოსანსა ჯუარსა	სნეულნი მრავალნი და უძლურნი და განი- კურნებოდეს და სიხა- რულით ადიდებდეს პატიოსანსა ჯუარსა
--	--	--

ეს შედარება გვიჩვენებს, რომ თუმცა. ვარინტი № 1447
გადაწერილია მე X – XI საუკუნეში, გარნა მას უფრო ძველი
ფორმები დაუცავს, ვიდრე დანაშთენს ვარიანტებს, მისი ძვე-
ლი ფორმები გაუმარტივებიათ, შეუმოკლებიათ. მაგალითები:

№ 144
მორადიქცა
მასწავეს
ხედავან

შატბ. კრებ.
რაჟამს მოიქცა
გუასწავეს (მა=გუა)
ხედვიდა

თავყუანისცემედ
და მეყსეულად აღდგა
მეფი იგი სიხარულით და
ყოველი ერი მისთანა,
მივიდეს ხილვად ნიშისა მის
ჯუარისა და ჰა იხილის
სახუ იგი ჯურისაჲ
მის უკვრდა ფრიად

თავყუანისცემედ
და მეყს აღდგა მეფე
იგი და ყოველმან ერმან
იხილეს სახე იგი
ჯუარისაჲ მის და
უკვრდა ფრიად

ხედავნი, მივლენედ, თავყუანისცემედ... ქართ. ცხოვრება
ში გადაქცეულა ხედვდეს-ად, მივიდოდეს-ად, თავყანისცემად
და სხ.

2. აი კიდევ ერთი ადგილი როგორ შეურყვნია მაცია
ნის შემმუშავებელს, ადგილი, რომელიც ყოფილა დამყარე-
ბული ერის გადმოცემაზე, რომ ქვეყანა ვეშაპზეა დაყრდნობი-
ლიო და მისი განძრევა მიწის ძვრას მოავლენსო.

ქართველთა მატიაზე

27

მატიანე (გვ. 85)

შატბ. კრებული (გვ. 38)

...იმვრინ ქვეყანაჲ სიმძაფ-
რითა და ჰრბინ მეხისტეხანი
და ყოველსა მთასა (?) ეგზე-
ბინ გულისწყრომითა მათი-
თა; ანუ ოდეს შეიძრას ყო-
ველი ქვეყანა ვიდრემდის
დაირღვიო მთანი და მყარნი
კლდენი და ქვანი.

იმვრინ ქვეყანაჲ სიმძაფრითა
მისითა და რბიოდინ მეხისტე-
ხანი კუალსა მისსა, ეგზებინ
ცეცხლნი გულისწყრომითა მი-
სითა, ანუ ოდეს შეირის ვე-
შაპი იგი დიდი, რომელ არს
ზღუასა შინა და შეძრას ყოვე-
ლი ქვეყანაჲ ვიდრემდის და-
ირღვან მთანი მყარნი და კლდენი.

როგორც ვხედავთ, კეთილმსახურ შემმუშავებელს მატია-
ნიდგან გამოუდევნია ყოველივე, რაც ბუნების ძალით ხდება
და არა ღვთის ბრძანებითა და ძლიერებით

გ. „ცხოვრებათა“ წეს-რიგის შემცვლელნი.

ქართლის ცხოვრების ძველს ნაწილში, ზოგიერთგან, მე-
ფობა ამა თუ იმ ხელმწიფისა არეულია, წინა-უკმო გადატანილ –
გადმოტანილია. ვის შეეძლო მოეხდინა ასეთი არევ-დარევა,
თუ არა მკაზმავს და ანუ ვისმე წინდაუხედავს გადამწერს?! მა-

გალითებიც გვაქვს. შატბერდის კრებული და მეათე საუკუნის საგალობელი მკაზმავს რვეულების არევით აუკინძავს. გამოუცდელს კაცს რომ ამ ძეგლებიდან გადაეღო პირი ისე, როგორც აკინძულია, ახალს წიგნში და მისგან გადაწერილებში დიდი ანახრონიზმები იქნებოდა. შეიძლება ესრე მოსვლოდეს ქართლის-ცხოვრების ძველს ნაწილსაც, რომლის სათანადოდ შესწორება დღეს ძნელი აღარ არის, რადგან, ჩვენს წყაროებს გარდა, ხელთ-გვაქვს ბერძენ-რომაელ მწერლების ნაამბობიც ჩვენის მეფეების შესახებ.

1. მეფე არტაგი (ქართ. მოქცევით არიკი) ქართლის ცხოვრებითაც ცხოვრობს იმ ჟამს, როდესაც პონტოს მეფეს მიტრიდატ დიდი ებრძოდა რომაელებს (120 – 63 ქრ. წ.) და

როდესაც პლუტარხისა, აპპიანისა და ფლორის მოწმობით ივერიაში მეფობდა Ἀρθάγις Arthoces.

არიკი შეიძლება იყოს იმავე დროის რომელიმე მეფე ქართველთ თემის, კოლხიდისა ანუ ალბანიის. ამ ალბანიის მაშინდელ მეფეებს ერქვათ: არისტარქოს (გან, 166), Orhozes (იქვე, 172), Ὀριζήσ (იქვე, 165), Horoses (იქვე, 172), Orodes (იქვე, 192).

2. ქრისტეს დაბადების საუკუნის მეფობანი არეულია, თუმცა და ამ საუკუნის ქართველთ ისტორია ჩვენს წყაროებშიაც და ბერძნულ – რომაულებშიაც, საზოგადოდ, ერთნაირია. მოგვყავს მოკლედ ესეცა და ის მოთხრობაც.

გ. პირველი საუკუნე

პირველი საუკუნე

ქართლის-ცხოვრებით

ტაციტით (გან 115-123 173 და სხ.)

ასტყდა ომი პართელთა, ქართველთა და სომეხთა შორის. სპასალარმა სუმბატ ბივრიტიანმა მოჰკლა სომეხთ მეფე იარვანდი და მოკლულის ძმა არტაშატი (არტაშანი) გაამეფა. ქართველებმა მოიწვიეს ოვსნი, ლეკნი, პაქანიკნი, ძურძუკნი, დიდონი და ჯიქნი, შეესივნენ სომ-

ქართველთა და სომეხთ ურთიერთ შორის ბრძოლამ გამოიწვია დიდი ღელვა პართელთა და რომაელთ შორის. იმპერატორი ტიბერიუს (14 – 37) ივერთა და ალბანელთ მეფეებს აქეზებდა პართის მეფე არტაბანისთვის აეტეხნათ ომი. ივერიაში მეფობდნენ მიტრიდატი და ფარსმანი, ძენი მიტრიდატისა-

ხეთს, დაარბიეს შირაკაუნი და ვანანდი შაჰრევანამდე და ბასიანამდე და დიდის ნაშოვრით დაბრუნდნენ კამბეჩანს*) მარდი სუმბატ დაეწიათ და დაამარცხათ. ქართველები ამის შემდეგაც არ ესხნენ

ამათ შეისმინეს ტიბერიოსის სიტყვა. გააღეს კასპიის კარები, მოიწვიეს სკვითნი და მიესივნენ არტაბანს, რომელსაც სომხეთი დაეჭირა. სკვითებმა გააოხრეს ეს მხარე და დაბრუნდნენ იმპერატორმა ხელახლა მიუსია-

*) კამბეჩანი=კამბეჩიანი=სტრაბონის Καμψιτοῦρι

ქართველთა მატთანე

29

სომხეთს: არბევდნენ მას მარადის და აოხრებდნენ.

ქართველების წინააღმდეგ ამხედრდნენ პართის მეფე არტაბანი და სუმბატი, გარნა იგინი არც კი შემოსულიყვნენ საქართველოში, რომ ასტყდა ომი საბერძნეთსა (რომსა) და სპარსეთს შორის და არტაბანი, რომელსაც ქართველებმა აღუთქვეს მშვიდობა, დაბრუნდა, რომ მიემხროს სპარსელებს.

ქართველები მალე ისევ შეებრძოლნენ არტაბანს, რომელმაც მტრების წინააღმდეგ თავისი შვილი ზარენი გამოალაშქრა. ქართველებმა დაამარცხეს ბპრთელნი, ზარენი შეიპყრეს და დარიალანში დაამწყვდიეს. ოსები ქართველების მომხრენი იყვნენ.

ამის შემდეგ მესამე წელს გამოილაშქრეს სუმბატმა და ბატონიშვილებმა არტავაზბ და ტიგრანმა. ქართველებმა და ოსებმა ზარენი მისცეს და იგინი დაბრუნდნენ. გამეფდნენ არმაზს ფარსმანქელი და მცხეთას მირდატ, ძენი ამაზასპისა და დეროკისა. მირდატი ბოროტი კაცი იყო და სპარსელებს მიემხრო, ფარსმანი ქველი იყო, ახო-

მიტრიდატი სომხეთსა ფარსმანიც მისი შემწე იყო. არშაკი მოჰკლეს 35 წელს, ქართველებმა აიღეს არტაქმატი.

პართის მეფე არტაბანმა ქართველების წინააღმდეგ გაგზავნა თავისი შვილი ოროდი. ფარსმანმა მოიწვია სარმატნი და მოემზადა საბრძოლად „აქ გმირებია, იქ დავლაო“, ეუბნებოდა ლაშქარს მეფე. რაწამს გამოჩნდა ოროდი, მეფე ელვასავით მიუხდა, ცხენი დაატაკა, პართელნი იძლივნენ. ამის შემდეგ გამოილაშქრა თვით არტაბანმა, გარნა შეიტყო-რა, რომ რომაელნი შეესივნენ შუამდინარესო, დასტოვა სომხეთი, საცა გამეფდა მიტრიდატი, ძმა ფარსმანი სა.

პართელთ მიიწვიეს ვარდანი, კაცი გამჭრიახი. მიტრიდატს შველოდნენ რომაელნი და მის ძმას მეფე ფარსმანს რადამისტი, კაცი ფრიად მოხერხებული.

რადამისტი შეებრძოლა თავის ბიძას მიტრიდატს, დაამარცხა, წაახრჩო და გამეფდა სომხეთში, გარნა რომაელებმა მოსთხოვეს ფარსმანს გამოეყვანა სომხეთი-დამ რადამისტი.

52 წელს პართის მეფემ მოინდომა სომხეთის ტახტზე დაესო თავისი ძმა ტირიდატი. გარ-

ვანი, ძლიერი, კეთილი, და დაამარცხა მირდატი. ფარსმანის მშველელი და მწე იყო მისი ახოვანი სპასპეტი ფარ-

ნა ეს ვერ შესძლო. სომეხთ გამოაძევეს რადამისტი, რომელიც მოჰკლა (59 წ.) მისმავე მამამ ფარსმანმა.

ნამაზი. სპარსელებმა მიიბირეს მეფის მზარეული და მოაწამვლინეს. ფარსმანი რომ მოკვდა, მირდატმა ისევ დაიჭირა თავისი წილი სამეფო. ფარსმანის ძე ადამი წავიდა სომხეთს. რომაელნი და სომეხნი დაეცნენ მირდატს და მოჰკლეს ადამის შემდეგ გამეფდა მისი ძმა ფარსმან (ქართლის მოქცევი: მირდატ)

75 წელს ვესპასიანე ივერთ მეფე მიტრიდატს, ფარსმანისა და იამაზდის ძეს, რომაელთა ერის მეგობარს, უშენებს ციხეს.

მსგავსება მოთხრობათა, ზოგიერთ წვრიმალეებს გარდა, შესამჩნევია. შესანიშნავი აქ ის არის, რომ, როგორც ჩვენი მატთანეც მოგვითხრობს, მაშინ საქართველო მართლაც ორ სამეფოდ ყოფილა გაყოფილი და არმაზის მხრისას სომხეთიც სჭერია

ამ სახით, ვხედავთ, რომ ჩვენს მეფეებს 1-ლს საუკუნეში უმეფნიათ ამ რიგად:

მიტრიდატ*) I (14 წლამდე ქრ. შ.

მიტრიდატი II, ფარსმან*) I

მიტრიდატ III, რადამისტ († 59 წ.)

ფარსმან II

*) მიტრიდატ ანუ მითრადატ სპარსულადა და ქართულად იგივე მირდატია. .

*) ტიბერიოს თანამედროვენი იყვნენ დიონ-კასიუსით (გან, 173). ტიბერიოს 14-დამ 37 წლამდე მეფობდა.

დ. ფარსმან II და ძე მისი ამაზასპ

მთიდან ჩამოვიდა დიდი ჯარი ოსთა. მცხეთიდან მათ წინააღმდეგ გავიდა 30,000 მეომარი. ოვსნი წარიქციეს. ფარსმანის ძე ამაზასპი წაეჩხუბა თავის დიდებულებს და სომხებს. წაედავნენ მას მეგრელი, კლარჯეთის ხუთნი მთავარნი და სომეხნი. ამათ შემწედ მოიწვიეს რომაელნიც. ამაზასპი დაამარცხეს, მოჰკლეს.

ფარსმანი, მეფე ივერთა, დიონ კასიუს თქმით (გან, 173), იწვევს ალანებს ანუ მასაგეტებს და უსევს პართელებს. რომაელთა შიშისა გამო ვერ შეესივნენ სომხეთსა და კათბადუკას. პართელებმა, სცნეს-რა ვერაგობა ფარსმანისა, რომს წარგზავნეს ელჩები და უჩივლეს მას; გარნა ფარსმანი თვით წავიდა რომს თავის ცოლითურთ. იქ გაიმართლა თავი იმპერატორ არრიანესა და სენატის წინაშე; მას მამულები მოუმატეს და დიდი პატივი სცეს რომში და ნება დართეს კაპიტოლიაში მსხვერპლი შეეწირა; ბელლონის ტამარში აღუმართეს ანდალმა 138 წელს.

იმპერატორი ადრიანე (117 – 138 არც ერთს მეფეს ისეთს პატივს არა სცემდა, ვითარცა ივერთა მეფეს და არც არავის იმდენს საჩუქრებს აძლევდა, რამდენსაც ამ მეფეს. ქართველ მეფეს მრავალ სხვა საჩუქართა გარდა, გამოუგზავნა სპილო და 500 კაცი მცველად. ფარსმანისაგანაც მიიღო ძღვნები და, სხვათა ფოარის, ქლამიდი.

ფარსმანი რომ მივიდა რომს უფრო ანტონინე პის ულოლიავებდა, ვიდრე ადრიანეს. ანტონინე პიმ ლაზთა მეფედ დანიშნა პაკორი (ბაკური?)

საქართველოში იყო რამდენიმე მეფე, რომელთად ბაკური ერქვათ. პაკორი, დანიშნული ლაზთა მეფედ ანტონინე პის მიერ (138 – 161), ალბად, იყო ბაკური, რომელიც ვა-

ხუმტის ქორონიკონით მეფობდა 231-დამ 246 წლამდე.

1. მე-23-ე მეფედ ითვლება ასპაგური, ძე მირდატისა, და ვახუშტის გამოთვლით მისი მეფობა ხვდება 262 –265 წლებს. მატთანეს თქმით, სპარსეთში ამ დროს მეფობდა ქასრე არდა-შირიო.

ეს სულ ანახრონიზმებია. ამ დროს სპარსეთში მეფობდა საფორ I (240– 271).

ბერძენთა მწერლები ამბობენ, რომ ივერიაში ასპაგური და მასთან ერთად სავრომაკი მეფობდნენო საფორ II დიდის ჟამს (309 – 380) და იგინი საქართველოში ხელმწიფებდნენო 368 – 374 წლებში.)*

უეჭველია, გადამწერს და შემშუშავებელს საფორ I და საფორ II აურევია და რადგან ასპაგური საფორის ჟამს იყო, ამიტომ აღარ გამოურკვევია, თუ რომელის საფორის დროს მეფობდა და საფორ I-ის თანამედროვედ ჩაუთვლია.

რომ ეს ასრე უნდა ყოფილიყო, მტკიცდება იმავე ვახუშტის მოწმობით, რომელიც მე-23-ე მეფედ სთვლის ასპაგურის თანა-მეფობს სავრომაკს=საურმაგს (გეოგრაფია, გვ. 292) -და მითაც, რომ ქართლის მოქცევა მირიან მეფეს, ვითომდა ასფაგურის სიძეს, სთვლის ლევისძედ და არა სპარსთა მეფისა.

2. ლევი, მამა მირიანისა, ალბად, იყო რევი, რომლის მეფობა ვახუშტით ხვდება 186 – 213 წლებს.

ამ შემთხვევაში, მირიანი ქრისტიანულს აზრებს საკმაოდ შეითვისებდა თავის მამის ლევისაგანაც (რევისაგან), რადგან ამას „მცირედ რადმე სახარება უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი სმენოდა და აქუნდა რადმე სიყვარული ქრისტესი“.

3. მირიანის მემკვიდრეა ბაკური, ხოლო რუფინი, მწერალი მე-IV საუკ. დასაწყისისა, ამბობს, რომ საქართველოს

*) გან. 185, 187.

მოქცევის ამბავი მიაშო ივერთ მეფისძემ ბაკურმაო, ფრიად სანდო კაცმაო.

ბაკურის შემდეგ ტახტზე აღვიდა მისი შვილი მირდატ (=მერიბან ბერძენ-რომაელ მწერლებისა). მერიბან ცოცხალი იყო 361 წელსაც (გან, 181).

4. შემდგომ მირდატისა (მერიბანისა?) მეფობდა ვარაზ-

ბაკური (379 – 393 ვახუშტის ქორონიკონით). გარნა ესრეთი ქრონოლოგია რომ შეუფერებელია ვარაზ ბაკურის მეფობის-თვის, სჩანს ამავე მეფის და მის ძის მურვანოსს ცხოვრებით.

ამათი „ცხოვრება“ გვეუბნება (ქ. ცს., 103): „იმპერატ.

თეოდოსი მცირე (414 – 450) და სპარსთა ყაენი წაიჩხუბნენ სომხეთის გულისთვის და ომის დაწყების წინად იმპერატორმა მოსთხოვა გ. ბაკურს მისი მოკავშირე ყოფილიყო და მზევლად გაეგზავნა მისთვის საკუთარი ძე, მურვანოზი. და მეფემაც გაუგზავნა იმპერატორს თავის 12 წლის ვაჟი, მურვანოზი და მასთან მრავალი სეფეწულნი. მეფის ძე დიდის დიდებით მიიღეს კოსტანტინეპოლში თეოდოსიმ და მისმა მეუღლემ მედუ კიამ მურვანოზი იქვე აღიზარდა, მერე წავიდა იერუსალიმს, ბევრი იღვაწა და შეიქმნა მაიუმის ეპისკოპოსად.*)

ყოველივე ეს მსოფლიო ისტორიით იყო 414 – 431 წლებში, ვინაითგან ომი თეოდოსისა და ყაენს ბარამს შორის დასრულდა დაახლოვებით 431 წელს.**)

ჩვენს ავტორებს კი თეოდოსი მცირე თეოდოსი დიდის ჟამს გადუყვანიათ და მისი მეფობის წლები ვ-ბაკურის მეფობის წლებადაც ჩაუთვლიათ:

თეოდოსი დიდი 379 – 395.

ვარაზ-ბაკურ 379 – 393 (?)

5. მე-30-ე მეფედ სწერია მირდრატი, ***) გარნა ქართლის-მოქცევით ეს მე-30-ე მეფობა უკავია თრდატს. გარდა ამისი,

*) Н. Марръ. Житіе Петра ивера (правосл. пал сбор., т. XII, გამოც. 2)

**) ე. გიბზონი, 531 – 533.

***) ვახუშტით მეფობდა 408-დამ 410 წლამდე.

34

მომბე

ამ მირდატის ცხოვრებაში გვხვდება არაბული სახელები – უბარაბ, ბალდადი; მირდატი ამ ბალდადში ტყვედ წაიყვანესო და აწამესო.

ბალდადი გააშენა ალ-მანსურმა 750 წელს. მამასადამე, ამ წლამდის მირდატს ვერ წაიყვანდნენ „არაბნი“ „ბალდადს“.

მირდატის ცხოვრებაში მოხსენებული უბ-არაბი, ვინ-იცის, იყო ის აბუ-არაბი, რომელიც ერია არაბთა პირველს გამოლაშქრებაში მეფის მირისა და იმპერატ. კოსტანტინე პოლონატის (668 – 368) ჟამს. „მირდატი“, იქნება, თვით მირია, რომელიც სასიკვდილოდ დასჭრეს არაბებმა ბრძოლის დროს.

რომ ყველა ამათ მეფობის ჟამი არეულია, ეს სჩანს იქი-
დამაც, რომ მირიანის წინადაც მეფობენ ბაკური, მირდატი
და ასფაგურ და შემდეგაც კიდევ ბაკურ, მარლაც და ბაკურ
(ვარაზბაკურ). ვარაზბაკურად ჩვენ მიგვაჩნია ასფაგური *), ხო-
ლო ყველა ამათ მეფობის რიგი ასრმთი უნდა ყოფილიყო: ბა-
კური (პაკორი) – რევ (ლევ) მართალი, მირიანი, ბაკური, მირ-
დატი, ასფაგური და სავრომაკი ერთად; ფარსმან, მირდატ.

ი. ვახტანგ გორგასალი (446 – 499 ვახუშტით).

რომ ვახტანგს ამ დროს (446 – 499) არ უმეფნია, ცხა-
დად სჩანს თვით ამავე მეფის „ცხოვრებიდან“ და აგრეთვე
სხვა და სხვა წყაროებიდან.

1. ვახტანგ გორგასალი იყო, საბერძნეთზედ გალაშქრე-
ბის წინად, 22 წლისა (ქ. ცხი., 121)... და მირიანის აქეთ გა-
სულიყო 157 წელიწადი. რახან მირიანი † 342 წელს და.
342 † წ. 157 შეადგენს 499 წელს, ამიტომ ვახტანგი ამ დროს
მომკვდარი კი არა, როგორც ამტკიცებს ვახუშტი, არამედ
ჯერ ისევ 22 წლის ვაშკაცი ყოფილა.

2. 499 წელს ვახტანგი ყოფილა 22 წლისა, მამასადამე
დაბადებულა 477 წელს (499 – 22).

*) ვარაზ-ბაკური – (ვარას) – ფაგური (იხ. ქვემო მნიშვნელო-
ბა სიტყვისა „ბაკური“).

3. როდესაც ვახტანგი 60 წლისა სრულდებოდა, ქალაქ
ტფილისის შენება იწყო წინანდელ სოფლის ტფილისის ადგი-
ლას. ამ შენებაში იყო გართული მეფე, როდესაც ყაენმა ხო-
სრომ ელჩი გამოუგზავნა და შემოუთვალა, მამა მომიკვდაო,
ტახტზე მე ავედიო, საბერძნეთზედ ლაშქრობას ვაპირებ, უნდა
დამეხმარო. მეფემ უვარი შეუთვალა. ხოსრო საქართველოს
დასარბევად წამოვიდა. უჯარმის ბრძოლაში ვახტანგი დასჭრეს
და ამ ჭრილობით მოკვდა.

რომელი იყო ეს ხოსრო?

ოსეთზედ გალაშქრების შემდეგ ვახტანგის „ცხოვრებაში“
მოხსენებულია ოთხი გარდაცვლილი ყაენი და ერთიც ახლად
გამეფებული (ქ. ცხ., 133 – 146). ესენი იყვნენ:

ორმუზდ III და მისი ძმა ფირუზი († 488)

ბალატი ანუ ბალაში (488 – 491)

კობად I (491 – 531)

ხოსრო I (531 13 სექდ. – 579)

ყველა ამ ცნობებით სჩანს, რომ ვახტანგი მომკვდარა ხოსრო I-ის ჟამს, დაახლოვებით 537 წელს (477+60=537).

4. რომ მართლაც ვახტანგი მკვდარი არ ყოფილა 499 წელს, ეს მტკიცდება კიდევ მით, რომ კათალიკოსი მან დაადგინა „მირიანისაგან 170 წელს“ (342+170=512).

ვახტანგ გორგასალი ანუ გურგასალი არის, რასაკვირველია იგივე ბერძენ-რომაელ მწერლების ივერთა მეფე გურგენი, რაც ცხადდება ქართლის-ცხოვრების ქორონიკონითაც და ხსენებულ უცხოელ მწერალთა ცნობებითაც.

შედარებანი.

გურგენი

გურგასალი

გურგენი სპარსების შიშით მიდის საბერძნეთს და იქ შთება 8 წელიწადი (521 – 527).

გორგასალი 8 წელიწადი საბერძნეთის და „ინდოეთის“ ომშია და ამ დროს საქართველოში მეფობს მისი შვილი დაჩი (შეად. Τζάθιοც)

36

მომბე

როდესაც ივერთა დიდებულნი და მათი მეფე გურგენ რომაელებს მიემხრნენ, სპარსელებმა ამდროდგა უფლებაჩა მოართვეს ამოერჩიათ თავისთვის მეფე (გან, II, 17).

„ვინადგან მოაკლდა მეფობა. შვილთა გორგასლისათა, მით ჟამითგან უფლება ეპყრა ქართლისა აზნაურთა, არამედ დაესრულა უფლება ქართლისა აზნაურთა ბოროტთა საქმეთა მათგან. მას ჟამსა მცხეთა ათხელდებოდა და ტფილისი აღშენდებოდა, არმაზი შემცირდებოდა და კალა განდიდდებოდა. სპარსთა და დაეპყრა სომხითი, ქართლი და ასფურაგანი“ (ქ. ცხ., 163). ქართველნი მეფეს ითხოვდნენ ბერძენთა ხელმწიფისაგან (იქვე).

ამ დროს (იუსტინიანეს ჟამს) ევროპა შეაძრწუნა დღევამ რომელმაც გააცნო და-

სპარსეთში მოჰხდა დიდი ღელვა, ვინაითგან მას შეესია თურქთა მეფე. ხოსრომ დასტო-

სავლეთი თურქთა სახელს. ამათ დაიპყრეს ბევრი ქვეყნები და სპარსეთსაც მუქარა შესთვალეს... (გიბზონ, 18, 481). ამ ბარბაროზთა გამოჩენამ მეგობრობა ჩამოაგდო იუსტინიანესა და ხოსროს შორის („საუკუნო ზავი“ დასდეს ურთი ერთ შორის).

ვა საქართველო და რანი და სწრაფად წავიდა სპარსეთსა მაშინ ზემო ქართლისა და ქვემო ქართლის ერისთავებმა იმპერატორისაგან ითხოვეს მეფე და მან გამოგზავნა კლარჯედ-ჯავახეთის მმართველი გურამი, გორგასლის ძინ მირნატის დის წული. იგი აღიარეს მეფედ 575 წელს (ქ. ცხი., 161).

ბერძენ- რომაელების კოლხიდის თემი კალარმენე (იხ. კიპერტის რუკები) არის იგივე ქართველთ კლარჯეთი; აქედან მოვიდა გვარამი ბაგრატიონი (570 – 600) და, ალბად, ამავე გვარს ეკუთვნოდნენ ცნობილი გუბაძეები Γουβάζηδες ამ ბაგრატიონ „ერისთავების“ (ბიზანტიურ წყაროებით – მეფე გუბაძეების), კლარჯეთის მმართველების, ძალა დიდი იყო და დიდს შემწეობასაც აძლევდნენ იმპერიას, როდესაც

ქართველთა მატანე

37

ეს სახელმწიფო ეომებოდა სპარსეთს და არა თუ 570 წლამდე არამედ შემდეგაც, როდესაც არაბნი გამოჩნდნენ.

რომ ვახტანგი დიდის ჭკუის მეფე იყო, ექვს გარეშეა, აბოზოქრებულ დიდ ბუმბერაზებს, ბიზანტიასა და სპარსეთს, სამეფო არ ჩააყლაპინა, სცილლასა და ხარიბდას შორის მშვიდობიანად გამოატარა და ნება არმისცა მტრებს გაეყოთ საქართველოც ისე, როგორც ამის წინად ბიზანტიამა და სპარსეთმა გაიყვეს სომხეთი.

აქ ვათავებთ ანახრონიზმების შესახებ ლაპარაკს. შემდეგი დროის მეფეების „ცხოვრებას“ ემოწმებიან ამ მეფეების მიერ მოჭრილი ფული, ცნობები ბიზანტიური, არაბული, სომხური და ქართული.

დ. ქართლის ცხოვრების დამბეჭდველნი

პირველი ნაწილი „ქართლის ცხოვრებისა“, როგორც თავშივე ვთქვით, გამოუცია მ. ბროსეს, მეორე კი დაუბეჭდია დ. ჩუბინაშვილს.

ქართლის ცხოვრებაში მის გამომცემლებს შეუტანიათ ვახუშტის შრომის ისტორიული ნაწილიც. ჩვენ უკვე ვიცით („მომბე“, 1902, № III), რანაირის შეცდომებით და დამახინჯებით დაუბეჭდიათ ეს შესანიშნავი შრომა ვახუშტისა, რანაირად აურევიათ ქორონიკონები, გადაუსხვაფერებიათ ავტორის აზრი აქა იქ და სხ.

თუმცა ჩვენ ხელთ არა გვაქვს დაბეჭდილის „ქართლის ცხოვრების“ პირველის ნაწილის დედანი – ხელთნაწერი, გარნათვით დაბეჭდილის საზოგადო განხილვაც ნებას გვამძლევს განვსაჯოთ, რა ნაირად გამოცემულია ქართველთ მატეანის ეს ნაწილიც.

დედანიშვიც რომ ყოფილიყო ისეთი შეცდომები, ვით გულგოდებული გულგლებულის მაგიერ, ხვარასნელი „ხვარასნეულ იყო“-ს მაგიერ, მათი შემჩნევა არ უნდა გასძნელობო-

38

მომბე

და გამომცემელს და იგინი უნდა აღენიშნა შენიშვნებში. ჩვენ აქ ამისთანა შეცდომების აღნუსხვაზე არ შევჩერდებით.

დღეს ჩვენს ხელში მყოფ წყაროების შემწეობით წავაწყდით იმისთანა შეცდომებს, რომელთაც მხოლოდ გამომცემლის დაუდევრობით თუ გაუგებრობით გაურყვნიათ მემატეანის ნაწერი.

1. ქართ. ცხოვრების 190 გვერდზე და Hist. De la géorg.-ის 265 გვერდზე ბროსეს დაუბეჭდია ქორონიკონი პლ და მას უძღვნის შემდეგ შენიშვნას: „თარიღი უცნაურია, ვინაითგან შესდგება ორის ციფრისაგან – 80 და 30, გარნა რაიმე მნიშვნელობა მაინც ექნება.“

მარიამის ვარიანტში პლ-ს მაგიერ ზის ყლ, რომელიც უდრის 830 წელს.

2. ქართი ცხოვრების 176 გვ. და Hist....-ის 241 გვ. ბროსე ბეჭდავს უაზრო სიტყვას ფიყალთა ანუ ყიყალთა და სცდილობს მის ახსნას (შენიშ. 4). გარნა შეცდომა მარტივია. დავით და კოსტანტინე მთავრების „ცხოვრებაში“ ფიყალთას მაგიერ წყალთა სწერია, და რომ ასეთი ვარიანტებიც არ გვქონოდა, მაინც შეგვეძლო, თვით ცხოვრების ნაწერის აზრით, მიმხვდარ ვიყავით, რა უნდა წერებულ იყო დედანში – ფიყალთა თუ წყალთა.

მომყავს აქ ის ნაწყვეტი, საცა „ფიყალთა“ გვხვდება, მით

უმეტეს, რომ ესვე ნაწყვეტი ჩაითვლება ნიმუშადაც უუძველეს დროის ქართულ ენისა.

ქ. ცხოვრება (გვ. 176)

...უნები და ეტლები მდინარისა კიდესა, რომელსა ჰქვიან ცხენის წყალი. და იქმნეს სასწაულნი ზეგარდამო,

დავითის და კოსტანტინეს ცხოვრება (სამოთხე, გვ. 328)

ჰუნები და ეტლები მდინარის კიდესა, რომელსა ჰქვან ცხენის წყალი. და იქმნეს სასწაულნი ზეგარდამო ქუხილნი ელვანი და

ქართველთა მატიანე

39

ქუხილნი და ელვანი და ხარშაკი ბლუაისა*), წჷმანი მრავალნი და სასტიკნი და გვემნა იგინი სატლითა სისხლისათა. განალო პირი ქვეყანამან და აღმოაცენნა სიმრავლენი ფიყალთანი და ზღვა იქმნა ქვეყანა ჳმელი.

სეტყუანი და წჷმანი მძაფრნი და სასტიკნი და განალო პირი ქუყანამან და აღმოაცენნა სიმრავლენი წყალთანი და ზღვა იქმნა ქუყანა ჳმელი.

რომ ბროსემ გლახად იცოდა ქართული ენა და, საზოგადოდ, უხამსოდ თარგმნა ქართული მატიანე, ეს ეჭვს გარეშეა, თუ Hist. De la Géorgienne-ს შედარებით მის დედასთან. აი კიდევ ერთი მაგალითი:

ქართლის ცხოვრება

(გვ. 260)

და თუარა, ქართუჭლითა სპითა ვერცარა ალექსანდრე იქმოდა კარგსა, და თუმცა დავითს სპარსთა მეფობა ჰქონებოდა ანუ ბერძენთა და ჰრომთა ძალი ან სხუათა დიდთა სამეფოთა, მაშინმცა გენახნეს ნაქმარნი მისნი და სხვათა ქებულთანი!

თარგმანი ბროსესი

(Hist. de la G., p. 377)

Or, tour Alexandre qu'il etait, sans ses soldats Géorgiens, il n'eût rien fait de bon. Maître de la monarchie persane, disposant des forses de la Grece, de Rome uo des autres grands empires, on eût vu ce qu'auraient accompli David et ses héros.

ბროსეს თარგმანის თარგმანი: თვით ალექსანდრეც (მაკედონელი) უქართველო მეომრებოდ ვერას კარგს იზამდა...

თარგმანი სულ სხვაა და მისი ქართული დედანი სხვა!
მემატიანეს ამის თქმა უნდა (ქ. ცხ., 260): ალექსანდრე
მაკედონელმა, შეიერთა ძალნი ბერძენთა, იტალიელთა და ევ-

*) ბღ უარისა: უ-ბრჯგუ გამომცემელს დაუსომს, თორემ მე-VII
XVIII საუკუნემდე უბრჯგუთი დაწერილი წიგნები ჩვენ არ გვინახავს.

40

მომბე

როპელთა და მხოლოდ ამგვარად გაძლიერებულმა დაიპყრა
ეგვიპტე, დაამარცხა დარიოზი და ინდოეთის მეფე პიროსი, გარ-
ნა თუ ამ მაკედონელს, ვითარცა დავით აღმაშენებელს, ებრ-
ძოლა მარტო ქართველთა ლაშქრით, ისიც დიდს ვერას იზამ-
დაო; გარნა თუ დავითსაც, ქართველ ლაშქრის გარდა, დაე-
ჭირა სპარსეთი, ჰქონებოდა ძალა ბერძენთა, რომაელთა და სხვა
სახელმწიფოთა, მაშინ ნახავდით, რა დიდს საქმეებს შეასრუ-
ლებდა ეს ჩვენი გმირი დავითიცა და რაგვარად სახელს მოი-
ხვეჭდა ესეცაო.

ბროსეს ვერ გაურჩევია სიტყვა თუარა (თუარემ=თორემ
=თუარა) სიტყვისაგან. „თუ არა“ და უთარგმნია ფრაზა: „და
თუ არა ქართველითა სპითა, ვერცარა ალექსანდრე იქმოდა
კარგსა“... და უნდა კი ეთარგმნა ფრაზა: „და თუარა, ქართვე-
ლითა სპითა ვერცარა ალექსანდრე იქმოდა კარგსა...“

ე. ყალბი ჩანამატი

მომყავს აქ ყალბი ჩანამატი „ქართლის ცხოვრების“ სათა-
ურს; ამ ჩანამატმა, უმთავრესად, სახელი გაუტეხა ჩვენს მატია-
ნეს, რომელიც მეცნიერებმა მიიჩნიეს ბუნდოვან ქმნილებად
ვახტანგ VI-სისა.

აი რას ამბობს ეს ჩანამატი (ქ. ცხ., 1, გვ. 15):

„პატიოსანნო და დიდებულნო ქართველნო, ჟამთა ვითარებისაგ-
ან ქართლის ცხოვრება გარყვნილიყო: რომელიმე – მწერალთა მიერ
და რომელიმე – ჟამთა ვითარებისაგან არლარა წერებულიყო; ხოლო
მეხუთემან(?) ვახტანგ, ძემან ლეონისამან და ძმისწულმან სახმლოგ-
ნის გიორგისამან, შეკრიბნა მეცნიერნი კაცნი და მოიკვნა საცა რამ
ქართლის ცხოვრებები პოვნა და კჳლად გუჯარნი მცხეთისანი, გელა-
თისანი და მრავალთა ეკკლესიათა და დიდებულთანი, და შეამოწმეს
და რომელი განრყვნილ იყო, განმართეს, და სხჳცა წერილნი

მოიხზუნეს, რომელიმე სომეხთა და სპარსთა ცხოვრებისაგან გამოახვ-
ნეს, და ესრეთ აღაწერინეს“.

ქართველთა მატიანე

41

ეს ჩანამატი, როგორც მოწმობს თვით ბროსე (ქ. ცხ., გვ. 15, შენიშ. 1) წარწერილია აქ არა მატიანის გადამწე-
რისაგან, არამედ სხვა ხელით და სხვა მელნით. გარდა ამისა, ჩანამატის შინაარსიდან სჩანს, რომ თვით ვახტანგს არავითარი მონაწილეობა არ მიუღია მატიანის გასწორებაში; ეს ცოტაა კიდევ, ჩვენ ვიცით ისიც, რაც კი ვახტანგ მე VI-ეს და არა მეხუთეს, როგორც ჩანამატშია, შეუქმნია და შეუსრულებია მთელს თავის სიცოცხლეში.

ჩვენ ხელთ გვაქვს ისეთი ძეგლი, რომელსაც, გინდა თუ არა, უნდა დავუჯეროთ, რადგან ეს ძეგლი შექმნილია თვით ვახტანგ მეფისაგან. ჩვენ ვამბობთ მის მიერ შედგენილ ძეგლ-
წერის შესახებ, რომელშიაც მას ჩამოუთვლია და აუნუსხავს ყველა ის, რაც გაუკეთებია და მოუღვაწნია ამ ქვეყნად.

აი, თვით ეს ძეგლწერა (ეპიტაფია), რომელიც მას, უე-
ჭველია დაუწერია უბრწყინვალეს მეფეების – დავით აღმაშე-
ნებლის თამარ მეფის და სხ. სახსოვრის მიზაძვით.

მე, უმცირესმან ძმათაგან,
ვახტანგმან სახელდებულად,
ვჰქმენ ოთხწელ მცხეთა, ურბნისი
სადგურ-კამარა გაებულად,
ტფილისს სიონი ხელახლა
შევძერწე ქანდაკებულად,
ჩემთვისცა სახლი სარკისა,
შიგ ლხინი მოწონებულად;
სტამბაა მოვიღე ვლახეთით,
ვამრავლე წიგნთა მელინი;
ქციის რუ ხუნანს წავიღე,
გაღმითად მოვრწყე ველანი,
მაშავრის რუ ხომ ტბას შევრთე,
შიგ თევზი ჩავჰსხი ყველანი;
ესე მთა მოვინადირე,
ვხოცე ირემი, მგელანი.

სამართლის წიგნი დავწერე –
მსაჯულს არ უნდა ცილობა,
ვეფხის ტყაოსნის თარგმნობა,
სხვა წერილთ ხრ ვსთქვა ცილობა,
ჩემთანა მყოფთა ჭაბუკთა
უქმნია კარგა ზრდილობა.
ბოლოს მიმიღო სოფელმან
სიმდიდრე, მეფეთ შვილობა.

მეფე, რომელიც ღვაწლად ითვლის „სარკის სახლში
ლხინს“, „მთაზე ნადირობას და მგელთა და ირემთა ხოცას“,
ნუ თუ არ მოიხსენებდა მეგლის წერაში იმისთანა დიდს, ჭირ-
ველ ხარისხოვანს საქმეს, ვითარც არის მთელის ქართველთა
მოდგმის მატთანის შედგენა, თუ გინდ მისი შემოკრება, შეს-
წორება, აღწერინება?!

მაშინდელს დროს ყველა ჩია და ქონდრის კაცი დაზი-
ანებულს კედელზე თუ ერთ-ორ ქვას მოამაგრებდა, დიდებულ
ტაძრის კედელს თუ გალესავდა ან კარებს შეაბამდა, თავის
თავს აღმაშენებლად აცხადებდა. თუ ვინმე, გინდ ყოფილიყო
მამულისა და ერის მოღალატე, ვითარცა შაჰყული და ალე-
ქსანდრე ამილახორები, თუ ერთს, ორს სადმე შორი – შორ
იტყოდა და შეაწყობდა, თავი დიდად მოჰქონდა და
თამომავლობას ავალებდა „ლოცვასა შინა მომიხსენებდეს ამის
დამწერსო“.

ვამბობთ, თუ ქართლის ცხოვრების, „შედგენაში“ ან „შე-
სწორებაში“ ვისმე მონაწილეობა მიეღო, ან თუ ვისმე თავს
შეედო საქართველოს ქრონიკების შეკრება, ქართლის ცხოვ-
რების შევსება, უეჭველად მოიხსენებდა ამას სადმე და თუ
თვითონ არა, სხვები მაინც აღნიშნავდნენ, მავანმა და მავან
მეცნიერებმა ჩვენი მატთანე შეავსეს, შეაკეთესო.

ვენ გვაქვს სრული შეძლება დავრწმუნდეთ, რომ ვარ-
ტაწვს არ შეუდგენია ქართლის ცხოვრება.

ქართველთა მატთანე

43

ვახტანგის მეგობარი, ისტორიკოსი სეხნია ჩხეიძე გვა-
ძლევს ყველა წვლილს ამ მეფის ცხოვრებიდან და ხმასაც არ
იღებს ქართლის ცხოვრების შესახებ..

დღეს ჩვენ გვაქვს ქართ. ცხოვრების ვარიანტი, მარიამის
ქართ. ცხოვრება, გადაწერილი ვინმე გიორგის მიერ 1646

წლამდე, ე. ი. იმ დროს, როდესაც ვახტანგი ჯერ არ გაჩენილიყო.

თვით ბროსემაც კი ბოლოს გამოაცხადა (როდესაც შეა-
დარა ერთმანეთს ე. ცხოვრების ვარიანტები), რომ ქართლის
ცხოვრებას **ამიერიდან ვახტანგს აღარ მივაწერო.**

ვერ წამოგვიდგენია, ან კი როგორ უნდა მიეწერათ ერ-
თის კაცისთვის, გინდ მთელის კრებულისთვის, შედგენა დი-
დის მატანისა, რომელიც შეიცავდა მრავალს ქრონიკებს, და-
წერილს, სხვა და სხვა დროს, ხან ძველის და ხან, შედარებით
ახალის ენით!

ასრე რომ ვამბობთ, ამით სრულიადაც უვარს არ ვყოფთ,
რომ ზემორე მოყვანილი ყალბი ჩანამტი ვერ გაჩნდებოდა
იმ დედანში, რომელზედაც დამყარდა დაბეჭდილი ქართული
მატიანეო.

უახლოეს მიზეზად ყალბის ჩანამატის ჩაწერისა იმ დედნის
სათაურს იქნებოდა ვახუშტის სიტყვები, რომლის აზრი სათა-
ნადოდ ვერ გაუგია ყალბ მქნელს.

ჩვენ უკვე ვთქვით, რომ ქართული მატიანე იყოფება ორ
დიდ ნაწილად, რომ პირველი ნაწილი შეიცავს საქართვე-
ლოს ისტორიას 1469 წლამდე და მეორე 1469 წლითგან
1800 წლამდე. ეს მეორე ნაწილი იწყობა ვახუშტის მიერ შე-
დგენილ ვრცელ ქრონიკით და ამ ქრონიკას წინ მიუძღვის იმა-
ვე ავტორის წინასიტყვაობა, რომელშიაც იგი იძიებს ქორო-
ნიკონებს გიორგი ბრწყინვალის შემდგომ დროისას.

არეულ-დარეულ ქორონიკონების განმართვის და განრჩე-
ვისთვის წარმოვსთქვათ გიორგი ბრწყინვალის ვიდრე ჩვე-
ნამდეო, ამბობს ვახუშტი და შემდეგ განაგრძობს:

„ხოლო აღუწერიათ ცხოვრებაცა სახელითა ლევანის ძის მეფის
ვახტანგისათა, რომელი არა საგონებელ არს მის მიერ, განა თუმცა
ბრძანებითა მისითა არს, არამედ მას თვით არღარა განუხილავს
ვითარება მისი. ვინათგან სწერს ბაგრატიონთ ნათესაობა შთამომავ-
ლობასა შინა სხვას ქორონიკონებსა, რომელნი ჩვენი აქ წერილის
ქორონიკონებისაგან არიან. ხოლო ცხოვრებასა შინა ბრწყინ-
ვალეს გიორგის თავდადებულის ძედ (ქ. ცხ., გვ. 2)

„ჩვენი ესე ქმნული და აღწერილი ყოველნი ქორონიკონითა
ქმნულ არიან, რომელნი დღესაც იპოვების და იხილვების მეძიმბე-
ლისაგან, და ვითარცა გვიხილავს, ეგრეთცა ჩაგვირთავს ქრისტეს აქეთი

და ქართული, რომელი არს ხუთასიანი (ე.ი. 532 წელი=კვინკ-ლოსი) ბრწყინვალის გიორგიდამ ვიდრე ქრისტესა ჩღმე-მდე.

„ხოლო უკეთუ უმჯობესი და უჭემმარტესი ჰპოვოს ვინმე გონიერმან და განიხილოს ესეცა და იგიცა და იგი უკეთილესად აღუჩნდეს, არა არს ქმნილი ესე ჩვენი დამაყენებელი უმჯობესისა თქვენისასა. გარნა ისმინე და გულისხმაყავ ადმოჩენა, უწყებულებანი და შემგზავსებულად მისა ჯერ იყავნ ქმნულნი თქვენნი. ხოლო ჩვენი შრომა ესე ამისთვის იყო: ვინადგან მეფის ვახტანგის სახელით აღეწერათ და ვიხილეთ ესეოდენი წინააღმდეგნი დხ უსწორებლობანი, ესენი განვასწორეთ და განვამართლეთ მოწმობითა ზებით თქმულითა, რათა არა ვინ თქვას მხილველმან ამისმან შეურაცხება რადმე, რამეთუ მეფის განზრახვას ვგონებ ესრეთ, ვითარცა აღვსწერეთ: ვინათგან ნათესაობის ქორონიკონსა სწორესა სწერს, გარნა შემწყობი ამისი შეცთომილ არს“ (გვ. 10).

ვახუშტის აზრი ცხადია. მეფეს განზრახვა ჰქონდა გიორგი ბრწყინვალის შემდგომ დროის და ბაგრატიონების ცხოვრებათა ქორონიკონები გაეწყოლო, გააწყეს კიდევცაო მის სახელით, გარნა ჩვენ რომ განვიხილეთ ეს გაწყობილი უმართლო აღმოჩნდაო და ამიტომ ვიკისრეთ ეს შრომაო, ვისაც არ მოგეწონებათ, თვითონ შეადგინეთო, რადგან წყაროები ყველგან იპოება და იხილვება.

ყალბის მქნელს ყოველივე ეს ვერ გაუგია და თვით დიდის მატიანის სათაურს ჩაუკოსებია ცნობილი ჩანამატი. თუ

ქართველთა მატიანე

45

ვახტანგს მართლაც მატიანე ესწორებინა, მასში ქორონიკონებსაც, რომლის გაწყობა მას სურდა, შეიტანდა გარნა ასრეთს გაწყობილობას ქორონიკონებისას ამ მატიანეში ჩვეს ვერ ვხედავთ ვერსად.

ქართლის ცხოვრების (1-ლის ნაწილის) სხვა და სხვა ადგილს ატყვია ვიდასიც მუშაობა, გარნა არა სჩანს, რომ ამგვარ მუშაკად ყოფილიყოს ან ვახტანგი ან ვინმე მისი დროის „მეცნიერთაგანი“. ეს რომ ასრე ყოფილიყო, ძველი მატიანის ენას უეჭველად დაეტყობოდა ნიშან-წყალი მე XVIII საუკუნის დასაწყისის ენისა, თუნდა მაგალ., სქესების გასარჩევად შემოდებულ ფორმებისა, რომელმაც მკვიდრი ბინა მოიპოვა თვით სულხან საბას ლექსიკონში. უფრო სარწმუნოა, ამგვარ მუშაკებად იქნებოდნენ ძველი დროისვე შემმუშავებულნი, გადამწერნი და შემომკრებნი ქართლის – ცხოვრების წყაროებისა,

მაგალ. ანტონი მროველი, ბერაი, არსენი, ნინოს ცხოვრების ავქსონნი და სხვა.

ჩანამატის ავტორი მართალია მხოლოდ იქ, საცა ამბობს, რომ დროთა განმავლობაში ქართლის ცხოვრება გარყვნილიყო გადამწერთაგანო. ეს სიტყვები უმეტესად ყოვლისა თვით ამ ყალბის მქნელს შეეფერება, ვინაითგან არსად იმდენი ყალბ ქმნილი ადგილები არ არის, რამდენიც მისსავე „ქართლის ცხოვრებაში“ შეადარე:

ქართ. ცხოვრება
(რუმინანცევის ხელნაწერი)

ყალბ მქმნელის ქ. ცხოვ.
(ბროსეს გამოცემული)

პირველად ვახსენოთ
ესრეთ:რამეთუ ქართ-
ველთა და სომეხთა ჰყავ-
დათ ერთი მამა

პირველად ვახსენოთ
ესრეთ: რამეთუ სომეხთა-
და ქართველთა ჰყავდათ
ერთი მამა

ქართლოს იყო ყოველთა
ზედა უხუცეს და უმთავრეს
და ესრეთ პატივს ცემდ-
ნენ ძმანი მისნი, ვითარცა
მფლობელსა თვისსა

შვიდთავე გმირთა
ზედან იყო გამგებელ
და უფალ ჰაოს და
ესე ყოველნი იყვნეს
მორჩილ ჰაოსისა

46

მაამზე

ქართლოსიანთა ენა იყო
მხოლოდ ქართული
აქამომდე, რომელსა
ზრახვიდნეს, ხოლო ოდეს

აქამომდის ქართლოსიანთა
ენა იყო სომხური,
რომელსა ზრახვიდეს,
ხოლო ოდეს შემოკრბეს

შემოკრბეს ესე ურიცხვნი
ნათესავნი ქართლსა შინა,
მაშინ ქართველთაც გარყ-
ვნეს ენა თვისი და ამათ ყო-
ველთა ნათესავთაგან შეიქ-
მნა ენა მორთული

ესე ურიცხვნი ნათესავნი
ქართლსა შინა, მაშინ ქარ-
თველთაცა დაუტევეს ენა
სომხური და ამათ ყოველ
თა ნათესავთაგან შეიქმნა
ენა ქართული.

გარყვნილებანი ბროსეს მიერ გამოცემულ ქართლის ცხოვრების 1-ლს ნაწილში განსაცვიფროა, თვით საქციელი ქართველთ მათი-
ანის ტექსტის გამრყვნიელისა საგმობია და ღირსია მძულვარებისა.

ერის მათიანე არის მისი წმინდა წიგნი და ამის გამოცე-
მაც მღვდელმოქმედებასავით უნდა შესრულებულიყო
არ შეგვიძლიან არ ვუსაყვედუროთ ბროსეს, რომ იგი,

შეუდგა რა ქართულმატიანის გამოცემას, დაამყარა იგი გარყვნილ ვარიანტის ტექსტზე და მით დიდი ვნება მოუტანა ქართველთა „წმინდა წიგნს“: მეცნიერთ ზურგი შეაქციეს მას, როდესაც ჩანამატი წაიკითხეს.

გარნა, სასიხარულოდ კავკასიის წარსულ ბედ იღბლის შემსწავლულთა, თან-და-თან ჩნდებიან ახალ-ახალი მეგლები და წყაროები, რომელზედაც ასვენია ქართლის ცხოვრება: ჩვენი ისტორია დღითი დღე იპყრობს მსოფლიო მეცნიერების ყურად ლებას. ჯერ ამ მიმავალს წელსვე პროფეს. ნ. ი. მარმა, აღმოსავლეთის კარგად მცოდნემ ქართველთმატიანის შესახებ სთქვა შემდეგი (Кавк. Вѣстн., 1902, № 3): „იწრებოდა ქართულიმატიანე დაახლოვებით მე-VIII საუკუნეს, თუ არა ადრეც*“.

მ. ჯანაშვილი

(შემდეგი იქნება)

*) („მოამბე“ IV, გვ. 65, სტრ. 2 ქვე-გან): 1081 – 1118 უნდა იყოს 1181 – 1218.

ქართველთამატიანე

„ქართლის ცხოვრების“ ლეგენდები. საქართველოს ისტორიის დასაწყისი

I

1. საქართველოს დამაარსებელი (მამასახლისნი).

ყველა ერის ისტორიის დასაწყისს ხანას ჰფარავს გავლილ საუკუნეთა წყვილი. ისტორია ერისა, ვიდრე გაჩნდებოდეს დაწერილიმატიანე, ზეპირად გადმოიცემის. თაობანი და მოდგმანი ამკობენ მას თავის წინაპრების საგმირო მოთხრობითა და ამბებით, წარმოიდგენენ მათ უძლეველ გმირებად, რომელნიც ადვილად ჰმუსრავენ დევებს, მრავალთავიან ვეშაპებს, უამრავ ალქაჯებს, ისე კისკასად ამარცხებენ დევებს, ვით ლომი კატას. როდესაც ეს გადმოცემანი და მოთხრობანი ეფი-

ნება მთელს ერს და ხდება მის საერთო საკუთრებად და მასში იღვიძებს საეროვნო თვითცნობიერება, მაშინ იბადება მოთხოვნილება: ყველა ეს გადმოცემანი დაიწეროს, შესდგეს წერილობითი მატიანე საგულისხმიეროდ შთამომავლობისა.

ყმელამ ვიცით, გადმოცემა-ლეგენდები დაედვა საფუძველად ომბროსისა, ზეროდოტესი, ფირდაუსისა, ნესტორისა და მაგვარ მწერლების თხზულებებს. ამ გვარს ნაწარმოებში ბევრია იგავი, თხრობა საპოლიტიკო, სარწმუნოებრივი. ქვეყნის რომელიმე მარჯვე ადგილი თანდათან სახლდება, კაც-მრავალ

*) იხ. «მოამბე» № 5, 1903 წლისა.

2

მოამბე

ქალაქად ხდება, იძენს ძალას, ძლიერებას. ერს ეძლევა მიზეზი შეჰქმნას „მითი“ მის დამაარსებლის შესახებ, რომელიც, იქნებს, არც კი ცხოვრობდა ამ ქალაქში და არც კი არსებობდა. ამ გვარია, მაგალ., მითები შესახებ რომის დამაარსებელ რომულისა და რემისა, შესახებ ელინთა წინაპრის ელინისა, შესახებ ეოლის, დორის, იონის და აქეისა, რომელთაც, ვითომ, დაეარსებინოთ ქვეყნები ეოლია, დორია, იონია, აქაია.

ასრე ინასკვება ყოველი ერის ისტორია, მისი დასაწყისი, დასაბამი.

ჩვენი მატიანეც ამ საკაცობრიო წესს ვერ ასცილდა. საჭირო შეიქმნა ეპოვნათ პირველი მარცვალი, რომელიც ქართლად აღივდა, და ჰპოვეს გმირი ქართლოსი, ძე თარგამოსისა. მარტოხელა კაცი, რაც უნდა დიდი ვაშკაცი იყოს, არა თუ ომში, ჭამაშიაც ბრალია, და მას, ქართლოსს, გვერდს ამოუყენეს ძმები – ეგროსი, წინაპარი ეგრთა, ზეროსი, მოვაკანი, ბარდოსი, ლეკოსი, კავკაზოსი, ჰაოსი. ყველა ამათ, გარდა კავკაზოსისა, ჰაოსისა და ლეკოსისა, შეჰქმნეს თითო ქალაქი – ქართლი, ეგროსი, ბარდოსი, ჰეროსი და მოვაკან – და მათში დასახლდნენ,

შემდეგ ოცნებამ შეჰქმნა მეორე თაობა გმირებისა. ესენი იყვნენ ქართლისძენი – მცხეთოსი, გარდაბოსი, კახოსი და გაჩიოსი. ამათაც ააშენეს თითოს ქალაქი და უწოდეს თავის სახელი.

ამასობაში ქართლოსი გარდაიცვალა. იგი დაიტირეს და დამარხეს მისივე ქალაქ ქართლში; მისი საფლავი აღიარეს წმიდა ადგილად და ქართველთა საფიცრად; თვით ქვეყანას

უწოდეს მისი სახელი – ქართლი, საქართლო (სვან. ქართ= ქართლი).

ქმრის (ქართლოსის) გარდაცვალების შემდეგ მისმა ქვრივმა ააშენა ბოსტან-ქალაქი (მერმეწდელი რუსთავი) და დედაციხე. კახოსმა ააშენა ქალაქი ბერ (ჩელეთი). გაჩიოსი დაესახლა ორბისციხეში, რომელიც ააშენა მისმა მამამ.

ქართველთა მატანე

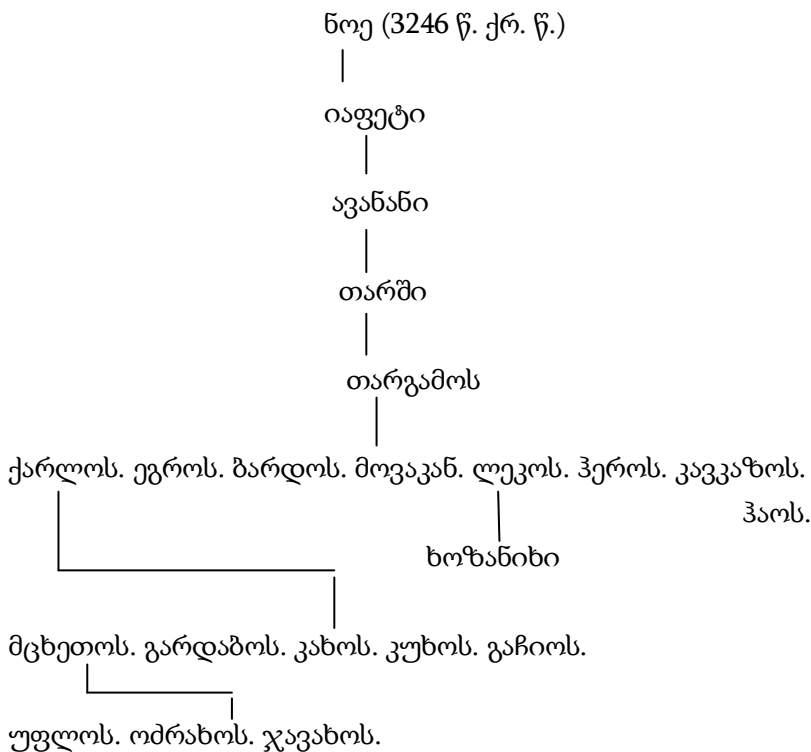
3

მათ მოჰყვა მესამე თაობა: უფლოსი, ოძრხოსი, ჯავახოსი. ამათ შეჰქმეს უფლისციხე, ოძრახე, თუხარისი, ჯავახეთი, წუნდა, არტანისი. უფლოსმა ააშენა აგრეთვე ურბნისი, კასპი.

ყველა ამათ დაიპყრეს ქართლი, რომლის საზღვარი იყო: ზღვა სპერისა (ჭოროხის მხარე შავის ზღვისა), ალაზნის შესართავი, მდ. ბერდუჯი (დებედა) და ტავრისკენ მიმავალი მთები.

ამას გარდა, ყველა იგინი მამასახლისები იყვნენ და მათი უფროსი იყო მცხეთის მამასახლისი, რადგან თვით მცხეთა ითვლებოდა თავადად ყოველთა ქალაქთა ზედა.

დრო, როდესაც ეს გმირები და საქართველოს დამაარსებელი ცხოვრობდნენ, შეგვიძლიან წარმოვიდგინოთ ამავე წინაპრების საშთამომავლო შტოთი. ასე:

განმარტება ამ სახელებისა.

ამ სახელების დაბოლებანი გვიჩვენებენ, რომ იგინი არიან კუთვნილებითნი და არა საკუთრებითნი და, ამას გარდა თუ

4

მოამბე

ყველა ამ სახელებს დაბოლოებად ჰქონოდათ „ოსი“, მაშინ უფლოსის ქალაქს უნდა ჰქმეოდა უფლოსისციხე და არა, უფლის ციხე, ოძრახოს ქალაქს– ოძრახოს ქალაქი და არა ოძრახე და სხვ. ჩვენს ამგვარს ნათქვამს ცხადად აჩენს შემდეგი შედარება.

საკუთრებითი სახელები

კუთვნილებითი სახელი

ქართლი	ქართლოსი
ეგური (აფხაზ. აგრუა)	ეგრი-სი
გარდაბანი	გარდაბნი-სი
გაჩი (= გაცი)	გაჩი-სი=გაჩიანი
უფალი	უფლი-სი (უფლის-ციხე)
ოძრახე	ოძრახე-სი
ჯავახი	ჯავახი-სი
კუხი	კუხი-სი
კახი	კახი-სი
ცხეთი	ცხეთი-სი
ჭერი	ჭერი-სი (ჭრეთი)
ვაკე } ვაკენი }	მოვაკე } მოვაკნი-სი მოვაკენი } მოვაკნი-ეთი
ბარდი (ბერდი)	ბერდი-სი } ბარდავი ბერდი სი } ბერდა.

ერს მთელი თემი, მაზრა ანუ ქალაქი გაუპიროვნებია, გაუხორციელებია. თვით „დაბადებაშიაც“ ასრეა: თოხელი (ტაბალი) ერთი კაცი კი არ არის, არამედ მთელი თემი, მთელი მოსახლეობა თოხელთა, აგრეთვე მესხი, თარგამოსი, ღამერი და სხ. თითო კაცს კი არ წარმოადგენენ, არამედ მთელს მოდგმას, ტომს, გვარს, ნათესაობას.

ამავე წესით ქართველებს შეუქმნიათ ეპონიმები.

ქვეყნის სახელი	ეპონიმები:
ქართ	ქართ-ოს (ქართლ-ოს)
ეგურ	ეგურ-ოს ეგრ-ოს
კახ	კახ-ოს
ჭერ	ჭერ-ოს
ჯავახ	ჯავახ-ოს
ცხეთ	ცხეთ-ოს

ხევს. ას=არს=არის = მეგრ. ორე ამიტომ შეიძლება, სახელებში ქართლ-ოს, ეგრ-ოს, კახ-ოს, და სხ. ეს ოს იყოს იგივე ას არის და შემდეგ მიეღოს ნათესაობით ბრუნვის დაბოლოება (ვითარცა მამასი=მამისი).

ამათგან საკუთრებით სახელებად დღესაც იხმარებიან:

ა) უფლისა (საყვარელი სახელია მთელს იმერეთში).

ბ) ჭერესი (ასრე ერქვა, სხვათა შორის, იოანეს, წმ.

ეფთვიმეს მამას)

გ) ბერდია. ამავე სახელითგაწ წარმოსდგა სახელწოდება– ბერდუჯი (იწ დებედა). ბერდუჯი უდრის ბეჭდურს, ვითირცა არტანუჯი – არტანურს: მეგრ. ჯი=ქართ. რი: ხო-ჯი-ხა-რი, ყუ-ჯი=ყური და მრ. სხ. (არტანუჯი=არტანური, ბერდუჯი= ბერდური, ესე იგი რომელიც ეკუთვნის არტანს (არდაგანს), ბერდას (განჯას).

დ) გაჩი. ეს მიგვაჩნია სახელად ღმერთის გაჩისა (=გა-ცისა), რომელიც აღმართულ იყო ქალაქ ქართლს (არმაზს). რომ ქართველები თავის ღმერთების სახელს არქმევდნენ თვით ამ ღმერთების სამფლობელოსაც, ეს მტკიცდება სახელწოდებით მთებისა – არმაზი, ზადენი (ზადენ-გორა, ზედა-ზადენი). თვით ბოცო-ხევი და აბოცი, გვგონია, სახელია ქართველთ უპირველეს ღმერთის ბოჩოსი.

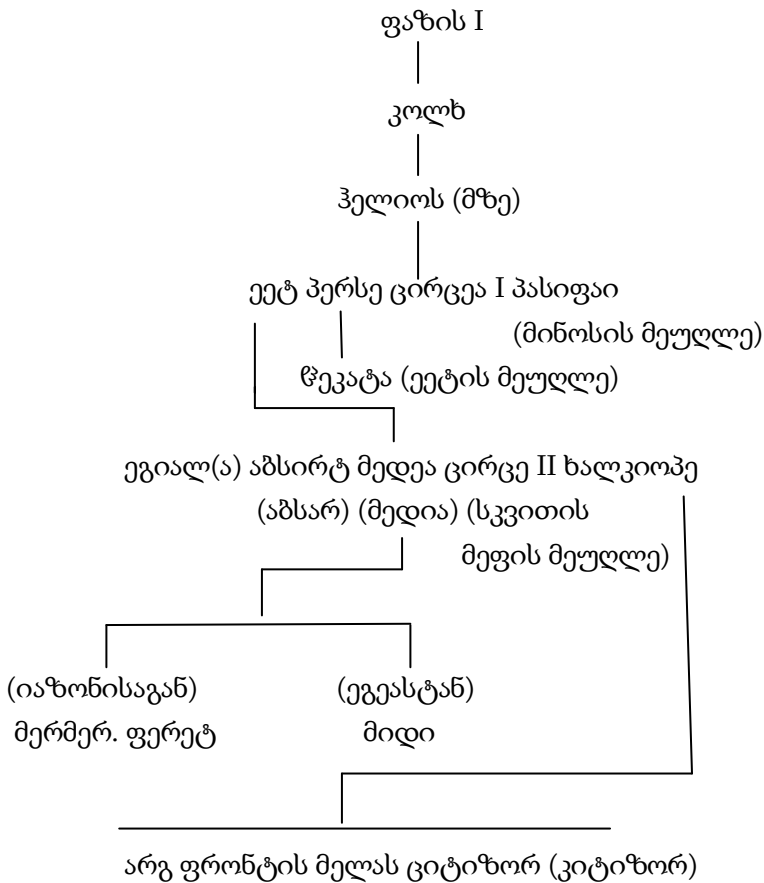
ე) კახა. ეს სახელი გვხვდება მე-VII საუკუნითგანვე: იხ. ზემო ჯიბისძის „დავითნი“ და აგრეთვე 653 წლის ატენის წარწერი დი ქორენელის თქმით კი კასიას ეჭირა (ირამის დროს) ორ ზღვას შუა მდებარე ქვეყანა (იხ. ქვემო)

ვ) ოძრხეს სიხელი გვიჩვენებს, რომ ამ „გმირის“ ხელობა იყო მეძროხეობა, ვინაიდან ოძრხე ნიშნავს საძროხეს (მეგრ-ოი=სა: ო-ფეთქელი=სა-ფეთქელი, ო-ღეჯე=სა-ღორე, ო-ზომალი=სა-ზომი (სა-ზომელი). გარნა ეს ო ქართულში გამაგრებულია, ფესვს მიჰკვრია: ქართული ოხიფა და ოხვა იმავე ფესვისაა, რომლიდანაც წარმოსდგა მეგრ. ო-ხვამე=სვან-ლა-ჰვამ (საყდარი) და ძველი ქართ. ოხვამერიანი (ქუთაისში „არქელის გორა“).

ზ) მოვაკნისი ეპონიმია ვაკე ადგილისა, როგორც, მართლაც, არის განჯის ქვემოთი მტკვრის მარცხენა კიდე ბაქოსკენ. ვაკედ იწოდებოდა და იწოდება აგრეთვე იმერეთის ერთი ნაწილი, ხონიდან მოკიდებული ცხენისწყლისკენ.

თვით „ფაზიანილების“ „საშთამომავლო შტორმი“ ჩვენ ვპოვებთ ეპონიმებს, რომელთაგან ზოგიერთნი დაუსახელებია ქართლისცხოვრებას. აქვე მომყავს ეს „შტოც“.

ფაზიანილების საშთამომავლო შტო.

აფხაზები თავის თავს უწოდებენ აბსუა, ხოლო ქართლის ცხოვრებით ივინი არიან აბსარ-ები და აბსარი კი, როგორც სჩანს ფაზიანიდების „შტოდამ“, ყოფილა ძე ეეტისა.

სახელები ეგიალი და არგი უახლოვდებიან ქართლის ცხოვრების არგვეთს, ეგურ-ს (აფხაზურად აგურა – გურია, აგრუა სამეგრელო; აგრუას სტრაბონი ასრევე იხსენიებს – agri). დაბოლოება ამ სახელებისა გვიჩვენებს კუთვნილებას: ეგ-ური=აგ-ური, ე. ი. ის, ვინც ეკუთვნის ეგს, აგს, ხოლო ქართლის ცხოვრებით აგ იგივეა, რაც დაბადების გოგ, და კიპერტის Atlas antiques-ი კი გვიჩვენებს, რომ გოგარენები იყვნენ მესხეთის (ჯავახეთის) მცხოვრებნი და ის ადგილი, საცა იყო გუგარქი, გუჯარეთი და საცა ეხლაც არის გოგაშენი (შეადარე თამარაშენი და სხ.)

ეს აგ-ები, აგოგ-მაგოგები ჯუანშერის ქრონიკით თვით ნებროთის მხილველნი იყვნენ და ცხოვრობდნენ ბაბილონს (ნებროთი 2716 წ. ქრ. უწინარეს).

ბოგი, მართლაც, მესხის მეზობელია „დაბადებითაც“. იეზუკიელი ამბობს:

ა) „ძეო კაცისაო, განიმტკიცე პირი შენი გოგსა ზედა და ქვეყანასა ზედა მაგოგთასა, მთავარსა როსს (=როშს), მოსოხს (=მესეხს) და თობელსა“. (იეზ., 38, 1).

ბ) „აჰა, მე შენზედა გოგ, მთავარსა როსისსა (=როშისა), მოსოხს და თობელს“ (მისივე, 39, 1).

ეს სახელები მეზობლად მოსახლე ერის სახელია, ალბად – გოგარენების (გოგაშენელების), მესხის, ერუმის (ერუშეთი) და ტბელის=ტობელის (თობელს სწერენ ტაბალადაც, ხოლო ტობა, ტვიბ, ტოპი ნიშნავს ტბას, ტბორეს (შეადარე ტაბახმელა).

გ) დაბადება (10, 2-3) იაფეტის შვილებად იხსენიებს ღამერს, მაგოგს, მადაიმს, იოვანს, ელისას, თობელს, მასოხს და თირასს, ხოლო თარგამოსს – შვილად ღამერისა. თარგამოსს რაიმე დამოკიდებულება უნდა ჰქონოდა ქართველებთან: იმერეთში არის მთელი საზოგადოება თუ სოფელი, თარგამაული.

8

მომბე

ამას გარდა, იეზუკიელის წიგნში (ლწ, 3) მოხსენებულია: „სახლი თარგამოსი დასასრულისაგან ჩრდილოისა“.

საქართველოს ჩვენი მწერლები სულ მუდამ ჩრდილოეთის ქვეყანად უწოდებენ.

„სადაა“ არს ჩრდილოდა იგი ქუეყანად ანუ სადა არს სამოსელი იგი ოჯგლისა ჩუენისა (შატბ. ქრ., 11).

„სამოსელსა ზედა წილ ითხინეს და წილით ჰხუდა ჩრდილოთა მცხეთელთა კუართი“ (იქვე 10).

„ჩრდილოდ (საქართველო) ბლუარსა (სამხრეთს) თანა იხარებდეს“ (იქვე, 23).

„მოხედა ღმერთმან ქუეყანასა ჩრდილოდასა კავკასიათა, რომელსა სახელი ერქუა სამართლად ჩრდილოდ“ (იქვე, 29).

წ. მედეა, მიდი. ზეროდოტე ამბობს (VII, 62): მიდიელებს წინად არიები ერქვათო, ხოლო როდესაც იქ მივიდა კოლხიდის მეფის ასული მედეა, მაშინ ამ ქვეყანას მედა დაერქვაო. მედეასთან მისულა აგრეთვე მისი შვილი მედი, რომელსაც ბევრი ქვეყნები დაუპყრია და თვისის სამფლობელოსთვის დაურქმევია მიდია=მედია.

საქართველოს დასაწყის – ისტორიის ერთი წვერი სწვდება მიდიას. ასრე.

2. საგართია მიდიისა: კალუსნი, გურგანნი, კასპნი და მათნი მეზობელნი.

ა) ქართული წყაროს ცნობები.

უკვე დაიბეჭდა „დილარიანი“, დიდი წიგნი (800 გვ. მეტი) რომლის ენა იგივე მოსე ხონელის ენაა. გადაჭრით ვერ ვიტყვით, რომ იგი კვალ-წმინდათ იყოს ის თხზულება, რომელიც რუსთველის წინად დასწერა სარგის თმოგველმა, „კაცმა სწავლულმა და ფილოსოფოსმა“ (ქ. ცხ., 362), და მე-XVIII საუკ. მწერლებს ზოგი რამ თავისიგ არ შეეტანათ, შიგ. გარნა „დილარიანი“ ისეთი თხზულებაა

ქართველთა მატანე

9

და ისეთის ენით დაწერილია, რომ მე-XVIII საუკ. ყველა მწერლები ერთად მას ვერ დასწერდნენ.

„დილარიანი“ იგივე „შაჰნამეა“, ხოლო იმ განსხვავებით, რომ ფირდაუსის ქმნილებაში წარმოდგენილია ცხოვრება ერანის მხრის ბშირებისა, ხოლო სარგისის თხზულებაში – მოქმედებანი აბაშ-ეგვიპტის მეფის დილარისა და მის მიერ დაპყრობილ მსოფლიოს მეფეებისა. ამ უკანასკნელთა შორის ყველაზე ძლიერი და შემძლებელი არის

ფარსმანი, მეფე კადუზთა, კოლხთა, საგაბუნოსი, ბრუტოსთა. ფარსმანი უფალია გმირებისა, რომელნიც შიშის ზარს სცემენ აზიის მე-ბრძოლ-გმირებს. 500,000 მეომრით ფარსმანი მიესევა მზის ქალაქს, საცა მფლობელობს დილარი. მათ მორის ბრძოლა თავდება ფარსმანის დამარცხებით. დაძლეულს მეფეს დილარი სთვლის ყველაზე სახელოვან ხელმწიფედ მეფეთა შორის და დიდს პატივს სცემს.

პირველი ცნობა ფარსმანის გალაშქრების შესახებ დიდს ღელვას ჰზადებს დოლარისა და მის მიერ დაპყრობილ მეფეების ბანაკში. მომყავს ეს ადგილი „დილარიანითგან“:

„აქა მოსვლისათვის განსაკვირვებელისა მის გმირისა კადუზიანელთა მეფისა ფარსმანისა და ყმათა მისთა კაცის მჭამელთა ფალავანთა: ოდეს კელმწიფენი და მეფენი იგი ერთმანეთისა ჭვრეტითა იშვებდეს და მხიარულობდეს, მას ჟამსა მოვიდა კაცი გრძნეულთა მეფისა გარშარაბისა, თაყვანი ჰსცა დოლარს ტახტისა ფერკთა ქვე მიწასა აკოცა და წიგნი თვისისა მეფისა მოართვა. რომელსა შინა ეწერა ესრეთ: დღე გრძელდინ, დილარ მეფეთა ზედა მეფე და კელმწიფე! მომლოცველი სკვითელთა ზედა ძლევისა, შეუდგენ მოხსენებასა ჩემსა ესე ვითართა სახით: აწ ჟამსა ამას მოვიდა განსადიდებელი ძლიერებითა და გმირთა გმირი დიდი იგი მეფე კადუზიანთა, ფარსმან, უთვალავთა ფალავანთა დასებითა და მრავალთა კელოვნებათა მცოდნეთა რაზმებითა, რომელთაგან გაფრთხილება დიდად სახმარ არს. ახლავან ყმანი თვისნი ბრუტოსის მთისა და მის კერძოთა მათა მოსახლენი გმირნი ვითარ ხუთასი ათასი, რომელთა საბრძოლველად უპყრიათ დიდ დიდთა ძელთა მსგავსნი რკინანი და თუმცა მთასა ბალბასისათა დაუშინონ, მათცა

10

მოამბე

ძირითურთ დაჰფშვნეტენ, და საზრდელად მათდა არს თვით კაცთავე ხორცი საჭმელად. კვალად ახლავან ყმანი თვისნი კოლხიდისა კერძოსანი და საგაბუნოსანი, რომელთასა ესრეთსა მპარაობასა იტყვიან, რომე რაღცა უნდესო, დღისით მზისით ესრეთ მოიპარენ, რომე ვერა სადა ვინ სცნასო. სიმრავლე მათი არა შეიგების, ყოველნივე არიან გმირნი და, თუ ჰსთქვა, კაცთა არად შემრაცხნი და იტყვიანცა – ჩვენდა საჭმელად მოხცემულ არიან ყოველნი კაცნიო. უბნობენ, რომე თვით მეფე მათი იყოს უძლიერესი ყოველთა ნამყოთა და აწმყოთა ხელმწიფეთა და გმირთაგან; ყმა კაცი არს, გულ მყარი და მკლავ მტკიცე და უკეთილესისა სახისა მექონი. მე მონასა კელმწი-

ფებისა თქვენისასა მშვიდობისა სიტყვითა მთხოვა ძლიერმან მეფემან ფარსმან გზად, და ბრძანებისამებრ თქვენისა მივეც ნებად. ესერა გამოვლეს ქვეყანა ჩემი და მას გვირაბისა პირსა მოვიდნენ. ესვენ ღმერთებად რასმე სახელდებულთა არმაზ და ზადენს, კაციმ და გაიმს და ცეცხლსაცა თაყვანის ჰსცემენ“ (გვ. 577 – 578). სხვა ადგილას (გვ. 781) ნათქვამია, რომ ფარსმანი ქართლოსის რჯულის მეფეაო.

სამხედრო საბჭოს გამოუცხადა დილარმა, გავუგზავნი კაცს და ვკითხავ, ნებავეს საქმე მეგობრულად გაათაოს და დიდის პატივით დაბრუნდეს სამშობლოში, თუ ჰსურს ომი (გვ. 630). აახლა თვისი სპასპეტი მარსი, სიყვარული გამოუცხადა, მიულოცა მშვიდობით მოწევნა „აქამდე“ და იკითხა მიზეზი მისის-გამოლაშქრებისა. ფარსმანმა შეუთვალა, ეს ვრცელი ქვეყანა ჩემთვის უბოძებიათ ღმერთთა ღმერთებს არმაზს და ზადენს გაიმს და გაციმს და არავის არა აქვს ნება გამოსწიროს იგი მას, და თუ დილარ არ გაეცლება მზის ქალაქს, მიუსევს მას ბრუტოსელთ და დაანგრევიანებს.

დილარი მოემზადა საბრძოლად. ფარსმანმა მიუსია ბრუტოსელნი, მერე საგაბუნის ბანძელნი, მერე თვით ფარსმან მიუხტა. დილაოს გაუჭირდა ბრძოლა, გარნა გაემარჯვა. ფარსმანმა გამოაცხადა იგი მსოფლიოს მეფედ. დილარმა აღიარა გამირი – მეფე თავის უპირველეს მეგობრად და სთხოვა ერწმუ-

ქართველთა მატთანე

11

ნა ღმერთი ცათა შინა მყოფი. ფარსმანმა გასწყვიტა ცეცხლის მსახური დედლები და ირწმუნა ღმერთი დილარისა. კადუზიანთ ეცვათ რკინის ჯაჭვები და მაზედ წითელი კაბა. მის შემდეგ დილარმა შეირთო ანავსია, რომლისაგან მიეცა ვაჟი, სეზოსტრისის ტახტის მემკვიდრე.

ფარსმანს გარდა დილარს ემორჩილებოდნენ მეფენი ინდოეთისა, ბაბილოვნისა, ჩინეთისა, სკვითისა, მყონვარისა, ციკლოპთა, პოლანთა, ბრიტანთა და სხ. და სულ 32 მეფე.

ძნელია სთქვას კაცმა, ვინ იყო დილარი, გარნა ის კი საგონებელია, რომ „დილარიანში“ უნდა იყოს შემოკრებილი ძველი ლეგენდები ანუ მათი ნაწყვეტები. და რადგან მთელს ამ დიდს წიგნში არსად არ არის ხსენება სომეხთა და მათ სამეფოსი, ამიტომ შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ დილარისა და ფარსმან მეფის დროს ჯერ არ ყოფილა დაარსებული ჰაოსიანთა სამეფო.

„დილარიანის“ ჩვენებით ცხადდება, რომ კადუზიანნი იყვნენ ქართველნი არა თუ მარტო სჯულით, არამედ ტომ-მოდგმითაც. იგინი ნათესავნია კოლხთა, ხოლო ზეკატე, რომელიც სცხოვრობდა 550 წ. ქრ. უწინარეს, ამბობს, მოსხნი (=მესხნი) კოლხის ტომისანი არიანო. ცხადია, თუ კადუზიანნი არიან კოლხნი და კოლხნი კი – მესხნი, მაშ ყველა ეს თემნი ქართველნი ყოფილან.

კადუსი ძველის მსოფლიოს უძლიერესი ერი იყო და მის სამშობლოდ ითვლებოდა ჩრდილოეთი მიდია, ე. ი. სამეფო, რომელიც დააარსეს მედეამ და მიდმა და რომელსაც ერქვა აგრეთვე საგართია. ეს საგართია კიპერტის რუკებით ჩაჰყვება არეზის მარჯვენა მხარეს მატიანის ტბის (აწ ურმიის ტბა) გაყოლება თითქმის ინდოეთის ოკეანემდის, ქალაქ ჰარმოზიამდის, რომელიც სპარსეთის სრუტეს ყურეშია და რომლისაგან მის წყალსაქცევს დაერქვა ორმუზის-წყალსაქცევი.

12

მომბე

ბ) ბერძენ-რომაელთა მწერლებით

1. ჰირკანია.

ჰირკანია იყო ფრიად შვენიერი და მდიდარი ქვეყანა. ალექსანდრე მაკედონელი რომ ამ მხარეს შევიდა, ნახა აქ ბევრი „ბედნიერი“ ადგილები; მოსავლის სიუხვით, ხილის სიმრავლით მას ვერც ერთი ქვეყანა ვერ შეედრებოდა. თითო ვაზი იძლეოდა 9 თუნგ ღვინოს. თითო ლელვის ხილამ იკრიბებოდა 30 კოდამდე ლელვი. ნამკავებში დაშთენილი მარცვალი მეორე მოსავალს იძლეოდა. აქ იყო ერთნაირი, მუხის მსგავსი, ხე, რომლის ფოთლებიდგან სწვეთდა თაფლი, საყვარელი საჭმელი აქაურ ერისა. აქ იყო ერთნაირი ფუტკარი ანტრედონი; ეს ანტრედონი მთებში ჰპოულობდა უხვს მასალას, ბუდობდა კლდეებში, აკეთებდა ფიჭას, თაფლს და ამ თაფლის გოლი (ტკბილი წვენი) სწვეთდა კლდეებიდამ.

საზოგადოდ, ჰირკანია იყო ივერიის მომიჯნავე მხარე, ხოლო მატიანია – მესხეთისა.

პომპონი მელა, რომელიც ცხოვრობდა I ს. ქრ. შ., ამბობს, რომ კასპიის ზღვის ზედათ მოსახლეობდნენო ხომარები, მასსაგეტები, ქაჯნი, ჰირკანნი, იბერნი, და მტკვარი და კამბიზი(იორა) ჰყოფდნენ იბერიასა და ჰირკანისაო (განი, 97 – 98).

ამ ცნობიდან სჩანს, რომ ერთს ამ სახელმწიფოში, ჰორ კანიასა ანუ იბერიაში, შედიოდა საგართია, კადუსია, კასპიანა, გელნო მარდნი. გარნა რომ კასპიანა დასახლებულ იყო ქართველებით, ამას ცხად ჰყოფს ჩვენება პლუტარხოსი, რომელიც ამბობს, კასპიანიდან მრავალნი ალბანნი და იბერნი შეუერთდნენ ტიგრანსო (იქვე, 127).

თვით საგართიას აქეთი პირი – მატიანია, იყო მომიჯნავე კუთხე მესხეთისა. ჰეკარტე (ცხოვრობდა 550 წ. ქრ. წინ.) ამბობს: „მოსხი კოლხიდის ტომია და მომიჯნავეა მათიენისა“ (იქვე, 8).

ქართველთა მატიანე

13

ამას გარდა, ზემო ხსენებულ „ქაჯების“ სახელით ძველადგანვე იწოდებოდა ქალაქი წუნდა (მესხეთში), არტანი და ციხის ძირი (გურიაში). ქაჯი რომ ქართული სახელია, ეს სჩანს სიტყვებიდან: ქაჯვა (გამოწურვა ღვინისა საწნეხლით), ქაჯი (ავი სული), ქაჯება (კლდესავით მაგრობა).

დიონოსი პერიეგეტის კომენტარიებში ევსტათე ამბობს (გან, 140), აღმოსავლეთი იბერია არას დროს არ ემორჩილებოდა პართეველებს და არც სპარსებს, მაკედონელთა უღელსაც გადარჩაო. ეს იბერები გადმოსახლდნენ თავიანთ დასავლეთ იბერებისაგანო, რომელნიც პირენეის (?) მთებში სცხოვრობდნენო. აქ, რასაკვირველია, ავტორს ქართველთა პერანგის მთა, რომელიც ჰყოფს ქართლსა და იმერეთს, პირენეად მოსჩვენებია. თვით ქართლის ცხოვრებაც აღნიშნავს ქართველების (ივერების) გადმოსახლებას, ხოლო არა პირენეიდან დას არც პერანგიდან არამედ ტიგრისა და ევფრატის (=ფროტოსის) ხეობიდან, სახელდობრ არარატის ქვეყნიდან. ეს ცნობა მტკიცდება არა თუ ვანის ლურსმურ წარწერებით, თვით ივერების სახელ წოდებითაც (იხ ქვემო).

რომ ჰირკანია, საგართია, კადუზია დასახლებული იყო ქართველ ტომ-მოდგმით, ამას ცხადად აჩენს არა თუ მარტო „დილარიანი“ და ადგილობრივნი სახელნი, რომელთა შესახებ საუბარი გვექმნება, არამედ თვით ბერძენ-რომაელთა თქმულებანიც.

2. მიდია.

უკვე შევნიშნეთ, რომ ზეროდოტეს თქმით მიდიელებს ეს სახელი დაერქვათ კოლხიდის მეფის ასულის მედიასაგანო, რომ წინად მიდიელებს არიები ერქვათო და მედია რომ მოვიდა, წინანდელი სახელი შეეცვალათო (ზეროდოტე, VII, 62). აღვნიშნეთ აპოლოდორის ნკთქვამიც, რომ მედიას მემ მიღმა დაიპყრა მრავალი ქვეყნები და თავის სამფლობელოს უწოდა მიდია-ო და თვითონ მოკვდა ინდოეთის ლაშქრობაშიო (გან, 53).

14

მომბე

სტრაბონი მოწმობს, მედეა (=მედია) ისტორიული პირია და კოლხიდაში ყველას სჯერა, რომ აიეტი ამ ქვეყანაში მეფობდაო (2, 39).

აპოლონ როდოსელი გვაცნობებს, მედიამ წამლების მოსამზადებელი ფაკანი (ლოკოკინას კანი) მოიძია კასპიის ტაძარშიო (იქვე, 51).

არა სჩანს, რომელს ტაძარზეა ლაპარაკი; ალბად ეს ტაძარი იყო ჰირკანიის ქალაქს ჰეკატომფილში (Hecatompylos). ჰეკატა იყო თვით დედა მედიასი და ჰეკატას ტაძარი იყო აგრეთვე კოლხიდაში. ამ ტაძრის მოსალოცად ყოველ დღე დიდის ამბით მიდიოდა მედია სასახლიდამ.

აქაური ერი შეიძლება მივიჩნიოთ ნაშთად იმ ერისა, რომელიც, პოლიბიოს მოწმობით (გან, 52), შუამდინარიდამ გადმოვიდა ზაგროსზე მიდია. მათი ქვეყანა ერთის მხრით მოსამზღვრეობდა პონტს, ფაზისს, მეორე მხრით კასპიის ზღვას. აქ ცხოვრობდა მრავალი „ბარბაროსი“ და მათ შორის ყველაზე მეომარი იყო ერი – მხედარი. თუმცა პოლიბიოს ცხადად არ ამბობს, ვინ იყო ეს მეომარი ერი, გარნა, მივიღებთ-რა მხედველობაში ყველა ზემორე მოყვანილს ცნობას, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ეს მხედარი-ერი იყო ქართველთა ერი, რომელიც ძველადგანვე წარმოადგენდა მხედრობას, რომელთა ცხოვრებაში სიტყვას მხედარი დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა: (გამხედრება, მხედარი, მხედრობა, სამხედრო, მხედრული (წერა), ხედნა და სხ.) თვით ჯორს, რომელიც, ალბად, ცხენის გაცნობამდე იხმარებოდა სამხედროდ, ჩვენში ჰქვიან სახედარი.

3. გეოგრაფიული და ეთნოგრაფიული სახელები.

ჰირკანიის ზღვა.

ძველი მწერლები ამბობენ ამ ზღვას, მტკვრის შესართავ-

ამდე ერქვა ჰირკანიის ზღვაო და მის შემდეგ კასპიისა. პირველი სახელწოდება დაენათლა ჰირკანელებისაგანო და მეორე – ერის კასპისაგანო.

ქართველთა მატინე

15

ამ ჰირკანიის ზღვას ქართლის ცხოვრება უწოდებს გურგანის-ზღვას და, საზოგადოდ, ამ ზღვას ჰყოფს სამ ნაწილად და უპირისპირებს შავის ზღვის ნაწილებს, ასრე: „დაიპყრა (მაგალ; თამარ მეფემ) გურგანითგან სპერამდე (შავის ზღვის ჭოროხის მხარემდე), კასპითგან შავ ზღვამდე (ფოთი-ბაქო), ანაკოფითგან (აფხაზეთშია) დარუბანდის ზღვამდე (დარუბანდით ხილხალამდის, მოვაკანი, შარვანი და ზღვის პირი ერთი სამეფო იყო (ქ. ცხ., 272) და აქაურს კარს ერქვა ზღვის-კარი).

2. ჰენრიხ კიპერტი ამბობს (Lehrbuch alten geographie, გვ. 67) ჰირკანიას ერქვაო ძველ ბაკტრიულად ვირკანია, ბერძნ. Βαρκανία, ახალ სპარსულად – გურგან, არაბულად ჯორჯან,

ზემოთ მოყვანილ ცნობებს გარდა ჩვენ კიდევ გვაქვს ბევრი საბუთი, რომ სწორედ ეს ერი ჩავთვალოდ ქართველ ერად, იმ ერად, რომელსაც ძველადგანვე უწოდებენ: სომხები-ვირქად, არაბნი – ჯორჯანად, სპარსნი – გურგად=გურჯად

ბერძენთა მწერლები ამბობენ, ჰირკანიის ზღვა რგვალია, მთვარისებურიო. ამგვარი ცრუ აზრი გავრცელდებოდა თვით ერის სახელწოდების გურგანი-ს მსგავსებით ცნებასთან გერგალი (ჰურგალი – გურგვალი –ჰრგვალი).

ჰირკანიას სპარსელები სთვლიდნენ „მეღლთა ქვეყანადო“ (სპარს გურგ. – მეღელი). ასრეთი შეხედულება სპარსელების მხრივ გავრცელდებოდა ამის გამო: ა) აქვე ახლოს ცხოვრობდა ერი, რომელსაც ერქვა გელნი (gelae), ხოლო გელი (ინგ.) და გერი (მეგრ.) იმავე მგელს ნიშნავს და ამ სიტყვიდანვე წარმომდგარა გვარები გელამე, გელაშვილი, გელოანი და ბ) ძველად ქართველებს ჩვეულებად ჰქონდათ ფარების კეთება ვიგრის ტყავისა (შეადარე სპარს. ვეგრ) მაგალი., ვახტანგ გორგასალს ჰქონდა ვიგრის ტყავის ფარი (ქ. ცხ., 118, 138).

ხოლო ნამდვილი, პირვანდელი ფორმა სიტყვისა გურგანი უნდა ყოფილიყო ჰურგანი. ამის შემამოწმებელ საბუთად ჩათვლება თვით ამ სახელის ნაირნაირი გამოთქმა – ჰირკანი – ვირკანი – ვარკანი – გურგანი –ჯურჯანი (ჯორჯანი). და ქარ-

თულის ენის კანონის რომ ჰ რთლება გ-დ, ვ-დ, ხ-დ, ჯ-დ:
ჰრგვალი – გრგვალი, ჰრკალი – გრკალი, ჰრგოლი – გრგოლი,
ჰ-ყავ=სვ. ხა-ყა, გ-ყავ=სხვ. ჯა-ყა და სხვ.

მაშასადამე ჰურგანი (და ჰირგანი) დაუბრკოლებლივ გა-
დაიქცეოდა გურგანად, გირგანად (და ამის მიერ გიორგად,
როგორც ბერძნები გვიწოდებენ).

ჰურგანი=გურგანი, ჩვენის აზრით, შემდგარა სიტყვისა-
გან ჰურ და თანდებულისა გან.

თანდებული გან გვიჩუენებს, რომ ამ ქვეყნის (ჰირკანიის)
ერი მოსულა ურითგან: ჩვენ დღესაც ვამბობთ ჩემგან, მისგან;
მავე აზრით ინგილონი ამბობენ გორიგან (და არა გორითგან).
ამას გარდა გან=განი გვიჩუენებს ნაპირს, მხარეს, ადგილს:
ერთ-გან, გარე-გან, შინა გან, კიდე-განი, სახლ-განი იგივეა,
რომ ვთქვათ განის (ნაპირის) სახლი).

ამას გარდა ურია=ჰურია სვანურად ითქმის მირია-დ და
ამიტომაც ურგან=ჰურგან იმავე ვირგან-ვირკანია-დ გვესმის.*)
სად იყო თავდაპირველად ქალაქი ური=ჰური, რომელ-
საც ქართლ. ცხოვრება (138, 144) უწოდებს ურა-დ, ჰურა-დ?

ურ იყო ქალდთა ქვეყანაში და ამ ურ-ქალდთადამ აბრაა-
მი წავიდა (2015 წ. ქრ. წ.) ქანაანის ქვეყანა. ამ ურისკენ
უჩვენებს ქართ. ცხოვრება პირვანდელ სამშობლოს ქართვე-
ლებისას. ამასვე იმეორებენ დღეს ვანის წარწერების შემსწავ-
ლელნი და დასძენენ, რომ ურარტი ურარდი, ურასტი, არა
რდი, ჰლაროდი ერთი და იგივე სახელიაო.

შეცდომა გვგონია, რომ სულხან საბას „ურასტი“ მიაჩნია
სიტყვად, რომელიც, ვითომ, ნიშნავდეს „სიმრავლესავაით.“ ეს
სიტყვა და მისნი ნაწარმოებნი ჩვენ ასრე გვესმის:

ა) ურ-არი (ურ არის, ურია)

ბ) ურარ-თა (ურების მთა; შეადარე: მოგვ-თა, სხალ-თა
ამირან-თა).

*) აზნაური სვანურად ა ზ ნ ა ვ ი რ და კიდევ ვ ა რ გ. არა გვგონია,
ჰირკანიის მეორე სახელი – ვარკანი – იყოს იგივე ვ ა რ - გ ა ნ ი, ვარგ-ნი,
აზნაურნი.

გ) ურას-თა (რადგან ურ=ურა, ნათეს. ურას)

დ) ურარე }
ურარედი { ქვეყანა, არე ურებისა

ე) ურარიედ=ურარი (არიედ=სვ. არდა=მეგრ. ორდუ.
თვით ურვა ძველ ქართულად ნიშნავს (იხ. ლექსიკ.) შრო-
მას, გარჯას, ზრუნვას.

გარნა ურარდ-ს მეორე ნაირი ახსნაც აქვს.

ურარტებს (არარატელებს) დიდძალი საქონელი ჰყვანდათ;
მათი ცხენები ძველადგანვე განთქმული იყო მსოფლიოში. ხე-
თელებმა პირველად გააცნეს ცხენი ეგვიპტელებს. ამ ცხენე-
ბის გამზრდელს ძველი ქართველები უწოდებდნენ ურასტე=
ურარდე, ასე: ურა – ნიშნავს ახტა ცხენს, ულაყ ცხენს, ხო-
ლო მტე აწუ ტე*) იგივე ძველ-ქართული რდუი=რდი-ა**)
(ზრდა). მამასადაძე ურასტე და ურა-ჩდუ ერთი და იგივეა და
ნიშნავს ცხენის (ურას) მზრდელს).

ამ უკანასკნელს ჩვენს ახსნას ეთანხმება აგრეთვე მეორე
სახელი აქაურივე ერისა – რემენი (=არმენი). რემათა და არ-
ვეთა მწყემსს სხვანაირად ვერ უწოდებდნენ, თუ არა მე-რემე-
ნ-ად, ***) მე-არვენ-ად.

პრეფიქსი ა (არემენი=არმენი), ჩვენის აზრით, იგივეა,
რიც დღევანდელი აფხაზ. ა (ა-გურა – გურია, ა ლაზ – ლაზი,
მეგრ. ო (ო-ზომალი – საზომელი), სვან. ლა (ლა-ზმა – საზომი)
და ქართ. სა ანუ ა (ა-ყარი=სა ყარი, სხვენი, საცა ჰყრიან
ხორბალს და სხ.; ა-დგილი=სა-დგომი (სიტყვიდგან დგომა).

*) 1035 წელს გადაწერილ და ეფთვიმეს ნათარგმნ დავითნში სწე-
რია („ქართული მწერლობა“, გვ. 231): „უთხრნა მეპურისტეთა მისთა:
მჭამელისაგან გამოვიდა ჭამადიო“ და სხ.

**) დღეს ჩვენ ვამბობთ „შენ გარდა“ და თითქმის არ გვესმის,
რომ აქ რდა ნიშნავს ზრდას. მეგრელები დღესაც ამავე ზმნას ხმარობენ:
რდი-ზარდე, რდით-ზარდე, ვრდი-ვზარდე, რდი-ზარდე, რდუ-ზარდა,
რდილი-ზრდილი, მორდუ-მოზარდი, ო-რდალი-სა-ზრდელი, მიირდი-მოი-
ზარდე; შემდეგ რ ისპობა: გადია – გამდელი=გამრდელი=გამზრდელი.

***) „მათ თქვეს: მერემთეა უხუცესნი არიან და თვით მურემენიო“
(„ამირ.-დარეჯ.“ გვ. 147).

II

„ალაროდი“ ჩვენ არ მიგვაჩნია „ურარტად“. სვან. ლარე
ნიშნავს საბალახეს, რემა-არვეთა სამოვარს. თვით „ნედლს
თივას“ ქართულად ჰქვია „ალერდი“ (იხ. ლექსიკ) ანუ ალა-
რედი, ე. ი. სალარო (საბალახო) ადგილი და იონჯა-ბალახსაც
უწოდებენ ალავერდ-ად, ალაერდ ად.

ამგვარს ჩვენს ახსნას, გვგონია, ემოწმება ამ არმენიის მთების ძველი სახელიც: სარარად, რომელიც, ალბად, ნიშნავს სა-ლაროდ-ს, საილარედს (საქონლის სამოვარ ადგილს, საბალახეს). ამ მთებში ცხოვრობდა ერი – კართუ=კარდუ=კართუხი=კარდუხი=კორდუ=კორდიენი=გორდიენი. ეს ერი ქურთების წინაპრებად მიაჩნიათ. გარნა ქურთთა წინაპარნი ქართლ. ცხოვრებით გადმოსახლდნენ აქ მე-VI საუკ. ქრ. შემდეგ. და სახელებიც გვიჩვენებენ, რომ ეს ერი თუ ქართუ=ქორთუები არ არიან, მათს იალაღებზე (კორდზე) მცხოვრებნი უნდა იყვნენ, მაგრამ ამის შესახებ საუბარი გვექნება მეორე წერილში.

ამას გარდა, თვით მწყემსთა ანუ მგზავრად მყოფთა კარავი და აგრეთვე ქოხი იწოდება ლარად და ამისთანა ფაცხებს ამოსწვენენ ხოლმე ანუ ალარტვენ ლარტით (ნედლის წნელით).

ვიმეორებთ, გურგანი=ჰირკანი=ჯურჯანი=ვირკანი=ვარკანი ჩვენ მიგვაჩნია ჰურგანად, ურის მხარედ, და ამგვარს ჩვენს აზრს განამტკიცებს არმ თუ მარტო ის, რომ გვექვიან ვირქ, გურჯი, ჯორჯან, არამედ კიდევ შემდეგი სახელებიც:

ა) ჰური=ური (ასრე ეწოდებოდა ძველად, როგორც უკვე ვთქვით, წუნდასა და არტანს).

ბ) გურჯანი (მყოფელია კახეთში).

ჰირკანიის სხვა ადგილების სახელები:

ა) Zadracarta (სატახტო ქალაქი იყო). ეს ჩვენ მიგვაჩნია ზადურ-ქართა-დ : ქართ (სვ)=ქართლი, ქართი (მეგრ.)=ტფილისი. ორთავე სიტყვა შეწებებულია კავშირით ა, ვითარცა-ტაბ-ა-ხმელა (ტაბახმელა – ხმელი ტბა). ა-ს აქ იგივე მნიშვნელობა აქვს, ვითარცა სიტყვებში: ყვირილ-ა, ჩხერიმელ-ა, კედელ-ა (მთაა), პერანგ-ა (მთაა), უნაგირ-ა (მთაა), დაბ-ა (დაბალი ადგილი; შეად. მდაბიო).

ქართველთა მატიანე

19

ბ) Elburz (მთა იალბუზი ჰირკანიის კავკასიონისა. იხ. ქვემო).

გ) გურგანებს გარდა აქ ცხოვრობდნენ კადუსნი, გელნი, მარდნი, კასპნი და მათ ზემო იყო (Giratbunda ანუ Ὀρπιχο ραβάντιοι. კიპერტს ჰგონია ორთო იგივე ბაკტრიული ერედ-ვიაო, მაღალი. (შეადარე ქართული: ერდო, ერედვი) სტრაბონი სწერს (გან, 58): χιρσβαυτες რეი-ს ამაღა და მოვიდნენო კოლხიდიდან ანუ ბაკტრიანიდანო“. ეს კორუმბანტნი ანუ კორიბანტნი და გირატბუნდნი თუ არ არიან გარუბნელ-

ნი ანუ გარდუბნელნი, გარდაბანნი, მაშინ შეიძლება მივიჩნიოთ ორეთის მხრიდან გადმოსახლებულ ქართველებად. ორეთი ქ. ცხოვრებით ითვლებოდა საქართველოს სამხრეთის მიჯნად და მდებარებდა „ქურთთა ქვეყანაში“.

დ) *Ιαζονιον* (ქალაქი ჰირკანიაში, მთის კორონის ძირში). იაზონი ერქვა არან-ქართლიდგან მცხეთაში მოსულს მეფესაც და ქმარსაც მედიისა, რომელმაც, როგორც უკვე ვთქვით, დააარსა მიდია. „კორონის“ შეადარე ყორნისს.

ე) ჰირკანიის მთების ძირში ცხოვრობდა ერი *tapuri* და მის გამო ქვეყანას ეწოდებოდა *Tapurashana* და შემდეგ *Tiberistan**). ორთავე ეს სახელი წმინდა ქართული გვგონია და ასრეც უნდა რქმეოდა ტბის ნაპირას მცხოვრებ ერს: რაჭულად ტოპი ნადგომს ღრმა წყალს ჰქვიათ; მეგრ. ტობა – ღრმა, ტბა; ქართ. ტბა=ტაბა (ტაბა-ხმელა), ტბორე, ტბოვრება და ტოპა. ტბორეს-თანა (=ტაბურასთანა) პირდაპირ გვიჩვენებს, რომ ეს ერი მოსახლე ყოფილა ტბასთან, ე. ი. ზღვის ნაპირზე. (ტაბური=ტბური). სხვანაირად ამ ერს ერქვა აპირი (გან, 143), ხოლო ა-პირი უნდა ნიშნავდეს ამპირს და ი-პირი, იმპირს, ისპირს.

ვ. *Parthia, Parthiene*. ქართლის ცხოვრების გმირის ბარდოსის ნაწილს ერქვა ბარდავი, პარტავი, ბერდა, ჩვენ გვგონია, ეს ორივე სიტყვა ერთ და იმავე ფესვისა უნდა იყოს.

*) ყველა აქ აღნიშნული სახელები მოგვყავს თანახმად ჰ. კიპერტის წიგნისა *Lahrbuch der alten geographie* და მისივე რუკებისა

20

მომბე

პართიაში იყო ადგილები *Kumis* (შეად. კუმისი), *Choa-rene* (შეად. ხორენია), *KuhiStan* (შეად. კუხის-თა. კიპერტიც *Bergland*-ად (მთიან ქვეყნად) თარგმნის).

ზ. მედიაში იყო ადგილები *Buzha,=Budija, Allabur Zikartu* ანუ საგართი და *Zarkâiov*. შეადარე ქართულს:

ა) ხორნა-ბუჯი ბუდი (ხორნაბუჯი იმავე ბუდს, ბოდბეს ერქვა; მეგრ. ხორუა ნიშნავს დასახლებას, დო-ხორე=სასახლე=ქორი. ამიტომ ხორ-ნაბუჯი=ხორ-ნაბუდი=ქორნაბუდი, ესე იგი სახლი ნაბუდი, სახლი, საცა ბუდობენ, ცხოვრობენ). ბუდრუგანა ინგილ. პატარა სახლთ.

ბ) *Allabur*=ავლაზარი (?)

Gazaka=Ganzaka და აქვე *Φραατα, Φρααπα, Φρααπια* =სტრაპონის *Ονέρα=Yera**) ეს სახელები მოგვაგონებს ჩვენებურებს – ვერა, განმა=განმაკი (ჯავახეთში). ფრაასპა-ს

დაბოლოებაში ჩვენ გვესმის ქართული სიტყვა სპა, სპობა.
(ხოსპიო, **), ასპინძა, კასპი); აქვე იყო Ζπαυτα ანუ Καπαυτα
(შეადარე: კავავ-თა=მთა, საცა ჰკაფვენ, კაპანი და სხ).

5. Karmania=Karmana (დღევანდელი ქირმანი). აქვე
მოსახლეობდნენ უტნი (utier) და ჰქონდათ ქალაქი Aarmozia
(მერმენდელი Ormus).

რადგან ალაზან-ს ბერძნები ალაზონად სწერენ და არმაზ-ს
ჰარმოზი-ად, ჰარმოზიკად, ამიტომ კარმანიის Armozia იგივე
არმაზი უნდა იყოს. კარმანია შეიძლება იყოს იგივე გარმანი=
გარბანი (შეად. დმანისი=დბანისი). მანი ჩვეულებრივი დაბო-
ლოება სახელებისა: კოდმანი, გარმანი, ფლავისმანი, კოტმანი
(ბორცვი; მაღალი, დიდი) ძველმანი და სხ. მეგრ. მ ანუა ნიშ-
ნავს აგრეთვე წვას, გადარუჯვას, უტი ხევს. ნიშნავს მაგარს,
გაუტეხელს კერპს კაცს (იხ. ზემო: „ხევსური კაცი უტია“).

6. Sagartii=Zikartu=Zakruti=Zikirtu. სვან. ქართ-
ქართლი, მეგრ. ქართი – ტფილისი, აფხაზ. აქირთუა – ქართვე-

*) სვან. ვ ე რ, გ ი ნიშნავს მიწას და რადგან ვ=უ (ვლა=მეგრ-
ულა), ამიტომ ვერა მართლაც იგივე უერაა.

**) ს დ ხ ს კ ისპობა ხშირად: მასპინძელი=მაინძელი, სპილო=
პილო.

ქართველთა მატიაზე

21

ლი. ამიტომ საქართი=საქირთუა=საქორთუო იმავე ძველს,
ზემო აღნიშნულს, სახელებს უნდა უდრიდეს. თუარა-და, სა-
გარი, საგრობა ნიშნავს აგრეთვე მიჯნაზე, სანაპიროზე ლაშქ-
რობას, სამეფოს ნაპირების დაცვას.

7. Bactriane. Bactria. შეადარე ბაკტრიანი=ბახტრიონი.
ტრა=ტრვა ნიშნავს ტარებას, „მრავალ სლვას“ (საბას ლექს).
ბაკ-ტრა – მოძრავი ბაკი. ფშავ-ხევსურეთში დღესაც ცხვარ-
საქონლის ბინებს უწოდებენ ბაკო-ს, ხოლო ბაკვა ნიშნავს
მოზღუდვას, შემომდარებას. ბაკოვანი იგივე მობაკული ადგი-
ლია და ბაკმი იგივე ბაკი (საბას ლექსიკ.). ამ ფესვიდან წარ-
მომდგარა სოფლების სახელები: ბაკულიანი (ბორჯომის ახლოს),
ბაკმები (დუშ. მ.), ბაკო (ბათ. ოლქი). შეიძლება ამავე ფეს-
ვისა იყოს ბაკო-ც (დღევანდელი ბაქო), მით უმეტეს, რომ
ბაკო ნიშნავს აგრეთვე ჭურჭელთა და ფიალთა პირსაც (საბას
ლექსიკ.), ხოლო ზღვა ხომ იგივე დიდი ჭურჭელია და ფია-
ლი. საქართველოში ბევრს მეფეს ერქვა ბაკური, ე. ი. ბაკ-
ური, კაცი ბაკის პატრონი, მწყემსი *).

8. Margiane მდინ. მარგოს-ზედ. შეადარე: მარგიანი (გვარია სვანეთში), მარგვეთი, მარგი და სხ.

ზოგიერთი მთის სახელები

პლინი ამბობს, ინდოეთის კავკასიონს სხვა და სხვა სახელი ჰქვიათ, – იმაუსი, ემოდუსი, პერაპამიზუს, ცირცი, ხამბადის, პარიადრეს, ხოათრას, ორეგეს, ოროანდეს, ნიფატეს, ტავრუს, კავკაზუს, რომელიც ჰირკანიის მხარეს ცნობილია ჰირკანიის კავკაზად, მერე კასპიისად, პარიადრესად, მოსხისად, კორაკსად და სხ.

1. Zagrus. ხოათრასის გაგრძელებას ერქვა ზაგრუს, ზაგროს. შეადარე სვან. ზაგარ, რომელიც ნიშნავს მთის ზურგს, დამაგრულს ქედს.

*) ჭკუაზე ახლოა, ლეგენდარული მოვაკან ჩავთვალეთ მოზაკოდ, ვიდრე მოვაკნად, მოვაკედ.

22

მომბე

2. Taurus. ჩვენ გვგონია, ქართულის **თაური-ს** მსგავსებით ძველ მწერლებს ამ მთისათვის დაურქმევიათ ტაურს (ხარი) თაურის შეიძლება იყოს ა) თაური, ესე იგი თავიანი, თაური და ან თა-ურისი, ე. ი. ურის მთა (ინგილ. თაჲ=სვ. თანალ=მთა). იმავე ფესვისა გვგონია თრიალეთი: ინგილ. თავის ტყავს ჰქვიათ თავრიალი (თავრიალეთი=თრიალეთი). თუმცა ეს თრიალეთი თითქო ენათესავება სიტყვას თრევა (ბოლო-თრია) და მის მიერ ტრიალ-ს (სასთაული=სასტული).

3. კავკასია. ქართულად: **კავკასი** და **კავკასიონი** (მთა), კავკასია (ქვეყანა) და კავკავი (ქალაქი). უსლარი არწმუნებს მკითხველებს (Древ. Сказ., 486), მე XVIII საუკუნემდე-ქართველებმა კავკასის სახელი არ იცონნენო და ეს სახელი საქართველოს ისტორიასა და გეოგრაფიაში შემოიღეს ვახუშტმა და ვახტანგმაო. ეს დიდი ტყუილი უკვე აღვნიშნეთ ათიოდე წლის წინად. შატბერდ. კრებული მე X საუკუნისა ხშირად იხსენიებს ამ სახელს=**კავკასიას** (იხ. გვ. 29, 73 და სხ.).

კავკავს ქართველი მთიულები ეძახიან ძაუგ-ს. ამ ძაუგის ადგილას აშენდა კავკავი. ბუტკოვი სცდება, როდესაც ამბობს

(II, 165), კავკავი ზაურის ადგილას აშენდაო; ზაურისაკი არა, ძაუგისა. კავკავი გამეორებული ფესვის სიტყვაა: კავ-კავი, ვითარცა აღმართ-აღმართი, თავ-თავი, შავ-შავი და სხ. კავება ნიშნავს მაგრებას, ჭერას, შეყენებას, შეჩერებას. თვით სახლსაც აკავებენ, ე. ი. კავებს უმაგრებენ დავხეზე, რომ ორივე მხრივ დაქანებული, და არა ბანიანი, სახურავი გადაჰფინონ. მაშასადამე კავკავი არის ის, რომელიც აქეთ-იქით სახლის სახურავით გადაწოლილა და უკავია გზა-კვალი ან და კავ კავზედ ასვენია, აღმართულ მიწოლილა. ნამდვილადაც ეს მთა ხომ სწორეთ ასრეთია, ე. ი. კავ-კავი.

დაბოლოება სი აქ იმავე მნიშვნელობისაა, როგორც მრავალ სხვა სახელებში (ეგრი-სი, ქუთაი-სი, მანგლი-სი, ოლთი-სი და სხ.), შეადარე:

ქართველთა მატთანე

23

სახელობ. კავკავი	რუვი
ნათეს. ა) კავკავი-სი	რუვი-სი
ბ) კავკავი-სი	რუი-სი
ბ) კავკავ-სი	რუ-სი

ოსები დღესაც კავკასს უწოდებენ კავკავი-ს.

4. იალბუზი. ამ მთის სახელი ძველად უნდა ყოფილიყო იალბურსი ანუ ალბორცი, რადგან სხვები მას უწოდებენ ელბურს. ზაგროსის მწვერვალსა და ჰირკანის კავკასიონს ერქვა ალბორს, ალბორჯ და ჰირკანიაშივე იყო დემავენდი. აგრეთვე მთა ლაბუზი (იხ. კიპერტის რუკა).

პლ. იოსელიანი შენიშნავს (Алевская святыня, გვ. 2), რომ ალევი სიმაღლეს ნიშნავს ქართულადო. მართლაც გვხვდება სიტყვა ალა, რომელიც ნიშნავს „სიგრძეზედ ამართულს“ (იხ. საბას ლექსიკ.) და სიგრძისავე მაჩვენებელია ალაბი. ბორჯი, ბურჯი, ბურსი, ბორსი ჩვენ გვესმის ქართულ ბორცვად (სიტყვიდამ აბურცება). და ალ[ა]ბორცი – მაღლა ამართულ მთას უნდა ნიშნავდეს. შეადარე ბრუც-საბძელი, ბორცუის-ჯვარი.

ჰირკანის ლაბუზი თუ იგივე [ი]ალბუზი არ არის, შეიძლება ნიშნავდეს „საფუტკრეს“ (მეგრ ბაზი=სვ. ბუზულ-ფუტკარი; ლა-ბუზი=სა-ბუზე): იმ მთებში მრავალი ფუტკარი იყო, როგორც ზემო ვთქვით.

გ. აღმოსავლეთი

ა) ფერდაუსის ლეგენდებით და ქართლის-ცხოვრებით.

სპარსთა მითიურ მეფეების შესახებ ჩვენს მემატთანეს ამო-
ულია ცნობები წიგნიდამ „სპარსთა ცხოვრება“. ამ „სპარსთა
ცხოვრებაში“, დასძენს მემატთანე „არა ყოველი მართალია,
არამედ უმრავლესი – ტყუილი“ (ქ. ცხ; გვ. 24).

რა წიგნი იყო ეს „სპარსთა ცხოვრება“?

24

მოამბე

ჩვენ ვიცით, რომ სპარსთა გმირული თქმულებანი მათის
ცხოვრების ნაადრევ ხანას ჯერ არ იყო შეერთებული და
ნაციონალურ ეპოსად გარდაქმნილი. ომის ქარიშხალი და უც-
ხოელთა უღელი უუძველეს დროითგან ჰმუსრავდა ერანელთა
მოდგმის პოეზიას, ერის ცხოვრების უკეთილშობილესს ქმნი-
ლებას. გარნა სრულად არ შთაინთქა ეს პოეზია. თქმულებანი
გადაეცემოდა მოდგმიდამ მოდგმას ვიდრე არ გამოჩნდა აბულ-
კასიმ-მანსური, ფირდაუსად („სამოთხის მგოსნად“) წოდებული
და ეს ზეპირ თქმულება არ შეჰკრიბა ერთ წიგნად, „შაჰნამედ“
(1000 წელს თუ მე XI ს. ქრ. შ.). ვიცით ისიც, რომ ფირდა-
უსამდეც სპარსთ ჰქონდათ წიგნი „დაბისტანი“, რომელშიაც
აგრეთვე შეტანილია ერანული თქმულებანი. ამას გარდა თვით
ხოსრო ნუშირვანმა (მე-VI-ს ქრ. შ.) ერთ წიგნად შეაკრებინა
ძველნი თქმულებანი.

რომელი ამ წიგნთაგან ჰქონია ხელში ჩვენს მემატთანეს,
არა სჩანს, ხოლო ის კი ცხადია, რომ ამ „სპარსთა ცხოვრე-
ბად“ „შაჰნამე“ არ იქნებოდ: რაც ქართლ. ცხოვრებაშია მო-
ყვანილი ბუნთურქთა შესახებ, ის აღნიშნულია აგრეთვე „მატ-
ბერდის ქრონიკაში“, რომელიც შედგენილია VII – VIII საუკუ-
ნეს, ფირდაუსი კი სწერდა 1000 წლის ახლო ჟამს ანუ ამა-
ზედაც უგვიანეს დროს.

ამას გარდა, თუ „სპარსთა ცხოვრება“ ყოფილიყო „შაჰნა-
მე“, მაშინ ქართლის ცხოვრებისა და „შაჰნამეს“ მოთხრობა
სავსებით მსგავსნი იქნებოდნენ და გმირების სახელებიც – ერთი
და იგივე, ამას გარდა ჩვენი მატთანე სადმე მაინც მოიხსენებ-
და „შაჰნამეს“ უმთავრესს გმირს, როსტომს.

ამიტომ „სპარსთა ცხოვრება“, „ნებროთის წიგნის“ მსგავ-

სად, უნდა იყოს ძველი დროის თხზულება თარგმნილი ქართულად რამდენიმე საუკუნით ადრე „სამოთხის მგოსნისა“.

„მაჰნამე“-თი

1. კაუმურსი იყო კაცობრიობის წინაპარი და მან პირველმა დაიდგა თავზე გვირგვინი და სამეფო სარტყელი შემოირტყა. მისი შვილი სიამეკი დევებთან ბრძოლაში მოკვდა. ვს დევები ბოროტს არიმანს გამოეგზავნა.

გუშანგ სიამეკის ძემ დაამარცხა დევები, ცეცხლის დასაკვესებელი ხერხი მოიგონა, ცეცხლს აღუგო საცეცხლე. მის მოადგილე თეიმურაზმა დააწნარა დევები, ერს ასწავლა ქსოვა, რთვა, მღერა, ხედნა. გამეფდა ჯიმშედტ, რომელმაც უბრძანა ერს მალმერთეთო.

2. ერი განუდგა ჯიმშედს და მეფედ გამოაცხადა უცხოელი ზოჰაკი, მეგობარი ბელზებულისა. ჯიმშედის შვილი ფერიდუნის მის შიშით დაიძალა ელბორსის მთებში და იქ იგი გამოკვება ძროხამ – ფურმადე-მ.

16 წლის ფერიდუნის ჩამოვიდა მთიდან, დაამარცხა ზოჰაკი (აშდაკი), შეჰკრა იგი და მიაბა მთის დემავენდის გამოქვაბულში. ზოჰაკმა იმეფა 1000 წელიწადი.

3. ფერიდუნმა იმეფა 500 წ. თავისი სამეფო ჩააბარა სამს შვილს: – სელმს, ტურს, ირეჯს.

ქართლ. ცხოვრებით.

(ამის შესახებ ჩვენი მატია-ნე დუმს).

„ნებროთიანთ“ ცეცხლი ციდამ ჩამოიტანა ნებროთგმირმა. ბერძენთა ლეგენდით, ეს საქმე მოიმოქმედა პრომე თეოსმა, რომელიც ამის გამო კავკასიონზე მიმსჭვალა ღმერთმა

აფრიდონმა დაიპყრო ერანი და სხვა ქვეყნები და ყველგან თვისნი ჯელადნი დააყენა. საქართველოში ერისთავად გამოგზავნა არდამი. მან ასწავლა ქართველებს ქვით, კირით შენება. ააშენა „ზღვის კარი“ და დაარქვა დარუბანდი.

აფრიდონმა შეკრა ბევრასპი, გველთა უფალი და მიაბა მთასა კაცთა შეუვალს.

თავის შვილს იარედს აფრიდონმა ჩააბარა ერანი და საქართველო.

4. აფრასიაბი (ფრაჰარმა), ტურის ჩამომავალი და თურანის მეფე ამარცხებს მოწინააღმდეგეთ და აღმართავს ალამს ჯემ შიდის ტახტზე.

5. გმირი რუსტემი, ძე სალისა და რუდაბესი, ამარცხებს აფრასიაბს და ამეფებს კაიკაბადდ (კავა კავადს), ფერიდუნის ჩამომავალს. რუსტემი გმირულად იცავს ერანს კავაუსისა (კაიკავუს), კავასიავარეშისა (სიავაკუმ) და კაიხოსროს ჟამსაც.

6. არიმანი ებრძვის გმირს რუსტემს; მის ძეს ზორაბს, რომელიც თურანში დაიბადა, მამის წინააღმდეგ გზავნის. მამა ჰკლავს მას. დიდად სწუხს, ჩუსტემი, რომ ზორაბს თავის შვილად სცნობს.

7. სიავუმს რუსტემი ასწავლის საგმირო საქმეებს. სიავუმის წინააღმდეგია რუდაბე. სიავუმში თურანს განივლტის აფრასიაბისას, გარნა ამის ძმა ჰკლავს მას. რუსტემი შედის თურანს და ჰკლავს აფრასიაბს.

8. ტახტზე ჯდება ქაიხოსრო, სიავუმ ბედნიერის ძე. იმართება დიდი ბრძოლა ერანსა და თურანს შორის. ამათ შველიან ბევრი სხვა მეფეები: ქაჯნი, ხაზარნი, ალანნი. ერანელნი სძლევენ თურანელებს და კავკას-

ძლიერდება ქეკაპოსი, ლეკეთს გალაშქრება უნდა, გარნა ვინმე გრძნეული, ხოზანიხის შთამომავალი, აბრმავებს მას. ქეკაპოსი ხარკს ადებს ქართველობას, მაგრამ როდესაც მიდის თურანელების წინააღმდეგ, ქართველები და ყველა თარგამოსიანი თავისუფლდებიან სპარსთა უღლისაგან. ქეკაპოსი მათ წინააღმდეგ გზავნის ფარფოროტს, გარნა ამარცხებენ.

ყველა ეს უფრო დაწვრილებით, ვიდრე შაჰნამეშია, ზეპირ გადმოცემით იცის ქართველმა ერმა. „ქართლ. ცხ“. კი ამის შესახებ არას ამბობს.

საქართველოში მოდის ქაიხოსრო, ძე შიომ ბედნიერისა, თურანს მოკლულისა. იგი ამარცხებს ქართველებს აოხრებს ბევრ ქალაქებს და დაბრუნებისას ადარბადაგანს ააშენებს სალოცავს.

ქაიხოსრო ლაშქრით შედის თუანს: ჰსურს მამის სისხლი აიღოს. ქართველები თავისუფლდებიან სპართა უღლისაგან. ამავე დროს გურგანის ზღვის მხრიდან შემოდიან

თა წინააღმდეგ მიდიან, მიაწყვეს. კავკასიონის (ყაფის) ძირამდე და ხაზარეთამდე. ფარემუზი აოხ-

საქართველოში ბუნთურქნი, ლტოლვილნი ქაიხოსროსაგან სულ 28 სახლი. იგინი

რებს ალანთა და ღუნძთ ქვეყნებს. თურანთა მეფე უთმობს სპარსებს ბალხს, ალანიას, დევისტანს და მთას ყაფისას.

ქართველებს აღუთქვამენ შემწობას წინააღმდეგ სპარსთა. ეს თურქნი (თურანელნი) მაგრდებიან სარკინთს, ურბნისს, უფლისციხეს.

9. მეფდება ვაშტაშაბ და ამ დროს შემოდის ახალი სჯული ზარატუსტრისა. აფრასიაბ თურანელის შვილის შვილი აჯასპ ამ სჯულის წინააღმდეგია და შედის ერანში. შპენდიდად ვაშტაშაბისძე ამარცხებს მას.

შემოდის საქართველოში სპანდიათ – რვალი, მე ვაშტაშაბისა. ადარბადაგნიდგან ბრუნდება, აცნობებენ-რა თურქნი სპარსეთს შეესივნენო და პაპა მოგიკლესო.

სია ამ ლეგენდარულ მეფეებისა.

შაჰნამე-თი	„როსტომიანით“	ქართლ. ცხოვრ.
კამდორს		
სიამეკ		
ჰუმანგ		
თაჰმურაზ		
ჯიმშედ	ჯიმშედ	
ფრიდუნა	ფრიდონ	აფრიდონ
ხელმ, ტურ, ირეჯ	ერაჯ	იარედ
მინოჯერ	მანუჩარ	
კადკუვად	კადკუვად	
კადკავუს	ქეკაოზ	ქექაპოს
სიავაკუმ		
ფრავარშა		ფარშაროტ
სიავუმ	სიომ	შიომ ბედნიერი
ქაიხოსრო	ქაიხოსრო	ქაიხოსრო
ლოჰრასპ	ლუარსაბ	
28	მომბე	
გუმტაშაბ	გომტაშაბ	

(ვაშტაშაზ)		ვაშტაშაზ
შპანდიდატ ჯავშნიანი	სპანდიატ-რვალი	სპანდიატ-რვალი
რუსტემ (გმირი)	როსტომ,	
აფრასიაზ (თურანელი)	ბაამან	ბაამან არდაშირ.

ბ) სხვა წყაროებით.

აწინდელი სპარსეთი ძველად, როგორც ვთქვით, იწოდებოდა მიდიად. არიელთა შემოსევამდე აქ სხვა ერი ცხოვრობდა. ჩვენით, ეს ერი იყო ქართველთა მოდგმისა და სახლობდა აქ სხვა და სხვა სახელით (ფარიკანი, საგართი, კადუსი, კარმანი, უდი, მარდი, ჰირკანი (გურგანი), კედროსი (ე. ი. ზღვის პირის ხალხი), მარგიანი, ბაკტრიანი, კასპი).

ლენორმანის სიტყვით (არიელნი კელტნი) მოსახლეობდნენ მარგიანის მახლობლად, ბაკტრიანასი უპირველეს ყოვლისა დაიდრნენ კელტნი და მოედვნენ მერესა და ჰირკანიას და შემოვიდნენ კავკასიას, იქ, საცა შემდეგ დამკვიდრდნენ იბერნი და ალბანელნი, ე. ი. ერანის ახალშენნი – ქართველნი *) (ლენორმან, Руковод. къ др. ист. Востока, ტი II, 128), შემდეგ ჰირკანიისა და არიანისკენ დაეშვნენ ერანელნი ბაკტრიიდან, დაახლოვებით 3000 წელს ქრ. წ. (იქვე, 147). მათ შორის გამოჩნდა ბრძენი ზერდუშტი, რომელმაც შემოიღო ახალი სჯული. მისმა სჯულმა ღმერთნი დაუახლოვა კაცს და მით ბუნების ძალთა მაპიროვნებელთ ზნეობრივი თვისება მიასაკუთრა, ყოველ ღვთაებას თავისი განსაკუთრებული წესრიგი მიუჩინა და ყველა იგინი დაუმორჩილა ორს უმაღლესს ღმერთს – კეთილს, აჰურა-მაზდა-ს და ბოროტს – ანგრო-მაინიუს-ს. ბუნების მაპიროვნებელი კეთილი ღმერთები დაუქვემდებარა აჰურამაზდას და ბოროტი ღმერთები კი – ანგრომაინიუსს, და ეს

*) თავის „ასურულ წერილებში“ ლენორმანი პირდაპირ ამბობს, რომ მიდიაში არიელები შემოვიდნენ მხოლოდ მე-IX – VIII ს. ქრ. წ. და მანამდე აქ მოსახლეობდნენ მესხნი, ტიბარენნი და თურანელები.

ღმერთები ზოგი კეთილ და ზოგი ავსულებად იქცნენ. ეს სჯული მან დაამყარა ძველს ცნებებზე და არც უარჰყო საღმთოს შეწირვის ძველი წესები, გარნა ახალს სჯულში უპირატესობა მიეცა „განწმენდის“ კანონებს და ბოროტ ძალთა წი-

ნააღმდეგ საბრძოლველ ცნებებს. უპირატეს საქმედ შეიქმნა სამსახური ბუნების ღმერთებისა. ერი მზის პატივსაცემლად და მისთვის სხვერპლის შესაწირავად ძველებურადვე ადიოდა მზით განათებულს მთის მაღალს მწვერვალებზე და სამსხვერპლოზე ანქრევდა „ჰაომის“ წვენს, „განმამაგრებელს“, „უკვდავების მომცემელს“. წინანდებულად ერი თაყვანს სცემდა ცეცხლს, მიწას „მომთმენს“ და „მორჩილს“, წყალს, წმინდა მთებიდგან მომდინარეს, გამანაყოფიერებელს მინდვრისას და სამოვრისას, შეიარაღებულს სეროშს, დღის თანამგზავრს, ღამის მოჩვენებათა განმდევნელს. უკეთეს სახსრად ბოროტ ძალთა დასაძლევად გამოაცხადა ზნეობრივი წმინდა ცხოვრება, შემუშავებით განაყოფიერება მიწისა, დახოცვა მავნებელ ცხოველებისა, ზომების მიღება წინააღმდეგ ზამთრის სისასტიკისა, უდაბურ ადგილებისა და ქარიშხალთა; სიმართლე და პატიოსნება დაევალა კაცს, აგრეთვე დაცვა სულისა ცოდვისაგან და ლოცვითა და განწმენდით სინათლის ღმერთისადმი მისწრაფება, დაახლოვება.

სახელდობრ რა დროს ცხოვრობდა ზოროასტრი, არ იციან. ზოგი ამბობს 5000 წლით უწინარეს ტროადის ალებისაო, ზოგი 6000 წლ. უწინარეს პლატონისაო, ზოგი 600 წლ. უწ. დარიოს 1-ისაო, ზოგი მე VI საუკუნეშიო, კვიროსის ჟამს. ლენორმანი კი ჰფიქრობს XXV – XXVI ს. ქრ. უწინარესო (ტ. II, 150).

მთელი. „არიელობა“ მიდიისა და აქაური ბინადარი ერი ემორჩილებოდა ბაბილონსა და ქალდეას, მერე ასურეთს, მხოლოდ 736 ქრ. წ. მიდიამ მოიპოვა თავისუფლება და დაისვა საკუთარი მეფე, დეიოკი. ამ დეიოკმა ორონტის საღმთო მთაში ააშენა დიდი ქალაქი ეკბატანი (აგბატანი). და აღმართა კერპი ანაჰიტა არღვისურის წმ. წყაროზე. გამეფდა მისი ძე ფრაორტი და უფრო განავრცო სამეფოს მიჯნები სპარსთა შემომავ-

30

მომბე

რებით. სპარსნი შესდგებოდნენ შვიდ თემისაგან და ფრაორტმა ამათ უფროსად დაუდგინა ახემენიდი (ჰაქმანისი). ასურელებმა დაამარცხეს ფრაორტი რაღას ქალაქთან... ყველა ეს ცნობები ლეგენდარულია. ტიგლატ-ფალ-ასარის (745 – 727 წ.) წარწერებით მიდია რომ დაიპყრა ამ მეფემ, აქ ნახა მრავალი თემი, რომელთა უფროსებად მამასახლისები იყვნენ. შემდეგ ფრაორტისა გამეფდა, ლეგენდითვე, მისი ძე ციაკსარი (633 – 593 წ.). ამის მეფობაში მიდიას შემოესივნენ სკვითე-

ბი მადასის წინამძღოლობით. ეს სკვიტები სცხოვრობდნენ ჩრდილოეთ კავკასიაში, ვოლგასა და დონს შორის. დიდხანს იგინი ტრიალებდნენ კავკასიის ღელე-ყურეში და 625 წელს მიესივნენ მიდას და აიკლეს თითქმის მთელი მცირე აზია. იგინი ონავრობდნენ აქ 18 წლის განმავლობაში და მერე ზოგი მათგან გასწყდა მიდიელებთან ბრძოლაში და ზოგი სამშობლოშივე დაბრუნდა.

ამ სკვიტების შემოსევას „ქართლის ცხოვრება“ ხაზარების შემოსევას ეძახის. უახლოვეს მიზეზად ხაზარების („სკვიტების“) შემოსევისა ჩვენი მატთან სთვლის იმას, რომ ამ შემოსევის წინად ქართველებმა (თარგმოსიანთ) აიკლეს მთელი ჩრდილოეთი კავკასია და ხაზართა საზღვრებზე დასდგეს ციხე-ქალაქნი (ქ. ცხ., 22). ამას, რასაკვირველია, ვერ მოითმენდნენ იქაური დაქსაქსული ველურები. მათ მოახერხეს შეჯგუფება, ამოირჩიეს „ჩინებული“ მეფე, დიდის სიმრავლით გამოვლეს ზღვის კარი (დარუბანდი), შემუსრეს ყოველნი ქალაქნი არარატისანი და მასისისანი, ხოლო ვერ აიღეს ცირე-ქალაქნი თუხარისი, სამშვილდე და მტკვრის ციხე (ხუნანი), ისწავეს არაგვის კარიც (დარიალანი) და მოხარკე ჰყვეს ყოველნი. მეფე მათი რომ დაბრუნდა, თავის ძეს უობოსს მისცა ტყვე სომხთისა და ქართლისა და დაასახლა იგი კავკასოს ნაწილში, თერგიდგან დასავლეთისკენ ზღვამდე (აზოვისა) და ამ ქვეყანას დაერქვა ოვსეთი (ოვსეთი უნდა იყოს იგივე უობოს-ეთი: ოვსი=მეგრ. ოვსი, რომელიც შემოკლებული უობოსი უნდა იყოს, მით უმეტეს, რომ უ ხშირად ისპობა: რუსი=ინგ. ურუს=სვან. მ-ურუს).

ქართველთა მატთან

31

სწორედ ეს ხაზარნი უნდა ყოფილიყვნენ ის ბუნთურქნი და ჰონნი, რომელთაც გარდმოვლეს კავკასი კასპიის ზღვის იქიდგან, ე. ი. ჰირკანიიდგან, მით უმეტეს, რომ ამ ბუნთურქებს ქართლ. ცხოვრება სთვლის (გვ. 16) სასტიკ წარმართებად და ყივჩაყად, ხოლო ყივჩაყი იგივე ხაზარეთია.

ქართლის ცხოვრება არა სცდება, როდესაც ამბობს ოვსეთი წარმოსდგა „სომხეთისა“ და ქართლის ტყვეების გადასახლებით ყუბანის ხეობაშიო. რომ ოსეთშიაც არის ქვეყანა ბასიანი და მასისის ძირს არეზისა და ჭოროხის სათავეშიაც, ეს მხოლოდ ამ გადასახლებით უნდა აიხსნას, აგრეთვე ის გარემოებაც, რომ ოსური ენა სავსეა ქართულ სიტყვებით (ხუცაუ=

ღუთა, ქანინ=ქნა ქმნა) და სხვ.) და ზოგიერთ გრამატიკულ ფორმებითაც (თაგაურ თა=თაგია-თე) და სომხურსაც ენათე სავება რაოდენათმე.

606 წელს ციკსარმა სხვა მეფეების დახმარებით აიღო ნინეცია. ციკსარის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა მისი შვილი, ასტიაგი, რომელიც უზრუნველად ცხოვრობდა ეკბატანას. იგი ჩამოაგდო ტახტიდგან კვიროსმა (558 წ.) და ამან დააარსა სპარსეთის სახელმწიფო.

აი როგორ, რა გზით და ვის შემწეობით შეიქმნა კვიროსი სპარსთა სამეფოს დამაარსებლად და ამ სამეფოს პირველ ხელმწიფედ.

6. დამასკელი, რომელიც ცხოვრობდა ცესარისა (+44 წ. ქრ. წ.) და აგვისტოს (+14 წ. ქრ. შ.) ჟამს, მოგვითხრობს (გან, 210):

„მაშინ (მიდიის მეფის ასტიაგის, კვიროსის დედის მამის ჟამს) კადუსიანთ მტრული განწყობილება ჰქონდათ სპარსეთის ხელმწიფესთან. მათ მამფალად იყო ონოფერნი. ამან უღალატა თავის ერს, მიემხრო სპარსთა მეფეს. მოციქული აახლა ასტიაგს და სთხოვა, ვინმე სანდო კაცი გამომიგზავნე, მოველაპარაკო, როგორ გადმოვიდე თქვენს მხარესო. და მან გაუგზავნა კვიროსი მის დასახმარებლად. ხოლო კვიროსმა ხელშეკრულობა დასდო ონოფერნთან და კალუსიანები წაიყვანა წინააღმდეგ ასტიაგისა“.

ასტიაგმა შეჰკრიბა დიდი ჯარი. მაგრამ კვიროსმა შემუსრა მისი ძალა და თვით ასტიაგი დაატყვევა. ასრე დასრულდა მიდიელთა თავისუფალი ცხოვრება 558 წელს ქრ. წ. და დაარსდა ახალი სამეფო, სპარსთა.*)

დანაშთენი ძლევაძმოსილობაც კვიროსს ერგო. იმავე კადუსიან – ჰირკანელების დახმარებით.

კსენოფონტეს „კიროპედია“-ში ვკითხულობთ:

წიგნი მე 5, 23: გამეფების შემდეგ კვიროსმა მოინდომა გაელაშქრა ასურელთა მეფის წინააღმდეგ. მოიწვია ჰირკანის მეფე და ჰკითხა:

„მითხარ, ასურთა მეფე მარტო შენ გთვლის მტრად, თუ სხვაცა ჰყავს მტერი?“

„უპასუხა: „უამრავი და ვაშკაცი მოდგმა კადუსიანთა უკიდურესი მტერია მისი, აგრეთვე ჩვენს მეზობლებს საკებს დიდი უბედურება დაატეხეს, რადგან მათი დაპყრობაც უნდოდათ“.

„თუ ეგრეა“ – ეუბნებოდა კვიროსი – გწამთ, რომ იგინი

ჩვენთან ერთად გაილაშქრებენ წინააღმდეგ ასურთა მეფისა?"

„დიდის სიხარულითო“, მიუგო ჰირკანიის მეფემ.

წიგნი იგივე, მ. 24: მოლაპარაკების შემდეგ ლაშქრობაში მონაწილეობა მიიღეს კადუსთ, საკთ და ჰირკანელთ. კადუსიანთა ჯარი „პელტასტი“ იყო 20,000 და ცხენოსანი 4000, საკთა ქვეითი ჯარი იმდენი იყო, რამდენიც შეეძლოთ საომრად გამოეყვანათ.

*) თეიმურაზ ბატონიშვილს დიოდორ სიცილიელიდგან გადმოუთარგმნია შემდეგი საყურადღებო ცნობა (გვ. 100 – 101): „მიდთა მეფე იყო არსეი. იგი გადაემტერა პერსითს. ეს 4,000 კაცით გა ნივლტო კადუზიანთ ქვეყანას, რომელსა ეწოდებოდა ივერია. პერსითის და ცოლად ჰყვანდა აქაურს მამასახლისს. პერსითმა განამხნო ქართველნი, რათა არ დაემორჩილნენ მიდელთ, რომელთაც მათი დაპყრობაც უნდოდათ. ქართველთ სპასპეტად ამოირჩიეს პერსითი. ამან შეკრიბა საქართველოში 200,000 მეომარი და მიდიას საზღვარს წაიყვანა. არსეი არბაკისძე 80000 მეომრით მათ მოუკლეს 50,000 კაცი.

ქართველთა მატანიე

33

5. 3. 38: ლაშქარი მიდიოდა ამ რიგად: ხრისანტს მიჰყავდა ჯავშნიანი მეომრები, მას მიჰყვებოდნენ: არტავაზი სპარსთა პელტასტებით და მესრეებით, ანდამია – მიდიის ქვეითი ჯარით, ემვა – არმენიის ლაშქრით, არტუხი, – ჰირკანიის ჯარით, თემერადა –საკებით, დათამი –კადუსიებით.

რომ მართლაც კვიროსსა და სომეხთ მეფეს ქართველები დაჰხმარებიათ ასტიაგთან ბრძოლაში, ეს სჩანს ქორენელის სიტყვიდამაც (გვ. 67): „სომხის მეფემ შემოიკრიბა ლაშქარი კათბადუკიიდან, ივერიიდან და ალბანიიდან და ყოვლის თავის ძალღონით მიესია მიდიის მეფე აჟდახს“ (ასტიაგს).

ვიმეორებთ, ამ ლაშქრით კვიროსმა შემუსრა ასურეთი და დაიპყრა ბევრი სხვა სამეფო.

გ. სომეხთა სამეფოს დაარსება.

ვანის ლურსმულ წარწერების ზედმიწევნით შესწავლის შემდეგ პატკანოვმა გამოაცხადა (Ванскія надписи გვ. 33): „მე VIII-VII საუკუნის ქრ. წინანდელ დროის „არმენიის ისტორია“ სრულიად არ ვიცითო,“ და ვანის წარწერების აღმოჩენამდე კი იგივე პატკანოვი ამტკიცებდა (1869 წელს), რომ 3,000 წლის ქრ. წ. და ამაზედაც უფრო ძველ დროს „არ-

მენტა“ ტომმა იწყო გადმოსახლება არარატის ქვეყნებში და განდევნა აქაურბითგან ბინადარი მოსახლე ერი უცნობის მოდგმისა და სეშისნიო“ (იხ. Изслѣдов. о діалектахъ арм. языка, გვ. 5).

გარნა საისი გადაჭრით ამბობს, სომხებს მეექვსე საუკუნ. ნახევარშიაც არ მოეხწიათ ვანის არე-მარემდეო (О клинообр. надпис., 8-9).

სტრაბონი მოგვითხრობს (მ. ქორენელის „დამატება“, გვ. 348): სომხეთი წინაპირველად მცირე მაზრა იყო და გადი-დდა ანტიოქოზ დიდის (224-187 წ. ქრ. წ.) სპასპეტების არტაკსიასისა და ზარიადრიასის ჟამს, რომელნიც გახელმწიფ-დნენო.

III

34

მოამბე

ეს ცნობა ეწინააღმდეგება კსენოფონტეს ნათქვამს შესახებ „არმენიის“ მეფის ტიგრანისა, კვიროსის თანამედროვისა. ჩვენ გვგონია, ტიგრანი სწორედ სომხების მოთავე იყო და მეფედ დაადგინა კვიროსმა*) და დაუპყრა ქალდთა ის ადგილები, საცა ამ ქალდთ ჰქონდათ რემათა და არვეთა გამოსაზრდელი სამოვრები და ამ მე-რემენე და მე არმენების სახელი დაერქვა თვით ტიგრანის სამეფოს, ჰაიქ-ს, ჰაიასტანს, არმენი-ას (რემენიებისა და არმენი-ების სამშობლოს).

საქართველოსა და სპარსეთს შორის მიჯნის გასამაგრებლად ამ მიჯნაზე ახალის სამეფოს დაარსება კვიროსის გულითადი საწადელი უნდა ყოფილიყო: ამით იგი დაიცავდა სპარსეთს მეომარ ქარველების შესევისაგან, იმ ქართველებისა, რომელთა შემწეობით სამეფო დაიარსა და მერე, მალლობის მაგიერ, გადაემტერა და ბრძოლა აუტეხა.

ასრეთი დასკვნა ჩვენ გამოგვყავს შემდეგის ცნობიდან კიროპედიას“-სი.

„კიროპედია“, წიგნი 3, თ, 1, მ. 34): ქალდნი (ხალდნი) ემტერებოდნენ ტიგრანს. კვიროსმა ტიგრანი აიყვანა ერთის მთის მწვერვალზე და ჰკითხა: „როგორია ის მთები, საიდგანაც ქალდნი ჩამოდიან სარბევად?“ – „იმ მთებზე მუდამ არიან ქალდთა გამსტრობნი და მტერს რომ დაინახვენ, ერთ უროს უყვიან და ატყობინებენ“(თ. II, მ.1)

მეორე დღეს ტიგრანმა მოიყვანა 14,000 მეომარი. ვიდრე ტიგრანი მოვიდოდა, კვიროსმა უთხრა თავისიანებს: „მეგო-

ბრებო! თუ ის მთები, რომელნიც ეკუთვნიან ქალდებს დავიჭირეთ და ერთს მწვერვალზე დავდგით ჩვენი სიმაგრე, მაშინ ჩვენი შიში ექნებათ სომხებსაც (არმენებს) და ქალდებსაც“ (იქვე,

*) Lettres assyriologiques-ში ლენორმანი ამბობთ „სომხებს არ აზადიათ არავითარი ნაციონალური თქმულება ტიგრან 1-ლამდე, რომელიც კვიროსის თაწამედროვე იყო. რაც შეეხება ამაზე წინა დროს, ყველა მოთხრობა სომეხთა მწერლებისა მომდინარეობს მ. ქორენელის წიგნიდან და ეს წიგნი კი დამყარებულია მარ-აბას-კატინას ისტორიაზე, რომელიც შეიცავს უფრო მეტს ტყუილს, ვიდრე სიმართლეს.“

ქართველთა მატანე

35

მ. 4). ქალდთ შენიშნეს მტერი. შეიყარნენ და გორიდგან გორას თავისიანებს აუხმაურდნენ (მ. 6). ქალდნი შეჭურვილიყვნენ მსუბუქ ფარებით და შუბებით. იგინი უძლიერესერად ითვლებოდნენ ამ მხარეს; ვინც სასყიდელს მისცემდა, მას ემსახურებოდნენ, რადგან იყვნენ მეომარნი, თუმცა ლა ღარიბნი მათი ქვეყანა იყო მთიანი და მცირე მოსავლიანი (მ. 7).

კვიროსი და სომეხნი მიესივნენ. ქალდნიც ძლიერად ეცნენ. სომეხებმა „ჩვეულებისამებრ“ პირი იბრუნეს და მოჰკურცხლეს. ქალდნი გამოეკიდნენ, გარნა კვიროსმა შემოუარა მათ. ქალდნი შეფერხდნენ, ზოგი გაიქცა, ზოგი დახოცეს და ზოგი შეიპყრეს (მ. 9-10).

კვიროსმა იქვე ციხის აგება იწყო. მოჰგვარეს ტყვე-ქალდნი. კვიროსმა უთხრა მათ: „თქვენ დასარბევადა და ასაოხრებლად კი არ მოვსულვარ, არამედ რათა თქვენ შორის და სომეხთა შორის მეგობრული ზავი დავდო. ამ მწვერვალის დაჭერამდის თქვენ არ გინდოდათ ზავის დადება და სმარცავდით სომეხებს. ახლა კი სულ სხვაა. გამითავისუფლებიხართ. წადით შინ და სხვებთან ერთად მოილაპარაკეთ, ომი გასურთ, თუ მშვიდობა. (მ. 12 – 13).

ქალდნი რომ წავიდნენ, ტიგრანმა მოახსენა კვიროსს: „ამათგან მოსვენება არა გვექონდა და ახლა ისე უშიშროდა ვარ, როგორც არასდროს. უფრო მეტ ფულს მოგცემდი, თუ ქალდთ ამ მთებიდამ გარეკავდი“. (მ. 16).“

ამასობაში ქალდნი დაბრუნდნენ და სამშვიდობო ამბავი მოუტანეს. კვიროსმა ჰკითხა:

- რად ხართ ღარიბნი, მიწის სიმცირის გამო ხომ არა?
- დიახო, უპასუხეს.
- ხომ არ კისრებთ გამოიღოთ იმდენივე ხარჯი, რამ

დენსაც ხდილობეწ სომხები, თუ მოგეცათ უფლება შეიმუშაოთ სომხის იმდენი მიწა, რამდენიც გსურთ?

– „კიო“, უპასუხეს „თუ დავრწმუნდებით, რომ ხელშეუხებლად ვიქმნებით მათ მიერ.“
რომ ხელ-

36

მომბე

– არ დათანხმდებით, ქალდნო, – რადგან თქვენ გეკუთვნით კარგი მთები, დაუთმოთ იგინი სამოვრად სომხებს და მათგან მიიღოთ საბალახე (ფასი)?

– ღმერთს გეფიცებითო, დაუმატეს ქალდთ, თუ იგინი დაიჭერენ ჩვენს მწვერვალებს, მაშინ არა თუ მათს მიწებს, ჩვენს საკუთარსაც დამშვიდებით ვერ შევიმუშავებთო.

– მაშ კარგი, მწვერვალებს მე თვითონ დავიჭერო.

შემდეგ ასრეთი ზავი დასდეს ქალდთა და სომეხთ შორის: ორივე ერმა დამოუკიდებლად იცხოვროს, გარნა ცოლქმრობა ერთურთ შორის ჰქონდეთ, აგრეთვე საზიარო მიწები და საძოვრები და მტრის მოგერება ერთურთის დახმარებით.
(17 – 13).

„მაშინ დადებული ხელშეკრულობა ქალდთა და არმენთ მართველს შორის აქნობამდე დარღვეული არ არისო“, დასძენს იქვე კსენოფონტე, რომელიც კვიროსისა და ტიგრანის აქეთ ასის წლის შემდეგ ცხოვრობდა (450 – 513 წ.)

ამას დავუმატებთ-რა სტრაბონის სიტყვას, რომ სომხეთის სამეფოს დაარსების შემდეგ ანტიოქოზის სპასალართაგან და მათ მიერ იბერების და სხვა მეზობელ ხალხების ზოგიერთ ადგილების დაპყრობისა წარმოსდგა ახალი, სომხური ენაო, ისე, რომ დღეს (სტრაბონის ჟამს) იმ ქვეყნის (არმენიის) ყველა ხალხსი ერთს ენაზე ლაპარაკობსო, აგრეთვე მივიღებთ-რა მხედველობაში თვით მ. ქორენელის სიტყვას, რომ „არამმა უბრძანა იმ ქვეყნის მცხოვრებთ შეისწავლონ სომხური ენაო,“
უნდა დავასკვნათ: **სომხის ერი, სამარიტელებივით, არის ნარევი ერი. მათი ენა შედუღებული ენაა, წარმომდგარი ალბად, მადიასთან ერთად გადმოვარდნილ რომელიმე მოდგმის ენისა და აქვე დაშთენილ ბინადარ ერის მე-რემენე-მე-არვენეთა ენისაგან. და რადგან ამ რემენ-არვენთ, რომელთაც თვისი სახელი გადაულოცეს ახალს სამეფოს ჰაიკისას, ჩვენ ვთვლით ქართველებად, ამიტომ ამ არმენ-სომეხთა ენა უნდა სავსე იყოს ქართულ სიტყვებით და მისი გრამატიკაც ქართულის გრამატიკის ზედ-**

პოლიტიკური წესწყობილობაც. ამის თავდებია მ. ქორენელის სიტყვებო „ჰაიკი რომ შემოვიდა არმენიაში, 300-მდე კაცი ჰყვანდა, მას მიემხრნენ უცხოეთითგან მოსულნი თავის ქონებით. აქ დახვდა მას ბინადარი ერი, რომელიც ამას წინად განიბნა. ჰაიკმა იგინი დაიმორჩილა. არ ვიციო, ამბობს ქორენელი, წინანდელი შთამოება გადაშენდა თუ ამბოხების გამო ამოწყვიტეს და მათ მაგიერ შეადგინეს რაზმ-დასები სხვათაგან და უწოდეს სასახლის ლაშქრად. უთუოთ წინანდელნი შთამომავლობდნენ ტომისაგან ჩვენთა პირველთა მეფეთა იმის მსგავსად, ვითარცა აწ ივერიაში ჩვენ ვხედავთ სეფეწულებს (ეს უკანასკნელი სიტყვა ქართულადგვა მოყვანილი).

ამას გარდა რადგან მიდიაში, საზოგადოდ, არიელების შემოსვლამდე უფლობდნენ ქართველი მოდგმისანი და მათ გაბატონების შემდეგაც აქ დიდხანს იყვნენ ქართველნი და მრავალნი სამუდამოდ დარჩნენ და შეილივნენ არიელებში, ამიტომ სპარს – ქართულ ლექსიკონში მყოფ უამრავ საერთო სიტყვათა შორის გარდა მწერლობით შემოდებულებისა დანაშთენი სიტყვები უნდა იყოს წმინდა ქართულის ფესვისა.

დ. კვირისას ცხოვრების დასასრული.

კვიროსმა, აღვიდა-რა ტახტზე და დაიპყრა-რა მრავალი სამეფოები, მალე დაივიწყა სამსახური მის მომხრე სამთავრომბისა. ჯერ იყოდა ქალდთა მთებზე განამტკიცა სომეხთ სამეფო და მერე ჩრდილოეთისკენ წავიდა საკებისა და თურქთ დასამორჩილებლად.

კიპერტის რუკაზე Sacaseni აღნიშნულია იქ, საცა ქართველთა რანი იყო, რომელსაც ეჭირა მტკვრის მარჯვენა ნაპირი ბერდუჯითგან (დებედიდგან) ბარდავამდე (განჯამდე) Saca-დ აღმოსავლეთში იწოდებოდნენ სკვითები. მაშასადამე საკაშენი ყოფილა ქვეყანა საკებისა (შეადარე თამარა-შენი, ხოდა-შენი) (შენი წარმომდგარა ზმნიდამ შენება, რომლისაგან გვაქვს

საკა შეიძლება იყოს ქართული საკა, საკანი, ესე იგი გამოქვაბული: ძველი მწერლები ამბობენ, სკვითები გამოქვაბულებში ცხოვრობდნენო. საკ-ეთი ადვილად შეიცვლებოდა სკვით-ად).

არც ერთ წყაროდგან არა სჩანს, რომ კვიროსს გამოელაშქროს ამ საკების წინააღმდეგ, თუმცა-ღა ვებერი ამბობს, ვითომ კვიროსს თავის სამეფოს საზღვარი მიეტანოს კავკასიონამდე, დაეპყრას ველური (!) მარდები და კადუსიანები და ვითომ სახელები ივერთ მდინარეებისა კირ (მტკვარი), კამბიზ (გორი?) გვიჩვენებდენ, რომ სპარსთა მფლობელობა ამ ქვეყნებში ადრევე დამყარებულიყო (ვებერ, III, 389).

ქალაქ გორს არასდროს არა რქმევია კამბიზი და თვით „გორს“ არავითარი მსგავსება არა აქვთ „კიროსთან“: ამ ქალაქს ეს სახელი დაენათლა ძველადგანვე მის შუაგულს აბურცებულ გორა-დამ. სად გორა=გორი, სად კირი და კვიროსი!

თვით კირ (Cyrus=მტკვარი) და კამბიზ (იორა) ვებერს და არიელების მოტრფიალე ევროპელ მეცნიერებს აურევიათ: სწორედ ძველი Persis-ის წინ, კარმანიასა და მის შორის აგრეთვე იყო მდინარეები Cyrus და Araxes, რომელნიც იქვე მცირე ტბას ერთოდნენ (იხ. Atlas antiquus).

რომ კვიროსი აწინდელს მტკვარს და არაქსუედ არ გადმოსულა, ეს მტკიცდება პლუტარხოსის ჩვენებითაც, რომელიც ამბობს „აღმოსავლეთ ივერიელნი წინად არ ემორჩილებოდნენ არც მიედიელებს და არც სპარსებს. იგინი მაკედონელთა უღელსაც გადაურჩენ“ (გან, 124).

მართალი უფრო ის უნდა იყოს, რომ კვიროსმა მიიმხრო იგივე კადუსიან – ჰირკანელნი და გაილაშქრა იმ საკებისაკენ, რომელთა სამშობლო იყო თურანი, ოკსუსსა და იაკსარტზე. აქაური საკები იყვნენ ტანით მაღალნი, გრძელ – თმიანნი, ცხოვრობდნენ ტყეებში, გამოქვაბულებსა და კარვებში. მათ ჰქონდათ მხოლოდ ერთად ერთი ქვითკირით აგებული კოშკი, სავაჭრო საქონლის საწყობად. (ვებერ, III, 389). აქ კვიროსი მოკლეს საკებმა – მასსაგატებმა. ეს კოშკოვანი მასსაგატები

ჩვენ ოსებად მიგვაჩნია: წინადაც ვთქვით, რომ მასსიგ ოსურად კოშკს ნიშნავსო, ხოლო მასსაგეთი, ვითარცა ხაზარ (ოსურ. – სახლი) – ხაზარ ეთი.

კვიროსის მოადგილეებმა დაიპყრეს მრავალი ქვეყნები ინდოეთიდან ხმელთაშუა ზღვამდე ეგვიპტითურთ და მერე არა ერთხელ შეესივნენ თვით საბერძნეთს და იქიდგან სკვითებს, რომელნიც მოსახლეობდნენ შავიზღვის ჩრდილოთ კერძო, დონისკენ. ამდენის ძლევამოსილობით სპარსეთის მეფეები გაამაყდნენ, გაყვინიზდნენ. ამავე დროს მათ მიერ დამონებულნი ერნი, მეტადრე ბერძენნი, დაუძინებელ მტრად გაუხდნენ სპარსელებს და ელოდნენ მარჯვე დროს, სისხლი აეღოთ, მტარვალნი დაეცათ, შეემუსრათ. ეს დროც დაუდგათ.

მაკედონიის მეფის შვილმა ალექსანდრემ შეაერთა დანაწილებული სამთავროები საბერძნეთისა, შეჰკრიბა დიდი ლაშქარი, მცირე-აზიის გადმოვიდა და შეებრძოლა დარიოზს. იგი ზედიზედ დაამარცხა. აღმოსავლეთის სამთავრო-სამეფოები ზოგინებით, ზოგი ბრძოლით აიღო, დაიპყრა ეგვიპტეც და გამოეკიდა გაქცეულს დარიოზს. ხელახლა დაამარცხა იგი არბელასა და გავგამელას (1 ოქტ, 331 წ.) და მერე აიღო ბაბილონი, საცა 30 დღე ილხინა. შემდეგ აღმოსავლეთისკენ წავიდა. სუზა უომრად დაემორჩილა. აიღო პერსეპოლისი და ცეცხლს მისცა. აქედგან ეკბატანისკენ წავიდა. აქ იმალებოდა დარიოზი. მოუახლოვდა თუ არა ალექსანდრე ეკბატანს, დარიოზი გაიქცა რაღას. ალექსანდრე გამოეკიდა და ჰირკანიის ქვემო კასპიისკარები დაიჭირა. დარიოზი გადავიდა თაფურების ქვეყანაში და ტარას დადგა. აქ შებოჭა მისმა ერისთავმა (სატრაპმა) ბესმა და აღმოსავლეთისკენ გაიქცა. ჰეკატომფილის მინდვრებზე უკვე ეწეოდა ალექსანდრე, ბესმა მოჰკლა დარიოზი (3 ივლ. 330 წ.) და გაიქცა ბაქტრიანისკენ. ალექსანდრე მივიდა ჰირკანიის ქალაქ ზადრა კარტას საცა, შემდეგ ელბურსის ძნელ

გზების გავლისა, მოასვენა ჯარი. აქ გამოეცხადნენ მას წარჩინებული კაცები და მათ შორის არტაბაზი და მისი შვილები არიობარზან და არსამ. ალექსანდრემ ძველივე თანამდებობა დაუმტკიცა მათ. დაიპყრა ჰარკანია, მეომარნი კადუსიანნი, შემდეგ წავიდა და დაიპყრა პართია, არიანა, გამოეკიდა ბესს ბაქტრიანაში, ბესმა გადავლო ოქსიანა და ოქსუსს იქით ნავტაკს გამაგრდა სოგდიანის ციხეების დაიმედებული. მაგრამ შეიპყრეს მარაკანდს (სამარყანდს) და მოჰგვარეს ალექსანდრეს. ბესსი ჯვარს აცვეს. აქედგან ალექსანდრემ ჩავლო ინდოეთის-

კენ, ინდოთა მეფე პიროსი დაამარცხა და გედროზიით დაბრუნდა სუზას, მერე ეკბატანს და ისევ კადუზია – საგართიასა და ჰირკანიას და აქ დაათვალიერა ნისეის მინდორი, საცა ძველადგანვე ფრიად კარგის ჯიშის ცხენები იზრდებოდნენ. ჰირკანიის მთებში დააჭრევინა ხე-ტყე ნაგების ასაშენებლად: მას სურდა ინდოეთიდან ევროპას ეზიდა სავაჭრო საქონელი კასპიის ზღვასა, მტკვარსა, რიონსა და შავს ზღვაზედ. იგი მალე ამის შემდეგ გარდაიცვალა (11 ივნ. 324 წ.)

ალექსანდრე მაკედონელის მეორედ შემოსვლა საგართიას ფრიად საყურადღებოა იმ მხრით, რომ ამით მართლდება ფატიბერდის ქრონიკის ნათქვამი: „ალექსანდრემ ვერ აიღო სარკინეთი და წავიდაო (ინდოეთს), ხოლო რამდენიმე ხნის შემდეგ მეორედ მოვიდა და მაშინ სძლია ბუნთურქებს და დაიპყრა ქალაქი სარკინეთი“.

აქედგან ცხადად სჩანს, რომ ჩვენი მემატიანე საქართველოდ საქართიას გულისხმობს და არა თვით ივერიას, აწინდელ ქართლს. რომ ალექსანდრე მართლაც ყოფილა საქართველოში, ე. ი. საგართიას, ამას მოწმობს იულიოს სოლინიც. იგი ამბობს, ალექსანდრემ დაიპყრა აზია, არმენია, იბერია, ალბანია და გადავიდაო ტავროსსა და კავკასზედ (იგულისხმება ჰირკანიის კავკასი). საგულისხმოა აქ ის, რომ მეფე ალექსანდრეს ჯერ დაუპყრია აზია (სპარსეთი და ინდოეთი), მერე იბერია (კასპიის მხრისა) და ალბანია (კიპერტის რუკებით – ბაქოს მხარე).

ქართველთა მატიანე

41

აი თვით ქართულის წყაროების თქმულება ალექსანდრეს გამოლაშქრების შესახებ.

შატბერდის კრებულით:

პირველ ოდეს ალექსანდრე მეფემან ნათესავნი იგი ლოთის შვილთანი წარიქცინა და შეჯადნა იგინი კედარსა მას ქუეყანასა, იხილნა ნათესავნი სასტიკნი ბუნთურქნი, მსხდომარენი მდინარესა ზედა მტკუარსა მიხუევით ოთხ ქალაქად, და დაბნევი მათი:

ქართლის ცხოვრებით.

ალექსანდრემ დაიპყრნა ყოველნი კიდენი ქუეყანისანი, ესე: გამოვიდა დასავლით და შევიდა სამხრით, შემოვიდა ჩრდილოთ, გარდმოვლო, კავკასნი და მოვიდა ქართლად და ჰპოვნა ყოველნი ქართველნი (?) უბოროტეს ყოველთა ნათესავთა სჯულითა: რამეთუ ცოლქმრობისა და სიძვისათვის არა უჩნდათ ნათესაობა, ყოველსა სულსა ჭამ-

დეს, მკუდარსა შესჭამდეს. იხი-
ლა-რაჲ ესე ნათესავნი სასტიკ-
ნი წარმართნი, რომელთა იგი
ჩვენ ბუნთურქად და ყივჩაყად
უწოდთ, მსხდომარენი მდინა-
რესა მტკურისასა მიხვევით, და-
უკვირდა ალექსანდრეს, რამეთუ
არარომელნი ნათესავნი იქმო-
დეს ამას.

სარკინე ქალაქი, კასპი,
ურზნისი და ოძრაჯე და ცი-
ხენი მათნი – ციხედიდი, სარ-
კინისაჲ, უფლისციხე, კასპი-
სა, ურზნისისა და ოძრახისა.

და უკვირდა ალექსანდრეს
და ცნა, რომელ იეზოსელ-
თა ნათესავნი იყვნეს ყოველ-
სა ჯორციელსა ჭამდეს და
სამარე მათი არა იყო, მკუ-
დარსა შეშჭამდეს. და ვერემ-
ლო ბრძოლაჲ მათი მეფესა
და წარვიდა.

და პოვნა ციხე-ქალაქნი
ძლიერნი შუა ქართლ: წუნდა,
ხერთვისი მტკურისა, ოძრჯე
მოკიდებული კლდესა ლადოსსა,
თუხარისი მდინარესა ზედა სპე-
რისასა, რომელსა ჰქვიან ჭო-
როხი, ურზნისი, კასპი და უფ-
ლის-ციხე, ქალაქი დიდი მცხე-
თა და უბანნი მისნი – სარკინე,
ციხედიდი და ზანავი უბანი
ურიათა, და რუსთავი და დედა-
ციხე, სამშვილდე და მტკვრის-
ციხე, რომელ არს ხუნანი და
კახეთის ქალაქნი.

მაშინ მოვიდეს ნათესავნი
მბრძოლნი, ქალდეველთაგან
გამოსხმულნი, ჰონნი და
ითხოვეს ბუნთურქთა ოჯგ-
ლისაგან ქვეყანა ხარკითა და
დასხდეს იგინი ზანავს.

და ეპყრათ იგი. რომელ
ხარკითა აქუნდა, ჰრქვან მას
ხარკი. და შემდგომად რაო-
დენისამე ჟამისა მოვიდა
ალექსანდრე, მეფე ყოვლისა
ქვეყანისაჲ და დალეწნა სამნი
ესე ქალაქნი და ციხენი და
ჰონთა დასცა მახვლი.

ხოლო სარკინესა ქალაქსა
ებრძოლა ათერთმეტ თთუფ
და დადგა სარკინესა დასავ-
ლით კერძო და დასცა ვენა-

ამათ ყოველთა ციხეთა და
ქალაქთა შინა პოვნა კაცნი სას-
ტიკად მბრძოლნი. და განუყო
ლაშქარი მისი და ყოველთა ამათ
ციხე-ქალაქთა გარემოადგინნა
და თვთ დადგა მცხეთას და და-
უდგინნა ლაშქარნი იმიერ და
ამიერ, ზემოთ და ქუემოთ და
თვთ დადგა ქსანსა ზედა, ადგ-
ილსა, რომელსა ჰქვიან ნასტა-
კისი, მტკვრის ციხესა და თუხა-
რისსა არა ბრძოდა, რამეთუ ვერ
შეუძლებდა დაპყრობად ხოლო
სხუანი ესე ციხენი და ქალაქნი
დაიპყრა ექუს თთუფ.

ხოლო სარკინელთა ბუნთ-
ურკთა აგინეს შეშესა. განუწყრა
ალექსანდრე და არღარა ინება
ზავი და ვედრება მათი არა შეი-

ხი და რომ გამოიღო ქსნით და დასხნა კაცნი მერუვენი დასტაგითა რუისათა და ჰრქკან ადგილსა მას ნასტაგისი.

და მერმე გამოიღო სარკინე: თვთ დაყარეს და მეოტ იქმნნეს.

წყნარა და რქვა მათ: „ვინათგან მაგინეთ მე, ესე არს ნაწილი თქუჭნი, რათა დაგხოცნე ყოველნი“. და მოიცვა ქალაქი სარკინე და ვერა სადით განერა ერთიცა ხოლო სარკინელთა შესჭირდა: რამეთუ ბრძოდა თერთმეტ თთუჭ. იწყეს ფარულად კლდესა კაფა და განჭურიტეს კლდე იგი, რომელი რბილ იყო და ადვლად საჭურტელი, და განერნეს ხურელსა მას სარკინელნი ღამე და შეივლტოდეს კავკასად და დაუტევეს ცალიერადი ქალაქი. დაიპყრნა ალექსანდრე ყოველი ქართლი.

და ამან ალექსანდრემ მოსრნა ყოველნი იგი ნათესავნი აღრეულნი ქართლს მყოფნი და უც-

ქართველთა მატთანე

43

და თანა ჰყვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზოი., მჭ არან ქართლისა მეფისად, და მას მიუბოძა მცხეთად საჯდომად და საზღვარი დაუდვა მას ჰერეთი და ეგრისწყალი და სომხითი და მთად ცროლისა და წარვიდა.

ხონი იგი ნათესავნი აღრეულნი ქართლს მყოფნი და უცხონი იგი ნათესავნი მოსრნა და დაატყვევევნა და დედანი და ყრმანი უცეზნი, 15 წლისა უმცირესნი, და დაუტევენა ქართლოსიანნი; და დაუტევა მათ ზედა პატრიკად სახელით აზონ ძე იარედოსისი, ნათესავი მისი, ქუჭყანით მაკედონით, და მისცა ასი ათასი კაცი ქუჭყანით რომით, რომელსა ჰქვიან ფროტათოს. ესე ფროტათოსელნი იყვნეს კაცნი ძლიერნი და მხნენი, უკირთებოდეს ქუჭყანასა რომისასა. და მოიყვანა ქართლად, მისცა აზონს პატრიკსა და დაუტევა ქართლს ერისთავად აზონ პატრიკი და ამის თანა სპანი იგი მპყრობლად ქართლოსა.

და უბრძანა ალექსანდრემ აზონს პატივსცემდეწ მზესა, მთოვარესა და ვარსკულავთა ხუთთა და მსახურებდნენ ღმერთსა უხილავსა დამზადებელსა ყოვლისასა. ესე სჯული მოიგონა მან და დაუდვა ყოველსა ქუჩყანსა და წარვიდა.

ხოლო ესე აზოდ წარვიდა არას ქართლად მამისა თვისისა და წარმოიყვანა რვადა სახლი და ათნი სახლნი მამამძუქეთანი და დაჯდა ძუელ მცხეთას და თანა ჰყუნდეს

კვალად წარვიდა*) აზონ მამისა თვისისა მიმართ არიანესსა და მოიყვანა მუნით ათი სახლი ჩინებულთა და ათასი სახლი მდაბიონი და ყოველნი დედაწულითურთ მათით მოვიდეს და

*) ანტონი კათოლიკოზის ვარიანტით (ისტ. თეიმურაზისა, გვ. 111)

კერპნი ღუთად გაცი და გაიმ და ესე იყო ჭირველი მეფე მცხეთას შინა აზოდ ძე არან ქართველთა მეფისა და მოკვდა და შემდგომად მისა დადგა ფარნავაზ.

დაეშენნენ ქართლს და თანა ჰყვეს მათ კერპნი ღუთთად.

1. „ჰონნი შეხედნა კედარსა ქვეყანასა“. ეს ონნები ანუ ჰუნნები კედარიტნი 457 წ. ქრ. შ. ებრძოდნენ პართელებს (გან, II, 68). ძველად იგინი კასპელების მეზობელნი იყვნენ. დიონოსი პერიეგეტელის კომენტარიებში სწერს ევსტათე (გან, 142): უნნებს იქით კაცები არიანო. უნნი სკვითის მოდგმისანი არიანო და სპარსელები თურქებად უწოდებენო. მიდიელებს მშვიდობა აღუთქვესო და ამისთვის გამოართვეს 40,000 ოქროს ფული და ისე გამდიდრდნენ, რომ აკეთებდნენ ოქროს ლოგინებს (ტახტებს), მაგიდებს, სკამებს, სელებს და სხვ.

2. ალექსანდრე რომ გამოეკიდა ბესს და ზადრაქართას მივიდა, აქ დარჩა სულ ხუთმეტოდდე დღე და ამ ხნის განმავლობაში იგი ვერ შესძლებდა ჰირკანიის გამოვლას და კადუზიანთა, საგართიელთა, მარდებისა, გელებისა და კასპელთ დაპყრობას. თუნდაც ამ მეომარ თემებს არ ებრძოლათ მასთან,

მანც მარტო ზადრაქართითგან აქეთ მოსვლა-წასვლისათვის დასჭირდებოდა უკანასკნელი 3-4 თვე და ალექსანდრე კი მიეჩქარებოდა აზიის შუაგულისკენ, რომ ხელთ ეგდო ბესსი, რომელმაც დარიოზი მოჰკლა და სპარსეთის ხელმწიფობა მოინდომა. შატბერდის ქრონიკაც ამბობს, „ვერ ეძლო ქაროს ბუნთურქებთან და ჰონნებთან ბრძოლა და წარვიდაო“. აქ „ვერ ეძლო“ „ვერ ეცალას“ მნიშვნელობით ნათქვამი უნდა იყოს.

3. **მეორედ** რომ მოვიდა ალექსანდრე, მაშინ შემუსრა ბუნთურქნიო, ამბობს შატბ. ქრონიკა. აქ, ალბად, იგულისხმება ალექსანდრეს ბრძოლა კადუსიანთა, გელთა, კასპელთა და ჰირკანელთ მეზობელ მარდებთან მაშინ, როდესაც სუზა-ეკბატანით **მეორედ** მოვიდა ჰირკანიისკენ.

ქართველთა მატთანე

45

დიოდორ სიცილიელი ამბობს (გან, 93) „ალექსანდრემ მოიარა ჰირკანია და მისი მეზობლად მყოფი ქვეყნები. კასპის ზღვის პირ-პირ რომ მიდიოდა, მარდების ქვეყანაში შევიდა. ამ ხალხმა, ჯან-ღონით ძლიერმა, არავითარი ყურადღება არ მიაქცია მეფის განდიდებულს შემძლებლობას და არ დაუხვდა და პატივი არა სცა. პირიქით, მარდებმა შეჰკრიბეს 8000 მეომარი, მთის გზები შეუკრეს და წინ გადაეღობნენ მაკედონელიებს. მეფე მიესია, უმეტესი მათგან გასწყვიტა და დანაშთენნი შერეკა მიუვალს ადგილას. როდესაც ცეცხლს მისცა მათი ქვეყანა, ისე მოხდა, რომ მეფის მეჯინიბენი, რომელთაც მეფის ცხენები მიჰყავდათ, უკან ჩამორჩნენ. ბარბაროსნი მიესივნენ ამათ და მოსტაცეს ყველაზე უმჯობესი ცხენი. ალექსანდრეს ეწყინა და მკვიდრთა ენაზე გამოუცხადა მარდებს, თუ ცხენს არ დამიბრუნებთ, გაგიოხრებთ მთელს ქვეყანას და თქვენც ცოცხლად ვერ გადამირჩებითო. ბარბაროსებმა ცხენი დაუბრუნეს, მართვეს საჩუქარიც და 50 კაცი აახლეს და პატიება ითხოვეს. ყველაზე წარჩინებულნი მათგან მეფემ მზევლად*) დაიტოვა.

4. „აზონს მისცა 100000 კაცი ქვეყანით რომით, რომელსა ჰქვიათ ფროტათოს. ესე ფროტათოსელნი იყვნეს კაცნი ძლიერნი და ეკირთებოდეს ქვეყანასა რომისასა“.

ფრიად საგულისხმო ცნობაა. რას მოასწავებს სიტყვა:

„აზონისთვის მიცემული 100000 კაცი ქვეყანით რომით ეკირთებოდეს ქვეყანასა რომისასა“? აქ არავითარი წინააღმდეგობა არ არის. „რომ-გვარად“ იწოდებოდა აწინდელი ხვარასანი

(ქ. ცხ., 328), ხოლო ფროტათოსად მდ. ევფრატი. მაშასადამე ეს რომ გვარელ-ფროტათოსელნი ყოფილან რომის (საბერძნეთის) მიერნი და იგინი ალბად დაიმორჩილა ალექსანდრემ და მისცა იბერთ მეფეს, რომელმაც თავის მხრივ აღუთქვა ერთგუ-

*) „მზევალი“ -ს თავდა პირვანდელი სახე სვანებს დაუცავთ – ზ ა ვ ა ლ, ე. ი. ის, ვინც ორს ერს დამატებას, მათ შორის ზავს ჰკრავს. ზავი – მზავალი და არა ზევი – მზევალო.

46

მომბე

ლება და მის ლაშქრობისათვის ხელშეწყობა კავკასიონის კარების გამაგრებით. რომ იბერთ მეფეს ალექსანდრესთან მეგობრული განწყობილობა ჰქონდა, ეს ცხადად სჩანს პლინიუსის სიტყვით:

„როდესაც ალექსანდრემ ინდოეთისკენ გაილაშქრა, იბერთ მეფემ უძღვნა ერთი უჩვეულებრივოდ დიდის ტანის ძაღლი. ალექსანდრეს გაუკვირდა ასეთი დიდი ძაღლი რომ ნახა და მიუსია მას დათვები, ტახები, მაგრამ ძაღლი ფეხზედაც არ წამოდგა. იმპერატორმა ძაღლი მოაკვლევინა. ეს ამბავი მიესმა იბერთ მეფეს, რომელმაც სხვა ძაღლი გამოუგზავნა და შემოუთვალა: „წვირლ ნადირებს ნუ აბრძოლებ, სპილოს მიუსიეთ აწუ ლომსი.“ ალექსანდრემ სცადა. ძაღლმა ლომიც გაგლიჯა და სპილოც დასცა“ (გან, 111).

იბერიისა და კალუსია-საგართია-ჰირკანიის დამოკიდებულებას ნათელს ჰფენს შემდეგი საყურადღებო ცნობაც.

„თავად-აზნაურთა სიაში“, რომელიც ძველ სიგელ-ჯუჯრების თანახმად შეადგინა მეფე ერეკლე II-ემ სწერია: თავადნი აბაშიძენი გადმოსახლდნენ ინდოეთის ეთიოპიიდან ანუ აბაშეთიდან (გვ. 12), ხოლო ორბელიანნი (ბარათაშვილნი და გუგუნავანი) დიდის სათათრეთიდან, ქვეყნიდან ჩინეთის მხრისა, კიტაიდან. ჯამბაკურ, ბარათა და ბოზ იძულებულ იყვნენ დაეტოვათ თვისი ქვეყანა; იგინი დიდის ძლიერებით აიყარნენ და მოვიდნენ რანის ქვეყანას, რომელსაც აწ ქვიან ყარაბადი. ბოში დასახლდა აქვე სიონ-ს, შემდეგ სირანად*) წოდებულს, და ამისი წილი მოსახლეობა დაიფანტა სპარსეთისა კერძოთა ცარიელთა ადგილებთა შინა, ხოლო ჯამბაკური და ბარათა ევედრნენ მეფე ფარნავაზ ქართლოსიანს, რათა მიეცა ადგილი საქართველოს შინა დასასახლებლად. და მან მიუბოძა სომხითსა ადგილსა შინა, კერძოდ გორისა და თრიალეთისა მხარესა

*) ამ ქვეყანას (ყარაბაღს) უწინ ერქვა სივნიეთი (სომხ. სიუნ) და ფრიად საყურადღებოა, რომ თავდაპირველი მისი სახელი ყიფილა სიონი.

ქართველთა მატთანე

47

და ადგილთა შინა მისთა. და ჯამბაკურ და ბარათა 5000-მდე მეკომურით დაესახლდნენ მუნ. (ივერია, 1884, № IV).

თვით ბარათაშვილების გუჯრის პირით მათს წინაპარს ჰრქმევია ბირიან აბაში და ეს ბორიან აბაში გადმოსახლებულა 768 წელს, მაშინ, როდესაც საქართველოში მეფობად ბაგრატ დავითისსა ამ 768 წელს და შემდეგაც არავითარი ბაგრატ დავითისძე არა სჩანს: არჩილ † 718 წ., იოანე არჩილისძე (718 – 786), აშოტ ადარნასესძე (786 – 826), ბაგრატ აშოტისძე (826 – 876) დავით ბაგრატისძე (876 – 881, ადარნასე დავითისძე (881 – 929), სუმბატ ადარნასესძე (923 – 958), დავით სუმბატისძე (958 – 994), გურგენ; ბაგრატ გურგენისძე (980 – 1014) და სხ.

ამას გარდა, 768 წლებში, მის წინათაც მირიდამ მოკიდებული და შემდეგაც საქართველოსა და საზოგადოდ მთელს სპარსეთ-კავკასიაში ბატონობდნენ არაბნი და იმ დროს გრძელის გზის გამოვლა თითქმის 100000 კაცით (მაშინდელი 5,000 კომლი ამაზედ ნაკლები არ იქნებოდა) და საქართველოში დასახლება ყოვლად შეუძლებელი იყო. ამიტომ ბარათიანთ გუჯრის პირის თარიღი ჩვენ შეცდომად მიგვაჩნია, მით უმეტეს, რომ ბარათაშვილების გადმოსახლების შესახებ გვაქვს ისეთი ჩვენება, რომელიც თვით მეფე ერეკლეს ამოულია ძველ სიგელ-გუჯრებიდამ. სწორედ ფარნავაზის ჟამს მთელი აღმოსავლეთი შეარყია მაკედონელის ლაშქრობამ, თემნი და ერნი გადასხ-გადმოსხა.

ჩვენ ვფიქრობთ, ეს 500000 მეკომური ბარათიან-ორბელიან – აბაშთა და ბოშის სახლიკაცობა, რომელიც „გაიბნა სპარსეთსა და სისიანს“, იყო ის მხედრობა, რომელსაც ებრძოდა ალექსანდრე მარგიანა-ბაკტრიანას, ზერათსა და სამარყანდს. ჭკუაზე ახლოა, რომ ის ბესსი, რომელიც დარიოზის მოკავშირე იყო და რომელსაც გამოეკიდა ალექსანდრე, იყო სწორეთ ჩვენი აბაში ანუ ბოში, მამა ფარნავაზისა და მმა მამასახლისის სამარასი.

48

მომბე

აი ზოგი-რამ წვლილი, ამ აზრის გამამაგრებელი:

ა. ბესს ეგონა დავიძალეობით მთის სიმაგრეთა შემწეობით ადგილსა ნავტაკს (ვებერ, III, 207)

ბ. ეს ადგილი ახლო იყო ოქსიანა – ბაკტრიანადგან.

გ. ბესსი შეიპყრა მარაკანდს (= სამარყანდს)

დ. ალექსანდრემ იქ ნახა ქალაქი Kurapolis ანუ Kuraes-Chata ანუ Kurukschaethra.

ე. ალექსანდრემ ააშენა ქალაქი კავკასიაში (ინდის მხრიდან) ჰირკანიისკენ მომავალს კავკასიონის ძირში) და დაასახლა აქ დამაბუნებულნი მეომარნი და აგრეტვე კიდევ 7,000 სხვა მეომარი.

ვ. ვიდრე ბაკტრიას აიღებდა ალექსანდრე, ბარბაროსნი დასცილოდნენ. სოგდიანის ციხე მალა ამართულიყო ნავტაკსა და ბაკტრიას შორის და ვიწრო ბილიკი უდულს კლდეზე მასში შემავალი კარი იყო. ციხიდგან დასცილოდნენ მეფეს: შენმა მეომრებმა ფრთები გამოისხან და ისე შემოვიდნენ ჩვენს სიმაგრეშიო

ზ. ჰირკანიაში მაკედონელთ ნახეს წყარო, რომელიც კლდიდან გამოდიოდა და რომელსაც ერქვა სტიბეტეს.

ალექსანდრემ ალყა შემოარტყა ბუნთურქებს, სარკინეთს შემალულებს, რუ გამოიღო ქსნით და ამ ადგილს დაერქვა ნასტაკი.

ქსანი და ფშავთა ბაკტრიანი (ბახტრიონი) აქვე იყო.

ფარნავაზს მოუკლა მამა (ბოში, აბაში?) და ბიძა სამარ.

ალექსანდრემ აიღო თავადი ციხე ცხეთა, ტკურის ცხეთა.

ალექსანდრემ მცხეთაში დასტოვა ძე არან ქართლის მეფისა და მისცა მას 100000 მეომარი ფროტოსელნი.

სარკინეთის მეომარნი დასცილოდნენ ალექსანდრეს. მან შეუთვალა: „ვინათგან მაგინეთ, ესე არს ნაწილი თქვენი, რათა დაგხოცნე ყოვეკლნი“.

ალექსანდრემ რუ გამოიღო და დასტაგითა რუსაითა დასხა მერუვენი და ამ ადგილს დაერქვა ნასტაგი (შატბ. კრებ.) საბას ლექსიკ. სტაგი – რუს სათავე. ამ სტაგის შორიახლო არის აგრეთვე ნოსტე და გოსტიბე, გოსტიბეთი, რომელიც უახ-

საზოგადოდ, ალექსანდრესი, ფარნავაზ – აზოს ისტორია ფრიად არეულია. ყველაზე სანდო ძველ მწერლებში, სტრაბონი ამბობს: „ყველას არა სწამს ძველი გადმოცემები, გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელის სადიდებლად. იგინი, ვინც მოიგონა ეს გადმოცემანი, ცდილობდნენ უფრო პირფერობით ეამებინათ მეფისთვის, ვიდრე ეთქვათ მართალი. ამ მიზეზით, მაგალ., სახელი კავკასიონისა, რომელიც კოლხიდასა და შავზღვას ზემო აღმართულა, გადაანათლეს ინდოეთის მთებს და მის ახლო ზღვას. უფრო მეტი დიდება იყო ალექსანდრესთვის დაეპყრა აზია ინდოეთის მთებამდე, ვიდრე მხოლოდ პონტოსი და კავკასიის ყურემდე! და ამიტომაც დიდება და სახელი ამ მთისა და მოსაზრება, რომ იაზონმა თავის ლაშქრობაში მიახწია უშორეს კავკასიის ძირამდეო და გადმოცემა, რომ პრომეთეოსი მიჯაჭვულ იყო მსოფლიოს განაპირა კავკასიონზედ – ყველა ეს შეიქმნა მიზეზად, რომ მწერლებმა მეფის საამებლად ამ მთის (კავკასიონის) სახელი გადაიტანეს ინდოეთს (გან, 74).

ასეა თუ ისე, ჩვენ მაინც მტკიცედ გვწამს, რომ მაშინ აღმოსავლეთი საქართველო შესდგებოდა ორ სამეფოსაგან – ცხეთისა (იბერიისა) და საგართიისა (ჰირკანიისა), საცა მოსახლეობდნენ კასპნი, გელნი, მარდნი, კადუსნი, გურგანნი, მარგიანნი, ბაკტრიანნი, უტნი, კარმანნი. ამ ორ სამეფოთაგან პირველი, იბერია, მეგობრულად დაუხვდა ალექსანდრეს და

IV

50

მომბე

შემწეობა აღუთქვა, მისმა მეფემ საჩუქრებიც მიართვა. ხოლო მეორე იყო დარიოზის მოკავშირე და, მაშასადამე, მტერი ალექსანდრესი. ამ კასპიის მხრის საქართველოს ერთი მამასახლისთაგანი, ბესსი, იქნება იგივე ბოში (აბაში) და მისი ძმა მამასახლისივე სამარ მძვინვარედ ეომწენ მაკედონელს, არ დაინდეს დარიოზ, მოჰკლეს იგი, რომ მის სიკვდილით ძალა შეემატებინათ თავისთვის და მთელის ერანის ძალ-ლონით შებრძოლებოდნენ შემოსეულს მტერს. თუ ესრე არ ყოფილიყო,

მაშ რად დახოცავდა ალექსანდრე მამასახლისის სამარას და მის ძმას, ფარნავაზის მამას? იგი ხომ მათივე მტრების ბუნთურქების გასაწყვეტად მოდიოდა? სამარა მართლაც ცხეთის მამასახლისი რომ ყოფილდიყო, მას როგორ მოჰკლავდა ალექსანდრე, როდესაც ჯერ ერთი, იგი მტკვრის ხეობაში არ შემოსულა და მეორეც, იბერთ ხომ თავის მეფე ჰყვანდათ და ამ მეფემ ძღვენიც მიართვა მაკედონელს და მეგობრობაც გამოუცხადა!

იმ დროის ისტორია ჩვენ ასე გვეხატება. ალექსანდრე გარდაიცვალა 11 ივნისს 323 წელს. აღმოსავლეთი აირია, შეირყა. მრავალი მეფე მამფალი გაჩნდა. ვინც მიმალულ იყო, წამოყვლეულადა. ამ ხანს ფარნავაზ ქართლოსიანმა, იქნებ იმავე ბესისის ძემ, შემოიკრიბნა ბირიან-აბაშ-ორბელიან-ბოშნი, 100,000-მდე მეომარი, წამოვიდა და დაიჭირა ალგეთისა და ქციის მხარე გორამდე, მიიბირა ცხეთის მეფის ჯელადი მამასახლისები, მაგალ., ქუჯი, ტახტიდგან ჩამოაგდო ცხეთის მეფე, თვით გახელმწიფდა და ჯავრი ამოიყარა, რომ ამ იბერთა მეფემ შემწეობა არ აღმოუჩინა მაკედონელთან ბრძოლაში.

რაც შეეხება აზოს (=აზონს) და მის მამა არანს, ჩვენ გადაჭრით ვერ ვიტყვით, რომ იგინი სწორედ ფარნავაზის წინად მეფობდნენო. შეიძლება, ჩვენს მემატეიანეს აზუ, ძე ირან-ზუსი, ვანის მეფისა, რომელიც ჩანს 719 – 716 წ. ქრ. წ., გადმოეყვანოს მე-IV საუკუნეში. ეს კი ცხადია, რომ აზოი (=აზონი) დიდ პატივდებაში ყოფილი ქართლოსიანთა არემარეში.

ქართველთა მატეიანე

51

ა. ძველს რუკებზე კიპერტისა ჩანს აზოს სახელის ქალაქები – აზონიუს ჰირკანიაში და აზონიუს კარდუხების ქვეყანაში. (აზონიუსი ალბად იყო აზონისი და ბერძენ-რომაელებმა აზონიუსად აქციეს).

ბ. ტაციტი (56 – 117 ქრ. შ.): „აზონი მოვიდა კოლხიდის თავისუფალ ტახტის დასაჭერად“.

გ. იუსტინე (130 – 170 ქრ. შ.): „თითქმის მთელმა აღმოსავლეთმა იაზონს, როგორც თავისს დამფუძნებელს, დაუდგა ტამრები და პატივისცა, როგორც ღმერთს“.

დ. პლინიუს (29 – 79 ქრ. შ.): „ალბანელნი ამბობენ, იაზონის ჩამომავალნი არიანო“.

ე. სტრაბონი (66 წლ – გან. ქრ. წ.): „იაზონმა კოლხი-

დიდგან... შემოიარა იბერია, ალბანია და ნაწილი არმენიისა და მიდიისა. ამას მოწმობენ მის პატივად აგებულნი ტაძარნი და სხვა ძეგლნი.“

აქ, ექვი არ არის, უცხოელ მწერლებს, რომელთაც იცოდნენ მხოლოდ ლეგენდარული იაზონი და ისტორიული აზონი, იქნება, სულაც არ იცოდნენ, საკმაოდ აერეოდათ ცნობები, გარნა მათი გადმონაცემი ჩვენის წყაროებითაც მტკიცდება.

ა. სახელი აზონ, იაზონ ფრიად გახშირებულია ჩვენში, მეტადრე იმერეთს.

ბ. ჩვენი მატთანე მოწმობს, რომ აზონის ლაშქარს აზნა-ურობა ებოძაო. ეს „აზნაური“ ანუ მატთანის აზრით. „აზონა-ური“ სწორედ ღვთიურობას მოასწავებს. ასრე: აზნაური=სვან. აზნავირ=მეგრ. ჟინისქუა ჟინი (სვან. ჟი, ჟიბავ) უდრის ქართულს ზენა-ს და ჟინისქუა (ჟინი-სქუა) ნიშნავს ზენას შვილს. პრეფიქსი ა იგივეა, რაც მეგრული ო და მერმენდელი სა: ა-ზენაური=სა-ზენაური (შეადარე: ა ყარი=სა-ყარი; ა სული=ო-სური) რომ მართლაც აზნაური იგივე აჟინაურია, მტკიცდება ამითაც: საინგილოში არის სოფელი (ხეობა), რომელსაც ჰქვიან აზნაური და აგრეთვე აჟინაური.

თვით თქმულება, რომ „ალბანელნი იაზონის ჩამომავალნი არიანო“, „იაზონმა მოიარა კოლხიდა, იბერია და ალბანიაო“, –

ადვილად გავრცელდებოდა, რადგან აზონის სახელი ისმის აქ ყველგან: ალაზანი=ბერძნულად – ალ-აზონი, ტრაპეზონი=ტრაპ-აზონი (1042 წელს გადაწერილს ქართულს წიგნში სწერია მეგრელთა ქალაქად, ხოლო სვანურად ზან სამეგრელოს ნიშნავს, ე. ი. ჭან-ს).

აზოს მამა იყო არანი. მ. ქორენელი ამბობს (გვ. 83 – 84): „არანი, კაცი ბრძენი, სახელოვანი ინიშნება დადიანად (მეფის მოადგილედ) მტკვრის ხეობისა, რომელიც არის ქვეყანა დიდი, ჩინებული, დასახლებული. იგია ჩამომავალი სისაკისა (იხ.ზე-მო სისიანი, სიონი=ყარაბაღი). მისგან ჩამომავლობენ უტნი, გარდმანნი (გარდაბანელნი), წოდენი და გარგარნი. ეს გარგარნი მირდატის ჩამომავლობაა. იგინი, ნაბუ-ქუდურ-ასარმა ივერია რომ დაარბია, გადაასახლა პონტოს“.

არან მეფის სახელი დაუცავს დღესაც სოფელს, რომელსაც ჰქვიან არანისი. არან-ად იწოდებოდა მთელი ქვეყანაც, რანი (მტკვრის მარჯვენა მხარე დებედიდგან მოკიდებული

განჯისკენ).

3. კადუსნი ანუ კახნი.

შატბერდის ქრონიკასა და ქართლის ცხოვრებაში ვკითხულობთ:

ა) მოიწია კტოეთა, დაბასა, რომელსა ჰქვიან ბოდინი (შატბერდის ქრ., 19).

ბ) დაბასა ბუდს კხოეთისასა (21).

გ) მიეახლა კუხეთს, დაბასა ბუდისასა (ქ. ც., 98)

დ) მოიწია ქვეყანასა კხოეთისასა, დაბასა ბუდს (შ. ქ., გვ. 1).

ე) დაბასა ბოლს კახეთისა ქვეყანასა (იქვე, 58)

ვ) დავმარხეთ (წმ. ნინო) ბოდს დაბასა კახეთისასა (გვ. 71).
ცხადია, კახეთი ყოფილა იგივე კხოეთ=კტოეთი, კუხეთი და კატეთი, ე. ი. ქვეყანა კახ-თა=კუხ-თა. დღესაც ხმარე-

ქართველთა მატანე

53

ბაშია ა) კახი, კახიძე, კახიანი, კახა (კაცის სახელია, ბ) კუხი, კუხიანიძე და გ) კატეხი (სოფელია ძველს ზერეთში, სონგილოს).

რომ კატეხი იგივე კახეთია, სჩანს იქიდან, რომ ამ ქვეყანაში მცხოვრებთ თავისთვის უნდა ეწოდათ კახნი, კუხნი, კაცნი და კადნი (ტ=დ: იმტენი=იმთენი=იმდენი, მოხვდა=ინგ. მოხტო და მრ. სხ.), ხოლო თვის ქვეყნისთვის კი

ა) კატეხი – კიდები

ბ) კატეთი – კადეთი – კახეთი

ვითარცა ე-თი არის საცხოვრებელ ადგილის მაჩვენებელი დაბოლოება, ისრევე ე-ხი. შეადარე:

ფარა-ფარეხი

ღვინო-ვენახი (მეგრ. ბინეხი)

ღ ხშირად აკლდება: ღვაჟი (სვ., ხევ.) – ვაჟი, ღვაჭარი – ვაჭარია. მამასადამე, ვენახი იგივე ღვენახია, ღვენეთი, ფარეხი იგივე ფარეთი.

ამას გარდა თი, ხი, სი, ყი, შემოკლებულად აღნიშნავენ მრავლობით რიცხვს (მესამე პირს):

(ინგ.) უკეთებია – ყ	ჰყავა – ყ
(სვან.) ასყა – ბ	ხა-ყა – ბ

არდე-ს=სვან. არდა-ბ; აკეთებენ (შჩადიან)=სვ. ხა-შდბა-**ბ** და სხ.

აქ **თ** (=დ) **ყ, ხ** მიგვაჩნია დასაწყის ხმებად სიმრავლისა და სიდიდის მაჩვენებელ სიტყვებისა:

თ: ინგი თაჲ (მთა). დიადს რასმე ეხლაც ვადარებთ მთას, დევს. ამას გარდა ინგ. დაა=დია=ინგ. დაადა=დიადი=სვან. ხოშა (ამაკე ფესვიდგან გვაქვს დიდი).

ყ (=ს): ყველო ყოლა, ყუელა; სუ=სულ=სრუ=სვან. სურუ=მეგრ. შურო.

ხ: სვან. ხვაჲ=ბევრი (შეადარე: ხვავი=ინგ. ხოვ).

54

მოამბე

შემოკლება ანუ გაგრძელება პირვანდელ მარცვლისა ქართული ენის კანონია, ასე:

არის – არს – არი – ა (კაცი-ა)

კაჲარის – კაჲარის-კაჲს – კას (=კას-ა კა-ა); მამისა-კენა =მამისა-ყენა=მამის-კენ (– ყენ(=მამისა –კ. მოკუდი=მოკ-ვი=მო – კ.

თუარირომ=თუარომ=თუარ=თორე=თორემ=თორ=თვარ.

ვიმეორებთ, კატეხი კატეხი გვგონია და კალუსი იგივე კადუხი*), ე. ი. ქვეყანა კადთა. ამ კადუსთ ანუ კატთ თვით ჭკატეც, რომელიც ცხოვრობდა 550 წ. ქრ. წ., სთვლის კასპიის ზღვის პირა მოსახლედ (გან, 8)

კტოეთის ანუ ივრის ხეობის ერთი სახელთაგანი იყო აგრეთვე სუჯეთი (ქ. ცხ., 239) და ამ სუჯეთში ცხოვრობდნენ სოჯნი=სუჯნი. ეს სოჯნი წმ. ნინომ მოაქცია, კაწარეთს (პატარძელის ზემო) რომ მივიდა.

მცხეთა იყო უყიკთა ქვეყანაში (შატბ. ქრ., გვ. 11). საბას ლექსიკ: „უყიკეთი.– ბაღდადია“, მართლაც სახარებაში (**მარტო, ქართულს სახარებაში**) ვკითხულობთ (საქმე, 2, 9):

„რომელნი ვართ პართნი და მიდნი და **უყიკნი** და ელამ-იტელნი და მკვდრნი შუამდინარისანი და ჰურიასტანისანი და კაბადუკიასანი, პონტოისანი“.

აქ ერნი ჩამოთვლილნი ჩრდილოეთიდგან (პირკანიის ქვემოლგან) სამხრეთისკენ სპარსეთის სრუტემდის (პართნი, მიდ-

ნი, უჟიკნი და ელამიტნი) და იქიდგან ჩრდილოეთისკენ შავ ზღვამდე (შუამდინარისანი, ჰურიასტანისანი, კაბადუკიასანი და პონტოსანი). ეჟვი არ არის, უჟიკებად აქ სუზიანელნი იგული-სხმებთან, ვინაითგან სუზიანას ქვემო იყო ელამთა ქვეყანა.

რომ სვენი სუჟი (სუჯი) იგივე სუზა-ა, ეჟვს გარეშეა; ჯერ ერთი, რომ ს ხშირად ისპობა (სულა=მეგრ. ულსა=ვლა) და მეორეც სუსხს ერქვა აგრეთვე ჰუზა (Huzha). ჰუზა-

*) კოლხი სრულიად კანონიერად წარმომდგარა სიტყვიდამ კოლა: სვან. ბალახ=ბალახი, ბალხი=ბალახის. კოლხ-ი, ე. ი. ქვეყანა კოლეთისა

ქართველთა მატიაწე

55

დამ ადვილად წარმოსდგებოდა სუზა, რადგან ჰ=ს: ქრისტე=ქრიჰტე, და აგიშოვე უჟიკეთი.

ქალდთა ტომი განთქმული იყო მჭედლობით, რკინისა, ვერცხლისა, ფოლადის შემუშავებით, ოქრომჭედლობით. კადუსთა სახელიც, გვეონია, ამავე მჭედლობას მოასწავებს.

აბოს „ცხოვრებაში“ სამჭედლოს მაგიერ სწერია სამჭადური, ხოლო მეგრ. ჭკადუ და სვან. მ-სკიდ ჰქვიან მჭედელს. აი კიდევ სიტყვები, რომელნიც მჭრელს, ჭრას აღნიშნავენ: სვ. კადა=ქართ. კოდა (ცული), სვ. (ლი) – კადი=ქართ. კოდვა (ჭრა, პობა), კოდვა (ცხენისა), კოდვა (წისქვილის ქვისა), კადვა (წისქვილის რუსი), კოტა (შუბი). რომ ჭედლობა ჩვენში გავრცელებული ყოფილა, ამის თავმდებია სახელები ჭედლიძე, ჭედლიშვილი, ჭედლეური, ჭედისი. ეს უკანასკნელი სიტყვა მეგრულის გამოთქმით იქნება ჭკადუსი=ჭკადეში=ჭკადუში, რომელიც უახლოვდება კადუსსაც და ქალდთა ქვეყნის აკკდსა და კადეშსაც და იმ ური-კატტუებსაც, რომელთა ღმერთი იყო ზადდი ანუ ზად. (იხ. ქვემო, ქალდთა ისტორიაში).

მ. ჯანაშვილი